พระราชนิพนธ์ เรื่องไกลบ้าน

และ

ชุมนุมโคลงสุภาษิตพระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ ๕

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล ท.ม., ต.ช., ฯ

895.916
จ657พส
ฉ.2

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันพฤหัสบดี ที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

พระราชนิพนธ์ เรื่องไกลบ้าน

และ

ชุมนุมโคลงสุภาษิตพระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ ๕

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล ท.ม., ต.ช.,ฯ

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

วันพฤหัสบดี ที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๗

เลขหมู่ 895.916
ค 657 จพค
ฉ.2
เลขทะเบียน 01367Δ

คำนำ

เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อ ในวันพฤหัสบดีที่ ๓ ธันวาคม ๒๕๐๗ ดิฉันและน้องได้จัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นเพื่อเป็นบรรณาการแด่ญาติมิตร และท่านผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ ซึ่งได้กรุณามาร่วมเป็นเกียรติแก่คุณพ่อเป็นครั้งสุดท้าย

ในการเลือกเรื่องสำหรับจัดพิมพ์ ได้ยึดแนวความนิยมและสนใจของคุณพ่อเป็นสำคัญ พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน และชุมนุมโคลงสุภาษิตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นหนังสือที่คุณพ่อมีความนิยมยกย่องและสนใจเป็นอย่างมาก นอกไปจากหนังสือวิชาการด้านกฎหมายซึ่งเป็นวิชาชีพของท่าน พระราชนิพนธ์ทั้ง ๒ ฉบับนี้ท่านได้อ่านเสมอเมื่อยังมีชีวิตอยู่ โดยเฉพาะพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านเป็นหนังสือเล่มสุดท้ายที่คุณพ่อได้อ่านในชีวิตของท่านในคราวที่อาการป่วยยังไม่กำเริบมากนัก บทพระราชนิพนธ์ดังกล่าวนอกจากจะมีอรรถรส มีความไพเราะอ่านไม่เบื่อแล้ว ยังมีคติเตือนใจ มีข้อความน่ารู้ และคำสอนสำหรับผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไปเป็นอย่างดีอีกด้วย การจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้คงจะมีส่วนช่วยอำนวยประโยชน์แก่ผู้ได้อ่านบ้างตามสมควร นอกจากนั้นชื่อหนังสือเรื่องพระราชนิพนธ์ไกลบ้าน ยังเป็นที่เตือนใจให้รำลึกถึงคุณพ่อผู้ซึ่งต้องจากลูก จากญาติมิตรและจากบ้านนับวันแต่จะ "ไกลบ้าน" ออกไปทุกทีโดยไม่มีหวังว่าจะได้กลับมาพบกันอีกในชีวิตนี้

เนื่องจากบทพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน มีความยาวมาก จึงได้คัดลอกมาแต่เพียงบางตอน คือตั้งแต่เริ่มเสด็จออกจากกรุงเทพฯไป จนจบการเสด็จพระราชดำเนินโดยทางเรือ ซึ่งเป็นตอนใกล้เคียงกับที่คุณพ่อได้อ่านค้างไว้เป็นครั้งสุดท้าย การจัดพิมพ์ได้คัดลอกมาจากต้นฉบับที่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภานภดล ได้ทรงพิมพ์แจกในงานฉลองพระชันษาครบ ๖๐ ปี ของพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏพระชนนี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

การจัดพิมพ์พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านครั้งนี้ ได้รับพระกรุณาจากพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ผู้ทรงเป็นเจ้าของลิขสิทธิ์ ทรงประทานอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ ซึ่งดิฉันและน้องทุกคนสำนึกในพระกรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น

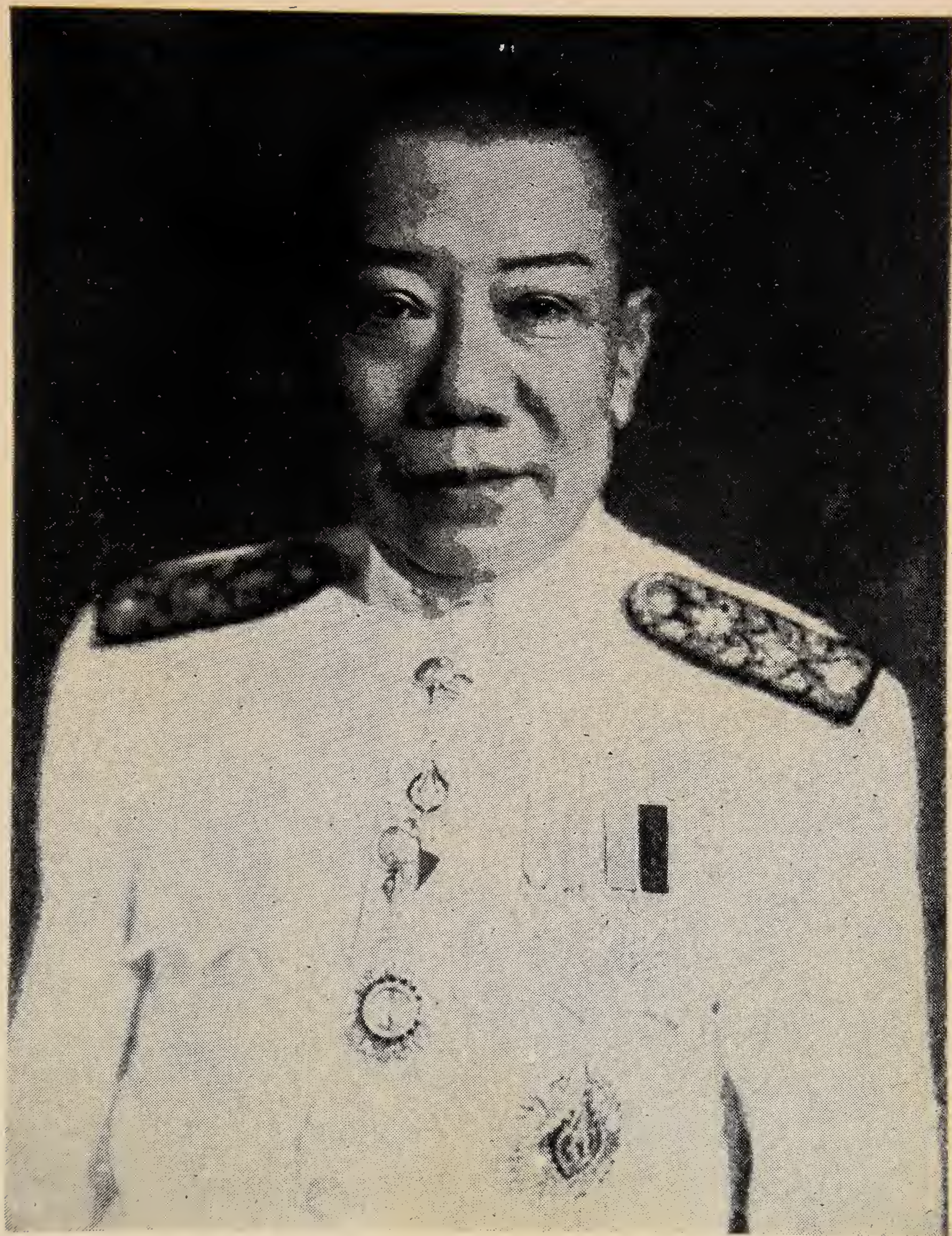
กุศลผลบุญอันเกิดจากการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ขอน้อมเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระราชนิพนธ์ และขออุทิศแด่คุณพ่ออันเป็นสุดที่รักและเคารพของลูก ขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณพ่อได้ประสบสันติสุข ในสัมปรายภพจงทุกประการ

ศิริเพ็ญ ภิบาลกุล

พฤศจิกายน ๒๕๐๗

สุขุมาลโดยชาติเชื้อ เผ่าพันธ์
กายกอบวรลักษณอัน เลอียดพร้อม
ไตรทวารประพฤติสรรพ์ สิ่งชอบ ควรนา
เลอียดครบควรนบน้อม ท่านนั้นสุขุมาล ฯ

ร. ๕

นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล

ชาตะ ๒๑ กรกฎาคม ๒๔๔๔ มรณะ ๗ มิถุนายน ๒๕๐๗

ประวัติ

นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล เกิดเมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ ที่บ้านตำบลบางกะจะ อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี เป็นบุตรคนที่ ๒ และเป็นบุตรชายคนเดียวของ นายแจ่ม และ นางขำ ภิบาลกุล มีพี่น้องร่วมบิดา มารดาเดียวกัน ๓ คน เรียงลำดับดังนี้:—

นางเจียน อัปมาทะ

นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล

นางนพ แผ่นผา (ถึงแก่กรรม)

นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล ได้รับการศึกษาชั้นต้นที่โรงเรียนวัดโบสถ์ จังหวัดจันทบุรี จนจบชั้นประถมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ แล้วได้เข้ามาศึกษาต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จบชั้นมัธยมบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ จากนั้นได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ขณะที่รับราชการกระทรวงต่างประเทศ เมื่อสำเร็จเป็นเนติบัณฑิตแล้ว ได้ลาออกจากราชการ ไปประกอบอาชีพทนายความ.

พ.ศ. ๒๔๖๘ ได้อุปสมบท และจำพรรษาอยู่ที่วัดพลับ ตำบลบางกะจะ จังหวัดจันทบุรี

พ.ศ. ๒๔๗๑ ได้ทำการสมรส กับ นางสาวอำไพพิศ กฤษณะกาญจน์ และได้ร่วม ทุกข์ สุข กันมาเป็นเวลา ๑๘ ปี จนกระทั่ง

นางอำไพพิศ ถึงแก่กรรม เมื่อพ.ศ. ๒๔๘๙ มีบุตรธิดาที่เกิดแต่นางอำไพพิศ รวม ๗ คน คือ

๑. น.ส. ศิริเพ็ญ ภิบาลกุล พณ.บ. สส.บ. และประกาศนียบัตรวิชาการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒. นายสฤษฏิ์พร ภิบาลกุล ประกาศนียบัตร โรงเรียนการบิน กองทัพอากาศ

๓. น.ส. สุพัตรา ภิบาลกุล สส.บ.

๔. นายสัมพันธ์ ภิบาลกุล ประกาศนียบัตร อาชีวะ ชั้น สูง วิทยาลัยเทคนิคกรุงเทพฯ

๕. นายสุรพล ภิบาลกุล (กำลังศึกษาในคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

๖. นายศุภชัย ภิบาลกุล (กำลังศึกษา ในวิทยาลัยวิชาการก่อสร้าง)

๗. เด็กหญิงติ๋ม ภิบาลกุล (ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ๒เดือน)

หลังจากนางอำไพพิศ ถึงแก่กรรมแล้ว ๑๒ ปี จึงได้ทำการสมรสกับนางอัมพร ผลทวี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ ไม่มีบุตรธิดาด้วยกัน.

ตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ

หลังจากสำเร็จเนติบัณฑิต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ แล้ว นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล ได้ประกอบอาชีพทางทนายความ มาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ จึงได้เข้ารับราชการ ในกระทรวง ยุติธรรม ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่งหน้าที่ราชการเป็นลำดับมาดังนี้.

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕	ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาฝึกหัดศาลแพ่ง
วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕	ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาฝึกหัดศาลแขวงธนบุรี
วันที่ ๒ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๕	ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาฝึกหัดศาลพระราชอาญา
วันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๖	ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม
วันที่ ๑๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๖	ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดตาก
วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๑	ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดพิจิตร
วันที่ ๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๖	ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลเมืองสาดสหรัฐไทยเดิม

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๘ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม

วันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลอาญา

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ช่วยราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดนครนายก

วันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดนครนายก

วันที่ ๓ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๓ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลแพ่ง

วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๕ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาหัวหน้าศาลแขวงธนบุรี

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๗ ดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาศาลอาญาและได้ดำรงตำแหน่งนี้ตลอดมาจนกระทั่งครบเกษียณอายุ เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๕

นอกจากตำแหน่งหน้าที่ราชการตามปรกติดังกล่าวแล้ว นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล ยังได้ปฏิบัติหน้าที่ช่วยเหลือราชการเป็นพิเศษกล่าวคือ

วันที่ ๒๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้ไปช่วยราชการที่ศาลแขวงแม่สอด

วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๐ ได้รักษาการแทนหัวหน้าศาลแขวงแม่สอดชั่วคราว

วันที่ ๑๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้ไปช่วยราชการในตำแหน่งผู้พิพากษาศาลจังหวัดหล่มสัก

วันที่ ๑๗—๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๗ ได้ร่วมประชุมสัปดาห์แห่งการป้องกัน อาชญา กรรม พ.ศ. ๒๔๙๗

วันที่ ๒๔—๒๗ เมษายนพ.ศ.๒๔๙๗ ได้ร่วมประชุมในที่ประชุมอธิบดีศาล และข้าหลวงยุติธรรม พร้อมด้วย ผู้พิพากษา หัวหน้าศาลทั่วพระราชอาณาจักร

บรรดาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ที่นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล ได้รับพระราชทานมีเป็นลำดับดังนี้.–

พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้รับพระราชทาน ตราจัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๘๕ ,, ตราจัตุรถาภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๙๑ ,, ตราตริตาภรณ์มงกุฎไทย

พ.ศ. ๒๔๙๓ ,, เหรียญบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๙

พ.ศ. ๒๔๙๘ ,, ตราตริตราภรณ์ช้างเผือก

พ.ศ. ๒๕๐๐ ,, ตราทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย

นายสมบูรณ์ ภิบาลกุล เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์ อดทน ขยันหมั่นเพียร กอปรด้วยเมตตากรุณากว้างขวาง กระทำการใดไม่หักหาญเอาด้วยอำนาจ เห็นอกเห็นใจผู้อื่นเป็นอย่างดี และมีกตัญญูกตเวทิคุณสูงกับตั้งอยู่ในพรหมวิหารสี่ด้วยดีตลอดมา กิริยามารยาทก็สุภาพอ่อนโยนเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้เข้าใกล้ชิดหรือติดต่อร่วมสมาคมทั่ว ๆ ไป ทั้งเป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาในนานากุศลกรรมจึงเป็นผู้ที่มีมิตรสหายและผู้ที่เคารพนับถือท่านอยู่เป็นจำนวนมากมาย เมื่อต้องมาถึงแก่กรรมลงเมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๐๗ ด้วยโรคมะเร็งในหลอดอาหาร จึงยังความเศร้าโศรกอาดูรแก่บุตร ภรรยา ญาติ มิตร ตลอดจนผู้รู้จักคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่งสิริรวมอายุได้ ๖๒ ปี ๑๐ เดือน ๒๓ วัน

ไว้อาลัย

คุณสมบูรณ์ ภิบาลกุล สอบไล่กฎหมายได้เป็นเนติบัณฑิตย์ ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ อันเปนปีเดียวกันกับที่ข้าพเจ้าสอบได้ นับว่าได้ชอบพอคุ้นเคยกันมานับตั้ง ๔๐ ปี จึงมีความเต็มใจและยินดีที่เจ้าภาพได้ให้โอกาศเขียนคำไว้อาลัยเป็นส่วนร่วมในการบำเพ็ญกุศลพระราชทานเพลิงศพในครั้งนี้ คุณสมบูรณ์ ภิบาลกุลผู้นี้ เท่าที่ได้เปนเพื่อนกันมา ข้าพเจ้ากล่าวได้อย่างเต็มปากว่า เปนผู้ที่ตั้งอยู่ในสุจริตธรรมอย่างแน่นแฟ้น ทั้งมีน้ำใจโอบอ้อมอารีหาผู้เสมอเหมือนได้ยากในหน้าที่การงาน ซึ่งคุณสมบูรณ์ ภิบาลกุล ได้มีอาชีพเป็นผู้พิพากษาตลอดมาจนกระทั่งเกษียณอายุ ท่านก็ได้ตั้งมั่นอยู่ในพรหมวิหารโดยเสมอต้นเสมอปลาย นับว่าท่านเปนผู้มาดีในโลกผู้หนึ่ง มรณะกรรมของท่านแม้จะเปนธรรมดาของสังขารทั้งหลายที่จะต้องสลายตัวไปก็ตาม แต่ก็ก่อให้เกิดความอาลัยอาดูรแก่พวกเราทั้งหลาย ที่ได้คุ้นเคยพึ่งพาอาศัยท่านมา หวังได้ว่าท่านจะต้องไปดีสู่สุขคติในสัมปรายภพนั้นเทอญ

ประมูล สุวรรณศร

๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๗

"พ่อตายดุจฉัตรกั้น หายหัก"

แม้ว่าโคลงบาทนี้ลูกจะเคยได้อ่านได้ฟังอยู่บ่อยๆ แต่ก็หาได้ทราบความหมายลึกซึ้งชัดแจ้งนักไม่ จนกระทั่งเมื่อ ๗ มิถุนายน ๑๗ ลูกจึงตระหนักดีว่าความหมายของโคลงบาทนี้ลึกซึ้งกินใจเพียงไร ก็เมื่อคุณพ่ออันเป็นสุดที่รักของลูก เป็นเสมือนฉัตรแก้วที่ร่มเกล้า ปกป้องผองภัยทุกข์ร้อนนานาประการให้แก่ลูกมาตลอดชีวิต ได้จากลูกไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ การจะพรรณนาความรู้สึกของลูกลงเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นยากที่จะทำได้ แม้ว่าลูกจะเขียนพรรณนาสักร้อยสักพันหน้ากระดาษ ก็ไม่อาจเท่าเทียมส่วนน้อยนิดของความรู้สึกอันแท้จริงของลูก ลูกรู้สึกมืดมนเหมือนดวงอาทิตย์ดับไปจากโลก รู้สึกหนาวเยือกเย็นลงไปถึงส่วนลึกที่สุดของหัวใจ รู้สึกสูญสิ้นแล้วทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิต ความหวัง ความอบอุ่นความมั่นคงแห่งจิตใจรวมทั้งขวัญของลูก ดูเหมือนจะขาดสิ้นสุดลงพร้อมกับลมหายใจครั้งสุดท้ายของคุณพ่อ วันสุดท้ายที่ลูกจะได้เห็นคุณพ่อนั้นคุณพ่อนอนนิ่งสงบอยู่บนเตียงพยาบาลเหมือนทุกครั้งที่ลูกเคยเห็น แต่บัดนี้ดวงตาทั้งคู่ของคุณพ่อที่เคยมองลูกด้วยความรักและเมตตาได้ปิดสนิท ปากที่เคยกล่าววาจาตักเตือนสั่งสอนปลอบโยน และให้กำลังใจแก่ลูกเสมอมากหุบนิ่ง มือที่เคยลูบไล้ศีรษะลูกและแขนซึ่งเคยโอบกอดลูกด้วยความปราณี

ก็วางแนบสนิทอยู่ข้างกายมิได้ไหวติงอีกต่อไป แม้ว่าเมื่อลูกได้เข้าไปกอดคุณพ่อเป็นครั้งสุดท้ายร่างกายของพ่อยังอุ่นอยู่แต่ก็กำลังจะเริ่มเย็นลงเป็นลำดับ สภาพเช่นนี้หรือที่เรียกว่าความตาย ที่มาพรากพ่อพรากลูกให้ต้องจากกันชั่วนิจนิรันดร ดู ๆ ก็ไม่น่าสะพึงกลัวเท่าไรนักแต่ไฉนจึงมีอานุภาพร้ายกาจ โหดเหี้ยมเหลือเกิน ราวกับจะบดขยี้หัวใจลูกให้แตกดับลงโดยพลัน ลูกไม่ทราบเลยว่าลูกดำรงชีวิตมาได้อย่างไรหลังจากที่ได้จากคุณพ่อมาในวันนั้นแล้ว ลูกคงอยู่มาได้เหมือนเครื่องจักรที่มีผู้คอยไขลานให้ต้องทำสิ่งนั้นสิ่งนี้อยู่ตลอดเวลา ลูกเถียงตัวเองอยู่ว่าสิ่งที่ลูกได้รู้ได้เห็นนั้นไม่ใช่ความจริง คุณพ่อยังไม่ได้ตายจากลูกไป ทั้งหมดนั้นเป็นแต่เพียงความฝัน และเป็นฝันร้ายซึ่งจะเลือนหายไปหมดเมื่อลูกตื่นขึ้น หลายวันต่อมาลูกจึงค่อย ๆ รู้สึกตัว และต้องจำยอมรับว่าเดี๋ยวนี้ลูกไม่มีแล้วจริง ๆ ทั้งพ่อทั้งแม่ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดนั้นก็เป็นความจริงมิใช่ความฝันเหมือนอย่างที่ลูกอยากจะให้เป็น

เมื่อลูกต้องสูญเสียคุณแม่ไปเมื่อ ๑๘ ปีก่อนนี้ ลูกทุกคนยังเด็กมาก ลูกเล็ก ๆ ยังไม่เดียงสาพอที่จะรู้ว่าความตายมีความหมายเพียงใด ลูกรุ่นโตก็ทุกข์โศรกเศร้าเสียใจที่ขาดแม่ แต่ก็เปนความทุกข์ตามประสาเด็ก ไม่หนักหน่วงลึกซึ้งอย่างเช่นครั้งนี้ เมื่อสูญเสียคุณแม่ลูกก็ยังมีคุณพ่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวเป็นผู้ปลอบโยนและให้กำลังใจแก่ลูกและเป็นขวัญของลูกอยู่ตลอดมา ถ้าหากเปรียบชีวิตของลูกเหมือนเรือ เมื่อขาดคุณแม่ก็เปรียบเสมือนเรือที่ขาดหางเสือแต่ลูกก็ยังมีคุณพ่อเป็นใบเรือ แต่บัดนี้ใบเรือก็ได้ขาดหลุดลอยไปจากนาวาชีวิตของลูกไปเสียแล้ว ลูกทุกคนเปรียบ

เสมือนเรือที่ปราศจากทั้งหางเสือและใบเรือ จะประคับประคองตนให้ผ่านมรสุมชีวิตไปได้ก็ด้วยเพียงอาศัยการอบรม สั่งสอน ที่เคย ได้รับจาก คุณพ่อคุณแม่เท่านั้นเปนเครื่องกำหนดเส้นทางและประคับประคองตนให้ตลอดรอดฝั่งไปจนกว่าจะถึงวาระสุดท้ายที่ลูกจะได้ ติดตามไป พบ กับ คุณ พ่อคุณแม่อีกในโลกหน้า

เมื่อกลับเข้าบ้านทุกครั้งลูกก็ใจหาย นึกถึงภาพต่าง ๆ ในวันเก่า ๆ ซึ่งจะไม่หวนกลับมาอีก นึกถึงความรักใคร่ห่วงใยของคุณพ่อที่มีต่อลูกทุกคน และนึกไปถึงบทกลอนเก่าๆ ที่เคยจำได้ว่า "......อันชนกชนนีนี้รักเจ้า เทียมเท่าชีวาก็ว่าได้ อุ้มอุทรป้อนข้าวมาเท่าใด......" ช่างเสียดแทงความรู้สึกของลูกเหลือเกิน น้ำตาของลูกไหลหลั่งไม่รู้จักหยุด และลูกก็ไม่อยากจะสกดกลั้นไว้ เพราะเมื่ออยู่ในบ้านของเราแล้วการได้รำลึกถึงคุณพ่ออย่างหมดหัวใจก็เป็นความสุขส่วนหนึ่งเท่าที่พอจะหาได้ในขณะที่ชีวิตมืดมนไป ด้วยความทุกข์เช่นนี้ ลูกนึกไปถึงเมื่อลูกไปเที่ยวพักผ่อนสนุกสนานที่ต่างจังหวัด แล้วได้รับอุบัติเหตุรถคว่ำแทบจะถึงแก่ชีวิต คุณพ่อก็รีบรุดไปหาลูกทันทีที่ได้ทราบข่าว ทั้ง ๆ ที่สุขภาพของคุณพ่อเองก็ไม่สู้จะสมบูรณ์นัก เฝ้าคอยอยู่จนลูกค่อยยังชั่วพอจะเดินทางได้ก็พาตัวกลับมารักษาพยาบาลที่กรุงเทพฯ ลูกคนไหนต้องจากไปทำงานหรือไปศึกษายังต่างจังหวัดไกลไปจากอก คุณพ่อก็จะอยู่ไม่เป็นสุข ในที่สุดก็ต้องใช้ให้พี่ ๆ น้อง ๆ ไปตามตัวกลับมาอยู่รวมพ่อรวมลูกกัน นั่นก็เพราะความห่วงใย

ของคุณพ่อ แม้กระทั่งเมื่อคุณพ่อป่วยหนักมากจนต้องนอนอยู่กับเตียง ทุก ๆ เช้าที่ลูกเข้าไปกราบลาเพื่อไปทำงาน คุณพ่อก็จะต้องถามลูกว่ารับประทานอาหารเช้าหรือยัง วันนี้เขาทำอะไรให้ลูกรับประทานบ้าง ชอบหรือไม่ แบ่งเอาของพ่อบ้างไหม เปนอยู่อย่างนี้แทบทุกวัน เมื่อถึงเวลาเย็นเลิกงาน เลิกเรียนก็คอยถามดูว่าลูกกลับมาครบทุกคนหรือยัง ถ้าใครยังไม่กลับก็จะเฝ้าคอยบางทีลูกติดงานต้องอยู่ทำจนเย็น หรือมีธุระกะทันหันต้องไปทำโดยไม่ได้บอกทางบ้านไว้ให้ทราบ คุณพ่อก็จะตั้งตาคอย คอยไป บ่นไป ลูกจะไปเจ็บไข้ที่ไหน จะได้รับอุบัติเหตุอะไรหรือเปล่า เวลายิ่งเย็นลง ก็จะยิ่งกะสับกระส่ายหนักขึ้น เมื่อป่วยยังไม่มาก พอจะลุกเดินเหินได้ ก็จะต้องไปยืนเกาะขอบหน้าต่าง เฝ้ามองดูหนทางที่จะพาลูกกลับบ้าน จนกว่าจะเห็นลูกกลับมาแล้วจึงจะเปลี่ยนอิริยาบถเป็นอย่างอื่น เมื่อป่วยมากจนลุกไม่ไหวก็เฝ้าเวียนถามผู้ที่เฝ้าพยาบาลอยู่ใกล้ชิดว่าลูกมาถึงบ้านทุกคนหรือยัง และเมื่อป่วยหนักจนไม่รู้สึกตัวถึงเพ้อก็เรียกอยู่แต่ลูกเอ๋ย ลูกของพ่อ ลูกอยู่ที่ไหน ทั้งที่ลูกก็แวดล้อมใกล้คุณพ่ออยู่ทั้งหกคนตลอดเวลา

เมื่ออาการป่วยกำเริบหนักจนต้องเข้าโรงพยาบาลครั้งหลัง นายแพทย์ต้องเจาะคอเพื่อช่วยการหายใจ หลังจากนั้นแล้วคุณพ่อก็ไม่มีเสียงพูดอีกต่อไป ต้องเจรจากันโดยเขียนหนังสือ แต่ถ้าไม่จำเป็นลูก ๆ ก็ไม่อยากให้คุณพ่อเขียนมากนัก เพราะจะเป็นเหตุให้ได้พักผ่อนน้อย ในระ

ยะนี้เมื่อลูกคนไหนเข้าไปใกล้ก็มักจะจับตาดูอยู่ที่ลูกแต่ละคน ครั้งละนาน ๆ เหมือนจะจดจำลูกไว้ให้ติดตา

ปกติคุณพ่อเป็นผู้ให้กำลังใจแก่ผู้อยู่ในความคุ้มครองของท่านทุกคน เมื่อทราบอาการป่วยของคุณพ่อแล้วว่าเป็นมะเร็ง เราทุกคนก็รู้ว่าหมดหวังที่คุณพ่อจะได้อยู่กับเราต่อไปอีก แต่เมื่อลองถามคุณพ่อว่าคุณพ่อคิดว่าเมื่อไรจะหาย คุณพ่อก็จะตอบว่า คุณพ่อจะต้องหายป่วยแน่นอน อีก ๑ เดือนก็จะหาย อีก ๒ เดือนก็จะหาย แต่แท้จริงนั้นคุณพ่อรู้ตัวดีว่าจะไม่หาย แต่ก็พยายามให้กำลังแก่ลูกเมียที่เฝ้าพยาบาลเพื่อมิให้ขวัญเสีย เราเคยปรารภกันลับหลังว่าสงสารคุณพ่อ คิดว่าจะหายป่วยอยู่เสมอ ทั้ง ๆ ที่โอกาศเหลือน้อยลงทุกวัน แต่ต่อมาเมื่อสิ้นคุณพ่อแล้ว เราจึงรู้ว่าเราเข้าใจผิด เพราะญาติผู้ใหญ่ที่เคารพท่านหนึ่งได้กรุณาเล่าให้ฟังว่า คุณพ่อรู้ว่าป่วยครั้งนี้คงไม่รอดชีวิตจึงได้ฝากฝังกับท่านไว้ให้ช่วยดูแลลูกเมียด้วย การที่คุณพ่อบอกว่าจะหาย ทั้งที่รู้ตัวอยู่ตลอดเวลาว่าไม่มีหวัง ก็เป็นด้วยท่านปลอบโยนและให้กำลังใจคนไม่ป่วย ทั้ง ๆ ที่ท่านเองป่วยหนัก

ปกติคุณพ่อเป็นคนสุขุม พูดน้อย และไม่ค่อยแสดงความรู้สึกจะรัก จะโกรธ จะเกียจใคร มักไม่ใคร่มีใครทราบ และท่านไม่ชอบดุว่า และใช้วาจาไม่สุภาพไม่ว่ากับใคร ในหมู่เพื่อนฝูงคุณพ่อเป็นคนคุยสนุก เฮฮาและมีอารมณ์ขันอยู่เป็นนิจ

คุณพ่อเป็นผู้ยึดมั่นอย่างยิ่งในเรื่องความซื่อสัตย์กตัญญู และยุติธรรมสมกับที่ท่านได้เป็นผู้พิพากษาตลอดเวลาส่วนมากของชีวิต ลูก ๆ และญาติมิตรหรือผู้แวดล้อมใกล้ชิดท่านทุกคน จะไม่เคยพบความอยุติธรรมจากท่านเลย แม้แต่ครั้งเดียว ไม่ว่าจะในเหตุการณ์เล็กน้อยหรือยิ่งใหญ่เพียงไรก็ตาม นอกจากนั้นท่านยังเป็นผู้ที่มั่นคงอย่างยิ่งในเรื่องความซื่อสัตย์กตัญญู คุณพ่อเคยสั่งสอนลูก ๆ อยู่เสมอว่า ความดีในโลกนี้มีมากมายหลายอย่าง เป็นการยากที่ผู้ใดจะประพฤติได้ครบถ้วนทุกอย่าง แต่ก็ขอให้ลูกทุกคนประพฤติดีได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แม้ที่สุด จะทำความดีอย่างอื่นไม่ได้เลย ก็ขอเพียง ๒ ข้อ คือ ซื่อสัตย์ กับ กตัญญู บุคคลใดมีคุณธรรม ๒ ข้อนี้ประจำชีวิตแล้ว ก็จะไม่มีวันเสื่อม หรือตกต่ำลงกว่าเดิมเลย

คุณพ่อเป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษาอย่างยิ่ง ท่านมักจะพูดเสมอว่า ท่านไม่มีทรัพย์สมบัติอะไรจะให้ลูก ๆ นอกจากการศึกษา ซึ่งเป็นทรัพย์ที่ไม่รู้สูญ ขอให้ลูกทุกคนพยายามศึกษาเล่าเรียน ใครเรียนได้มากเท่าไร ก็เท่ากับได้รับทรัพย์มรดกจากคุณพ่อไว้มากเท่านั้น เพราะวิชาความรู้จะเป็นเครื่องมือหาเลี้ยงชีพที่ไม่รู้จักหมด ด้วยความกวดขันของท่าน ลูก ๆ จึงได้รับการศึกษาดี และมีอาชีพเป็นหลักฐานสำหรับชีวิตสืบต่อไปทุกคน

คุณพ่อเริ่มรู้สึกไม่ค่อยสบาย มีอาการเจ็บในคอเล็กน้อย ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ๒๕๐๖ ครั้งแรกคิดว่าคออักเสบตามธรรมดาเนื่องจากเป็น

หวัด ก็ได้พยายามรักษาติดต่อกันมาเรื่อง จนถึงเดือนตุลาคม ๒๕๐๖ อาการก็ไม่ทุเลาลง จนในที่สุดได้รับการตัดชิ้นเนื้อในคอไปตรวจ จึงได้ทราบว่าเป็นมะเร็งที่หลอดอาหาร และจุดที่เป็นอยู่ในตำแหน่งที่ไม่อาจรับการรักษาโดยทางศัลยกรรมได้ นายแพทย์จึงให้การรักษาโดยการฉายรังษีโคบอลท์ ได้รับการรักษาพยาบาลอยู่ในโรงพยาบาลศิริราชครั้งแรกประมาณ ๓ เดือน อาการดีขึ้นมากจนแพทย์อนุญาตให้กลับไปพักผ่อนที่บ้านได้ จนกระทั่งในเดือนเมษายน ๒๕๐๗ อาการกลับทรุดหนักลงอีกจึงได้เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลเป็นครั้งที่ ๒ และในครั้งนี้ท่านก็ไม่มีโอกาสจะได้กลับมาบ้านอีกเลย ตลอดระยะเวลา ๙ เดือนที่คุณพ่อป่วย ลูกได้พยายามทุกทางที่จะแย่งยื้อชีวิตคุณพ่อไว้จากมัจจุราช สิ่งใดที่คิดว่าทำไปแล้วจะช่วยให้คุณพ่อหายหรือบรรเทาอาการเจ็บป่วยลงได้ลูกก็มิได้ละเว้นเลยที่จะกระทำสิ่งนั้น ๆ แม้ว่าการกระทำบางอย่างซึ่งในยามปกติลูกอาจเห็นเป็นเรื่องขบขัน หรือโง่เขลา งมงาย แต่ในยามที่คุณพ่อป่วยนั้น ลูกก็ยอมรับและทำทุกอย่างด้วยความตั้งใจจริง จะยากลำบากบุกบั่นไปไกลแสนไกล หรือทรมานร่างกายเพียงไร ลูกก็มิได้เคยท้อถอย เพื่อชีวิตของคุณพ่อลูกทำได้ทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อยื้อยุดคุณพ่อไว้ให้อยู่กับลูกได้นานที่สุด ฝ่ายลูกมีนายแพทย์ผู้ทรงคุณวุฒิ และญาติมิตรเป็นผู้ช่วยเหลือและให้กำลังใจ ฝ่ายมัจจุราชท่านก็ทำหน้าที่ของท่านที่จะพยายามพรากคุณพ่อไป เราผลัดกันได้เปรียบเสียเปรียบอยู่เช่นนั้น

เป็นเวลานานถึง ๙ เดือน บางครั้งลูกก็เป็นฝ่ายได้เปรียบเพราะอาการของคุณพ่อดีขึ้นจนน่าพอใจ แต่แล้วในที่สุด วันเวลาที่ลูกต้องพ่ายแพ้โดยสิ้นเชิงก็มาถึง เมื่อคุณพ่อได้สิ้นใจโดยสงบ เมื่อ ๘.๒๐ น. ของวันอาทิตย์ที่ ๗ มิถุนายน ๒๕๐๗ เป็นวันที่ลูกต้องสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิตไม่มีความเศร้าโศรกครั้งใดจะเทียมเท่าได้เลย

เมื่อสิ้นคุณพ่อเสียแล้ว ลูกก็แทบจะไม่ทราบเลยว่าจะมีชีวิตอยู่ต่อไปเพื่ออะไร ลูกอยากให้ชีวิตของลูกดับลงพร้อมกับคุณ พ่อเพื่อว่าเราพ่อลูกจะได้ไปเสียด้วยกันจากโลกนี้ ลูกจะได้ติดตามไปปรนนิบัติรับใช้และไปรับความปราณีจากคุณพ่อในโลกหน้า เหมือนที่คุณพ่อ คุณแม่เคยสอนให้ลูกอ่านข้อความในหนังสือวิวาห์พระสมุทรตอนหนึ่ง ตั้งแต่เมื่อลูกยังเล็ก และลูกก็ยังจำได้ฝังใจจนบัดนี้ว่า

"....ยามแก่เฒ่าหมายเจ้าเฝ้ารับใช้
ยามเจ็บไข้หมายเจ้าเฝ้ารักษา
ยามเมื่อถึงวันตายวายชีวา
หวังลูกช่วยปิดตาเมื่อสิ้นใจ...."

ในชีวิตนี้ลูกได้ทำทุกสิ่งทุกอย่างแล้ว ดังที่คุณพ่อคุณแม่ปรารถนา ลูกได้ปรนนิบัติรับใช้ ได้เฝ้ารักษาพยาบาลเมื่อยามเจ็บป่วย ตามสติกำลังและสุดความสามารถของลูกที่จะทำได้ และท้ายที่สุดลูกก็ได้เป็นผู้ปิดตาให้เมื่อคุณพ่อสิ้นใจ สมดังปณิธานของคุณพ่อ แต่ความปรารถนา

ของลูกมิได้สิ้นสุดลงเพียงนี้ เพราะทั้งหมดเท่าที่ลูกได้กระทำมาแล้วเพื่อคุณพ่อ ยังไม่อาจเทียมเทียบได้กับส่วนน้อยนิด ของความรัก ความกรุณาปราณี ที่ลูกได้รับจากคุณพ่อ ที่คุณพ่อได้ทนุถนอม เลี้ยงดูให้การศึกษา และอบรมสั่งสอนลูกมาจนได้เป็นตัว ของลูกเองอย่างทุกวันนี้ หากลูกทุกคนจะมีคุณงามความดี เป็นคุณสมบัติประจำตนอยู่บ้างแล้วไซร้ ก็เพราะลูกเป็นสาย โลหิตของคุณพ่อ และได้รับการอบรมบ่มนิสัยจากคุณพ่อ โดยตลอดมา

นับแต่นี้ต่อไปลูกจะว้าเหว่ อ้างว้าง ไร้ที่พึ่งพิงอันอบอุ่น ใจลูกจะเหลือแต่ความทรงจำรำลึกถึงคุณพ่อไว้เป็นเครื่องเตือน ใจ จำตลอดไปมิให้ประพฤติตน ในทางเสื่อม ลูกทุกคนจะรัก ใคร่ปรองดองกลมเกลียวกันเหมือนที่คุณพ่อเคยเห็นและภาค ภูมิ ใจ ในตัวลูก ลูกจะยึดมั่น คุณธรรมความดีเป็นจุดมุ่งหมาย ในการดำเนิน ชีวิตเบื้องหน้า เพื่อดวงวิญญาณของคุณพ่อจะได้ประสพสันติสุข ในสัมปรายภพ โดยไม่มีห่วง ใย

ในไม่ช้าร่างกายของคุณก็จะมอดไหม้เป็นเถ้าธุลี ลูกจะไม่มีวันได้พบได้เห็นคุณพ่ออีก แต่ในกลางดวง ใจของลูกนั้น คุณพ่อจะประทับแน่นแจ่มจรัส อยู่เสมอ ไม่มีวัน ลบเลือนไป คุณพ่อจะเป็น สุด ที่รักและเคารพบูชาของลูกอยู่จนกว่าชีวิตของลูกนี้จะดับลง

กุศลผลบุญอัน ใดที่ลูกและญาติมิตร ได้ประกอบขึ้นแล้วและที่จะได้ประกอบขึ้น ในวันข้างหน้า ขอจงเป็นผลานิสงฆ์ตอบสนอง ให้ดวงวิญญาณของคุณพ่อได้ไปประสบสันติสุข ในสัมปรายภพทุกประการ

"ลูกของคุณพ่อ"

อธิบายตำนานหนังสือเรื่องไกลบ้าน

พระนิพนธ์ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

หนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อเสด็จไปยุโรปครั้งหลัง อย่างเคยทรงพระราชนิพนธ์เรื่องระยะทางในเวลาเสด็จพระภาศทางไกลมาแต่ก่อน ครั้งนี้ทรงนิพนธ์เป็นลายพระหัดถเลขาพระราชทานมายัง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้านิภานภดล ซึ่งสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ ฯ เป็นตำแหน่งราชเลขาธิการฝ่ายในอยู่ในสมัยนั้น และพระราชทานพระบรมราชานุญาตมาให้ผู้อื่นอ่านได้อีกบ้าง เมื่อพระราชหัดถเลขามาถึงหลายฉบับเข้าด้วยกัน ผู้ที่ได้อ่านเห็นว่าเรื่องเสด็จประพาศ ซึ่งดำรัสเล่ามาในพระราชหัดถเลขา มีข้อความต่าง ๆ เช่นทรงพรรณาสิ่งซึ่งได้ทอดพระเนตรเห็นแลกิจการซึ่งได้ทรงทราบ ทั้งกระแสร์พระราชดำริห์วินิจฉัยในเรื่องนั้น ๆ น่าอ่านยิ่งนัก จึงกราบบังคมทูลไปว่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในพระราชหัดถเลขานั้น ถ้ารวบรวมพิมพ์เป็น หนังสือเรื่องขึ้นสักเรื่องหนึ่ง เห็นจะเป็นประโยชน์มาก พระราชทานพระราชหัดถเลขาตอบมาว่า จะพิมพ์ก็ได้ แต่จะต้องตัดความซึ่งไม่ควรโฆษณาออกเสียบ้าง เมื่อเสด็จกลับจะทรงตรวจตัดต้นฉบับให้พิมพ์ เรียกว่าเรื่อง "ไกลบ้าน" เป็นการยุติดังนี้ ตั้งแต่เมื่อยังเสด็จอยู่ในยุโรป

อันพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้านนี้ เป็นหนังสือเรื่องหนึ่งซึ่งอ่านไม่รู้จักเบื่อ ข้าพเจ้าเองได้เคยอ่านประมาณเห็นจะราวห้าหกเที่ยวแล้วก็ยังไม่เบื่อ ใครได้เคยอ่านมาแต่ก่อนก็กล่าวเช่นเดียวกัน เพราะพระราชปฏิภาณในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์กระบวรพรรณนาว่าด้วยสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ดี ฤๅกระบวรบรรยายเล่าเรื่องราวอันใดก็ดี แจ่มแจ้งอ่านจับใจ ไม่เลือกว่าทรงพระราชนิพนธ์เรื่องใด ๆ ในกระบวรนั้นแทบไม่มีผู้ที่จะเทียมถึง แลหนังสือเรื่องไกลบ้านนี้ นอกจากดำรัสเล่าความทุกข์สุขส่วนพระองค์ในการที่เสด็จไปครั้งนั้น ยังทรงพระราชนิพนธ์พรรณนาว่าด้วยถิ่นฐานบ้านเมือง แลบรรยายถึงขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของนานาประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องแปลกประกอบกับกระแสร์พระราชดำริห์วิจารณ์อันสุขุมคัมภีรภาพ และมีเรื่องสนุกขบขันแกมกันไป จึงชวนอ่านเพลิดเพลินมิรู้จักเบื่อ....

๑๐ มีนาคม ๒๔๖๖

สารบารพ์เรื่องในเล่ม ๑

พระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑

คืนที่ ๑

เรือมหาจักรี

วันพุฒ ที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ลูกหญิงน้อย

พ่อตั้งใจว่าจะเขียนหนังสือ บอกข่าวให้รู้เป็นส่วนตัว ต่างหาก จากที่จะรู้ทางราชการ แต่จะเขียนด้วยกระดาษหนาแลดีกว่านี้ ก็จะโตนักไป จึงเขียนแผ่นใหญ่แล ให้กระดาษบาง ๆ เช่นนี้ ว่าทางลมจับ [๑] ก็เสียค่าส่งน้อย

ที่ตำหนักแพคนมากจริง ๆ ทั้งไทยทั้งฝรั่ง นับว่าที่มาได้คงมาหมด ทั้งผู้ชายแลผู้หญิง แต่พ่อออกจะเหลว ๆ ไม่ใช่เพราะตกใจ เห็นจะเปนเมาน้ำตาคน พูดอะไรตั้งใจจะให้ดีไม่ใคร่สำเร็จ พูดกับพวกทูตฝรั่งได้นึกไว้แล้วแต่ควรฤาลืม นึกคำไม่ออก พูดเลวไปกว่าที่ซ้อมไว้ในใจเป็นกอง แม่เล็ก [๒] ลงมาอยู่ไม่ช้า ดูตกใจคนมาก

---

๑ ลมจับ เป็นคำแผลง หมายความว่าตระหนี่

๒ สมเด็จพระ (ศรีพัชรินทรา) บรมราชินีนาถ

เพราะมันแน่นหนาเหลือเกิน แต่เปนอันสำเร็จในการออกเรือได้ทันพระฤกษ์ คือภายใน ๕ โมงเช้า ตามทางฝรั่งทิ่ง ๓ ก็มาก แต่ไทยๆ ออกไม่ใคร่รู้สึก เห็นเป็นเสด็จเที่ยวตามเคย เจ้านายมาหมด ขุนนางมามาก เลี้ยงกลางวันก่อนถึงปากน้ำ เจ้าพระยาภาณุวงษ์ลงมาแต่ขึ้นเรือไม่ได้ ว่าขาอ่อนไป พ่อลงไปหาที่กระได ออกจะผอม ๆ โทรมไปจริง พวกมาส่งไม่กลับตามเวลารออยู่จนย่ำค่ำจึงได้ไป แต่มีการร้องไห้กันเสียนุงนังจนใจทรมเต็มที

เห็นเขาเอาที่ชาทองมาตั้ง หมายความว่าจะเอาไปด้วย เห็นมันใหญ่โต ถามเขาว่าเอามาใช้แต่ในเรือ ครั้นถามถึงบ้าน ชาที่จะไปใช้ เขาว่ามีกาอุ่นอย่างฝรั่ง ให้รู้สึกกลืนไม่ลงคอ ปฤกษากันกับกรมหลวงนริศร ๔ จะให้ส่งเรือเดลีที่จะออกพรุ่งนี้ จดหมายแล้วพ่อขอให้ค้นดูอีก เพราะเชื่อว่าแม่ ๕ ไม่เคยลืมอะไร มีแต่จะมากเกินต้องการ พระยาบุรุษ ๖ ไปค้นได้อะไร ๆ มาพร้อมเลยเลิกหนังสือ

เวลาค่ำกินเข้ามันช่างโหรงเหรงจริง ๆ น้อยกว่าไปยุโรปคราวก่อนเหลือเกิน ถ้าไปเรือเมล์จะน้อยลงไปยิ่งกว่านี้ เห็นจะถึงเล่นเอาเถิดกันได้

ผู้ที่มาทั้งหมด เมื่อเย็นจนบัดนี้ ดุก ๗ ครึมครามากกว่าเพื่อนช่วย

---

๓ ทิ่ง เปนคำแผลง หมายความว่าใคร่ดู

๔ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ

๕ คือพระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ พระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้านิภานภดล

๖ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ นพ ไกรฤกษ จางวางมหาดเล็ก

๗ คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

กันชำระว่าเพราะอะไรก็ไม่ได้ความ แต่อ้ายคนัง ๘ รับเป็นสัตย์ ว่าร้องไห้ เมื่อพ่อขึ้นรถถึงโฮ ๆ ครั้งหนึ่งแล้ว พอเรือมาถึงปากน้ำมาร้องไห้โฮ ๆ อีก ว่าคิดถึงคุณแม่ ๙ จนเลยนอนหลับ ตอนค่ำก็เลยทรึมไม่สนุกเลย

แต่ร่างกายพ่อมันที่จะชอบ ลงมาปากน้ำจมูกโล่งจนเวลาจะนอน ง่วงเหลือกำลัง ตั้งใจจะขึ้นนอนแต่ ๕ ทุ่ม แต่มันช่างประดักประเดิดด้วยไม่เคย ต้องเรียกสั่งไปเสียทุกอย่าง กว่าจะพร้อมได้เป็นนาน ได้ลงมือนวด หลวงศักดิ์ ๑๐ มันตกใจตัวสั่นเหื่อแตกโทรมตัว ท่าทางก็พระสัมพาหะ มีงอแขนเปนต้น แต่บอกเข้าใจง่ายกว่า กดได้แรงกว่า แต่เปนเวลาเคราะห์ดีที่ง่วงแลไม่สู้เมื่อย เพราะออกจะท้องเบา ตกลงเปนอันไม่รำคาญใจนัก แต่ปิดม่านมุ้งดับไฟประเดี๋ยวเดียวร้อนเต็มที นอนไม่หลับ ต้องเปิดทางโน้นเปิดทางนี้หาลม ลงปลายมือก็ต้องพัดกันดื้อ ๆ รู้สึกเปลี่ยวใจวังเวงใจกลับไปบ้าน สวดมนต์ไปหน่อยก็เลยไปบ้านรำไป แต่เปนเวลาเหมาะที่ง่วงจึงหลับราว ๗ ทุ่ม

คืนที่ ๒

เรือมหาจักรี

วันพฤหัศบดี ที่ ๒๘ มีนาคม

นอนตื่นเปนระยะคล้ายบางกอกแต่อิ่มดี ยิ่งเข้าขึ้นค่อยสบาย เพราะคนพัดเปลี่ยนใหม่ไม่ง่วงนอน ตื่น ๕ โมงเช้ากินนมและขนมปัง

---

๘ เด็กเงาะเมืองพัทลุง ทรงพระกรุณาเลี้ยงมาแต่น้อย

๙ นายคนังเรียกพระอรรคชายาเธอ ฯ ว่าคุณแม่

๑๐ หลวงศักดิ ม.ร.ว. ลบ อรุณวงศ์ ณกรุงเทพ นายเวรมหาดเล็ก (ในรัชกาลปัจจุบัน เปนพระยาพิพิธไอสูรย์

กับลูกไม้ รู้สึกคิดถึงบ้านจนน้ำตาไหลไม่รู้สึกตัว บ่ายโมง ๑ กินเข้า แล้วพูดกันเล่น อ่านสำเนาจดหมายถึงแม่เล็ก ที่มีจาก โคลัม โบคราว ก่อน แล้วกลับลงมาอ่านรายงานที่ส่งมาแต่บางกอก เมื่อวานนี้ที่ ปากน้ำก็ ได้เปิดออฟฟีศสั่งเรื่อง เงินประจำปี สำเร็จแล้ว เขียนหนังสือเหล่านี้ เลยยังไม่ได้ลงมืออ่านหนังสือ ค่ำกินเข้าแล้วไปกะบั้นน่าที่ เอาคราวก่อนมาเทียบ แต่คราวนี้น้อยคน จึงได้ร่นเข้าไป ในการซื้อสั่งทำส่งแจกของต่าง ๆ ตุ๊ก ในการจ่ายเงินทั่วไป รักษาพระรักษาตรา กรมสมมต [๑๑] ในการจัดที่อยู่แลกิน การไปมาแลจ่ายเงินเหล่านี้ บริพัตร [๑๒] ตามเสด็จ รับแขก เยี่ยมแขก เยนตรา [๑๓] โทรเลข รับหนังสือโต้ตอบ รับแขกที่มากวน กะตรา กะทาง รัตนโกษา [๑๔] รายงานหนังสือพิมพ์ รับแขก เก็บหนังสือ หม่อมนเรนทร [๑๕] พระยาบุรุษการเบ็ดเสร็จในตัวตลอดจนเงินท้ายที่นั่ง เปนการรวมในมหาดเล็ก ประจักษ์ [๑๖] ในการรูป แต่ออกจะโหรงเหรงอยู่ เพราะแกไม่ลันทัดอย่างธรรมเนียม กลัวจะทำไม่ไคร่ไหว อีกน่าที่หนึ่งก็ รพี [๑๗] ในการโมเตอคาร์ การเบิกเงินคราวนี้มีฎีกาบริพัตรทำมา

---

๑๑ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์

๑๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนนครสวรรค วรพินิต

๑๓ เจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ โต บุนนาค สมุหราชองครักษ์

๑๔ พระรัตนโกษา เล็ก สุจริตกุล ได้เปนพระยาในคราวตามเสด็จ

๑๕ นายพันเอก หม่อมนเรนทรราชา ม.ร.ว. ลิทธิ์ สุทัศน ณกรุงเทพ ราชองครักษ์ ต่อมาเป็นนายพล (ถึงรัชกาลปัจจุบันเลื่อนเป็นพระยาสุรินทราชา แล้วเปนพระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกร)

๑๖ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๑๗ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์

พร้อม เพราะจะกันการเปลืองเช่นคราวก่อน การทั้งปวงเปนที่เรียบร้อยดีกว่าครั้งก่อนมาก เพราะเคยเห็นมาแล้ว ได้เยียวยาทุกอย่าง เสียแต่ต้องเขียนหนังสือเอง ไม่ใช่ไม่มีคนเขียน แต่เหมือนหนังสือเช่นนี้จะไปบอกให้ใครเขียนเบื่ง ๆ มันก็น่าอายเขา

ลืมเล่าถึงเห็นปลาเมื่อบ่าย ตัวไม่สู้โต ขนาดปลาเทโพแก่ ๆ นับพัน ว่ายน้ำเล่นโลดไล่กันเปนวงกว้างเกือบเท่าสนามหญ้าน่าพระที่นั่งอัมพร ตอนเย็นปลาฉลามแลปลาโลมาว่ายตามเรือเปนนาน เรือเดินดีมีลมพอสบาย ตั้งแต่มาไม่เคยมีใครพูดถึงคลื่น เพราะไม่มี

คืนที่ ๓

เรือมหาจักรี

วันศุกร ที่ ๒๙ มีนาคม

วันนี้หมดทุนไม่มีอะไรจะจดจริง ๆ แต่เมื่อคืนนี้บังเกิดความไม่หาวนอน รออ่านหนังสืออยู่จน ๘ ทุ่มจึงนอน แต่นอนไม่หลับจนจวนสว่าง ครั้นเมื่อหลับแล้วก็ไม่ตื่นจนจวนเที่ยง กลัวจะคลาศเวลากินเข้า ถ้าเปนในวังได้นอนเรื่อยไปจนเย็น ครั้นไปกินเข้าต่างคนก็ต่างโจทย์กันว่าไม่หลับเหมือนกัน หลับจวนสว่างด้วยกันสักสี่ห้าคน จะว่านึกอะไรมากก็จริง แต่เวลาจะหลับมันหายนึกอย่างไรวับเดียวก็หลับ วันนี้เวลาบ่ายโมงหนึ่งเรือออกทเลจีน แต่อากาศโปร่งใสดี กรมประจักษ์

อยากให้ถ่ายรูป ตกลงกัน แกขอให้แต่งฟรอกโก๊ตกำลังจะโก้ [๑๘] พากันจับคาง [๑๙] ลาหมด ตกลงเลยแต่งบู้ยี่บู้ยำตามปรกติ รูปพระที่นั่งอัมพรเลนซ์ส่งมางามจริง ๆ ตกลงเปนเก็บไปอวดพวกเมืองนอกพึ่งรายงานทหารแล้วให้นายมุ่ย [๒๐] ลงมือระบายสีรูป ทำอะไรไม่สนัดเพราะรู้สึกว่าอีกสองสามวันก็จะย้ายที่ จึงหมายจะรอไปทำงานที่เรือซักเซน [๒๑] แต่เห็นป่วยการเวลาจึงลงมือไปเสียพลาง จดรายสิ่งของที่จะไปทำที่ยุโรป แต่ดู กยังไม่ยอมเบ็ดออฟฟีศเขียนอย่างว่าเก็บยากขนยาก ที่จริงมันรู้สึกอึดใจถึงพ่อกเปน

อ้ายคนังหายทุกข์ร้อน บอกว่าอน่อย [๒๒] มาแต่วานนี้แล้ว กรมประจักษ์คลั่งล้อคนเรื่องเมีย ๆ เขาพากันอาราธนาให้พ่อแต่งให้กรมประจักษ์บ้าง พึ่งลงมือบัดนี้ได้ ๓ บทแล้ว

๏ แถลงปางบำราศแก้ว กลอยใจ เรียมเอย
ตามเสด็จบึ่นไผท สู่ด้าว
ยุรปรัตนกรุงไกร เรียมมุ่ง ถึงแฮ
ชื่อรังบัดบอกร้าว ร่องรัวรอยสมาน ฯ

---

๑๘ โก้ เปนคำแผลง หมายความว่าทำเป็นฝรั่ง

๑๙ จับคาง เปนคำแผลง หมายความว่าระอา ว่าเบื่อ

๒๐ หลวงสรลักษณลิขิต มุ่ย จันทรลักษณ (เดี๋ยวนี้เป็นพระสรลักษณลิขิต)

๒๑ เรือเมล์เยอรมันลำที่จะเสด็จไปยุโรปจากเมืองสิงคโปร์

๒๒ เมื่อนายคนังหัดพูดไทยแต่ยังเล็ก รู้คำว่า "อร่อย" โดยได้กินอาหารที่ชอบเลยจำคำนั้นมาใช้ในบรรดาการที่ชอบว่า "อน่อย" ทุกอย่าง

๏ จักนานจักเนิ่นพ้น จันทร์เพ็ญ พี่เอย
สู่เทศเขตรหนาวเย็น ยอกช้ำ
แลนวมนุ่มบเห็น หายแห่ง ใดฤๅ
เติมแต่เติมทุกข์กล้ำ กลัดกลุ้มเหลือกลืน ฯ
๏ กลางคืนศุกรบั๊กษ์เปล่ง เดือนฉาย
สุกสกาวเกศหาย ห่างหน้า
ทำเนานึกประกาย พลอยเกลื่อน
ดาวดั่งดวงแก้วฟ้า ชื่อพ้องพลอยสูญ [๒๓] ฯ

กรมประจักษ์เตรียมมาก จะแต่งนิราศสู้หม่อมราโชทัย [๒๔] กำลังถามหาอะไรเก่า ๆ ต่าง ๆ และตื่นอะไรต่าง ๆ อืออยู่เสมอ

ค่ำวันนี้ลมสำเภาพัดจัดมาทางทเลจีน แต่ไม่มีคลื่นเลย วันนี้เห็นจะเย็นสบายในเวลานอนฤๅจะเกินไปก็ได้.

คืนที่ ๔

เรือมหาจักรี

วันเสาร์ ที่ ๓๐ มีนาคม

เมื่อคืนนี้หลวงศักดิผ้นถึงพระสัมพาหะ ไปเอาอย่างอีกโก้งอีเก้งเหื่อโทรมตัวจนหยดถูกพ่อ นวดพันลำคือเดินร่ายไปตามขวางของลำตัวเหมือนเห็นว่าเส้นพันตัวเปนเกลียว จี้ผิดจี้ถูกจนเลยเนิ้ฟตื่นหมดทั้งตัว

---

๒๓ ในโคลง ๓ บทนี้ มีชื่อหม่อมกรมหลวงประจักษ ฯ กรบเหมด
๒๔ คือนิราสลอนดอนที่หม่อมราโชทัยแต่งเมื่อรัชกาลที่ ๔

เปนนานจึงได้นอนหลับ ตื่นขึ้นเช้าปวดไปข้างหนึ่ง ต้องทายาแล้วนอนนิ่ง แต่เปนเคราะห์ดีที่ยังหลับได้อีก ตั้งแต่มาไม่เคยนอนอิ่มตาเลยดูก็เปนอัศจรรย์ ขึ้นชื่อว่าผู้ชายทุกวันนี้แรงน้อย จะนวดตะละทีเหมือนยกเขาพระสุเมรุ น้อยใจว่าได้ความทุกข์ยากเสียจริง ๆ ตื่นขึ้นแขงไปทั้งข้างเหมือนจะเปนบ้าตฆาฏ ได้เอาตาหมอมาให้ส่อนเส้น ให้กรมสมมตเปนโมเดล ให้รู้จักว่าเส้นมนุษย์มันไม่ได้พันตัวเหมือนเถาวัลย์เลื้อย เมื่ออ่านหนังสือที่เขียนครั้งก่อน มันช่างบ่นแต่เรื่องกินเข้าไม่ได้ ต้องคลุกน้ำพริกเผากิน เปนที่สุด มาเทียบกับครั้งนี้มันช่างแสนสบาย กับเข้าฝรั่งเขาก็จัดดี กับเข้าไทยก็บริบูรณ์ ไม่ได้มีความอดอยากเลย อยากอะไรได้ดังใจ พ่อกินเข้าได้เสมอทุกวัน ถ้าเสมอเช่นนี้ก็พออ้วนได้เสียแล้ว รู้สึกบุญคุณแม่และป้าภี[25] มีแก่พ่อมากนัก อยากจะถวายยถาสัพพีให้พอแก่ใจ การที่จะไปในเรือเมล์ภายน่าก็เห็นจะไม่กันดาร เพราะเขาต้องล่อคนโดยสานให้ติดใจ ไม่ได้นั่งเอ้เต้ไม่เอาใจใส่ก็ได้ ไม่สู้มีความวิตก วันนี้บ่นหยุมหยิมเต็มที จะเข้าใจว่าพ่อพื้นไม่ดี ความจริงพื้นดีอยู่ แต่รู้สึกใจเช่นนั้นก็อยากจะเขียนลงไปให้ลืมเสียสักที.

วันนี้ค่ำดูซิกแนลโคมไฟฟ้าที่เขาคิดขึ้นใหม่ คือผูกเปนระยาง ๕ ใบจากเสาไปปลายเพลา โคมแถวหนึ่งเปนขาวก็ได้แดงก็ได้ เขา

---

๒๕ หม่อมเจ้าหญิงสารภี ในกรมหมื่นภูมินทรภักดี เปนหัวหน้าพนักงานห้องเครื่อง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ในพระอรรคชายาตรัสเรียกว่า "ป้าภี"

กำหนดเปนตัวอักษรด้วยนับดวงโคม มากบ้างน้อยบ้าง แดงบ้างขาวบ้าง แต่ดูอยู่ข้างจะช้า แต่เข้าใจได้ดีไม่มีทางที่จะพลาดพลั้งได้.

โคลงกรมประจักษ์นั้นเรียกว่า นิราศรัตนะ คิดต่อไปได้อีกดังนี้

◉ อาดูรอัดอั้นกั้น ดวงกมล ผ่อแฮ
หล่อหลั่งถั่งอสุชล ชุ่มหน้า
เวียนซับฤๅล่างจน บวมเบ่ง
หนักจิตรคิดเห็นถ้า ถูกล้อเหลืออาย ฯ

◉ อุบายบอกบ่วยแก้ว ตาดำ เจ็บเฮย
สวมแว่นน้ำเงินงำ เงื่อนไว้
วันเดียวดอกทนคล้ำ มืดหน่อย
ไม่มืดเหมือนร้างไร้ แว่นแก้วก่องสมร ฯ

◉ อยากจรจักใคร่รู้ เทียมเขา
ดีกว่าต่อโดยเดา พลาดพลั้ง
ออปโปสิชั่น[๒๖] เอา มาข่ม คุยแฮ
จำพรากจากนุชทั้ง สี่ห้ อย่าหมอง ฯ

◉ สองครั้งแตรเตรี่ยนก้อง นาวา
เชิญเสพย์ภักษโภชา แวดล้อม
ยลแกงบ่ตรูตา เตือนตริ ถึงแฮ
น้ำพริกขนมจีนพร้อม เหมือดเจ้าจัดสรร ฯ

---

๒๖ หมายความว่ากรมขุนสรรพสาตร ฯ

๏ สามวันเว้นเสพย์น้ำ มือนาง
พุงยอบหย่อนเอวบาง บอบช้ำ
นี่หากยากเย็นทาง เทถ่าย
จำหย่อนผ่อนภักษ์ซ้ำ สกดกลั้นแปดครา ฯ

โคลงเหล่านี้สำหรับอ่าน เวลากินเข้าเวลาละบท กรมประจักษ์จะทำนิราศกลอน เริ่มขึ้นยังไม่เข้าท่า ถูกโคลงทับหนักเข้าออกจะรวนเร.

คืนที่ ๕

เรื่องมหาจักรี

วันอาทิตย์ ที่ ๓๑ มีนาคม

เมื่อคืนนี้เกิดอาละวาดนอนไม่หลับจนรุ่งสว่าง หมดปัญญาที่จะทำอย่างไร เรือมาถึงแต่คืนนี้ ๘ ทุ่มหย่อน เดิมว่าจะให้ถึง ๒ โมงเช้าแต่ไม่หลับ เรียกกระดาษจะไปจดบอกอาภา [๒๗] มหาดเล็กยืนคว้างอยู่ในห้องนอน คว้าทางโน้นคว้าทางนี้สิบมินิตไม่ว่ากระไร จะบอกว่าไม่มีก็ไม่น้อยใจ ต้องลุกออกมาหยิบกระดาษเอง ที่ห้องเขียนหนังสือ เขียนสั่งให้ถึงเวลา ๓ โมงเช้า ได้งีบไปนิดเดียวไม่เกินชั่วโมงมากนัก แต่ตื่นขึ้นก็เปล่า ๆ แอดดิกงเกาวเนอลงมานัดว่าต่อ ๕ โมงจึงจะพร้อม ที่จริงเรานัดเขาพรุ่งนี้ จึงเลยเลื่อนไปเสียต่อพรุ่งนี้ มีแต่นายเรือรบออสเตรียกับพวกชาวเรา คือ พระยามนตรี [๒๘]

๒๗ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

๒๘ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค)

พระยาดำรงสุจริต ๒๘ เปนต้นมาในเรือ แล้วได้พยายามนอนอีกก็ไม่หลับ จนบ่าย จึ่งแบ่งกันขึ้นบกเปน ๒ พวก กรมประจักษ์ต้องเกณฑ์เปนพระราชาขึ้นก่อนกับพวกไม่เคยมา พ่อขึ้นกับตุ๊ก สมมต ชายบริพัตร อาภา เยนตรา ตั้งต้นไปฮริกันเฮาส์ แล้วไปโบเตนิกกัลกาเดน โทรมเหลือประมาณ ส่วนนั้นที่เกาะสีชังร้าง ๆ เดี๋ยวนี้ก็ไม่ผิดกันนัก ลงปลายไปที่ขังน้ำยังบริบูรณ์ดีอย่างเดิม แต่น้ำน้อยไปกว่าแต่ก่อน ขี้เกียจเล่า "ทรงทราบเกล้าทราบกระหม่อมอยู่แล้ว" ขอแต่บอกให้ส่วนบุญที่ได้ไปซ้ำอีก กลับมาเลยไปทางกำพงกาลัม ที่เจ๊กมันกินเข้ากลางถนน ไม่ต้องเล่า จะหาอะไรให้ผิดจากบ้านเรานั้น เป็นหาเลือดปูมีแปลกแต่เรื่องน้ำที่มีท่อมาใช้ตามถนน และถนนแข็งทั่วไปทั้งนั้น ขยะคุมฝอยอะไร ๆ บริบูรณ์ ตลาดก็สกปรกรกเรี้ยวเหมือนกันไม่มีผิดเลย แวะกินน้ำที่แรฟัลโฮเตล เลยเดินดูที่กินเข้าแลห้องอยู่ด้วย การที่จะอยู่ในหลังใหญ่นั้นกินดารเต็มที่เสีย ๘ เหรียญ หลังปีกมีห้องนอนแลห้องนั่งด้วย ๑๒ เหรียญ แต่คนเดินผ่านไปมายังเห็นอยู่ ห้องที่สุดเป็นดีตั้งที่นอนได้ ๓ เตียง แต่ถ้าไม่นอนเตียง ๑๐ คนก็อยู่ได้สบาย ราคา ๒๐ เหรียญ เห็นจะพออยู่ได้สบาย กลับลงมาเรือเวลาพลบค่ำขึ้นไปด้วยเรือโมเตอของเราเอง เมืองสิงคโปร์ใช้ไฟแกสสีน้ำเงินอย่างฝ่าชีมาก ตามริมน้ำเป็นสีน้ำเงินทั้งนั้น สิ่งอื่นมีแปลกขึ้นบ้างแต่ไม่มาก หน้าตามันก็สิงคโปร์นั้นเองนักเอาเถิด อ่อนใจเขียนไม่ไหว.

---

๒๘ พระยาดำรงสุจริต คอซิมก๊อง ณ ระนอง จางวางเมืองระนอง

คืนที่ ๖

เรื่อมหาจักรี

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

ผเอินจะมาเขียนหนังสือไม่ได้เองในเวลาวันนี้ จึงต้องวานกรมสมมตเขียน เหตุทั้งนี้เพราะเสียเส้นมาแต่วานนี้เปนมูล นอนไม่หลับติด ๆ กันมา ๒ คืนโหรงเหรงโรเรเต็มที เวลาจำกัดที่จะต้องนอนทั้งกายทั้งการสำหรับวันนี้ เมื่อว่าตามจริงแล้ว ตั้งแต่มาทั้ง ๔ วัน ๔ คืนเห็นจะได้หลับสัก ๒๔ ชั่วโมงหย่อน ๆ มาขาดแท้เข้าอีกคืนหนึ่งจึงเต็มทนทีเดียว ที่ไม่หลับนั้นเพราะนวดไม่ถูก แลพูดอะไรไม่มีใครได้ยิน ได้ยินแล้วทำอะไรไม่ถูก ฤาไม่มีคนเสียทีเดียว แต่เคราะห์ดีที่ได้อ้ายพ้อน [๒๘] เปนคนจริตน้อย เคยได้ยากกรากกรำมาไม่ใคร่จะอ้อนแอ้น แลเพราะหาวนอนอยู่แล้วด้วย พอประทับขาเข้าแน่นไม่คลอนๆ แคลน ๆ ร้อนได้สักสองสามวาบก็งวง เหยวุนเกณฑ์ให้เปนผู้สำหรับตื่นอยู่ ถ้าหากว่าใช้ได้จริงอีกสักสองสามวันจะให้รายวัน ๆ ละปอนด์ค่าจ้างให้อยู่กลางคืน ถ้าหากว่าพ่อกลับเข้าไปบางกอกมีผู้หญิงฝรั่งเข้าไปด้วย อย่าได้ตกใจเลยว่ามีเจ้าจอมฝรั่ง นั่นคือพี่เลี้ยงแม่นมอย่างฝรั่ง ซึ่งจะจ้างเขาเลี้ยงไปส่ง.

อนุสนธิเรื่องวันนี้ ตื่น ๔ โมงเช้า เขาบอกว่าเจ้าเมืองลงมาแล้ว แต่งตัวดีดลานเต็มทีเพราะเข้าใจว่าเขาจะมาจากบ้านต่อ ๕ โมงตามที่

---

๒๘ หลวงฤทธิ พ้อน ศิลปี นายเวรมหาดเล็ก (ในรัชกาลปัจจุบันเลื่อนเปนพระยาบุษยรถบดี แล้วเปนพระยาไชสวรรยาธิบดี)

นัด กลายเปนกะให้มาถึงเรือ ๕ โมง จึงได้ผิดเวลากันมาก คราวนี้ดูเปนพิธีมากขึ้น มีติดตราลงมาพร้อมกันทั้งเยเนอราลคอมมานดิงแลโคโลเนียลเสเครตารี

เซอยอนแอนเดอซัน กิริยาอัธยาไศรยเรียบร้อย พูดจาด้วยสบายใจดี ขึ้นไปตอบ แต่งทหารเรือขาวมีกระบี่ติดตราด้วย แต่ทหารเรือขาวเดี๋ยวนี้เขาไม่มีหมวกเฮสเม็ต ถูกแห่เปิดประทุนรถ กำลังเที่ยงร้อนเปรี้ยะทีเดียว ทั้งแห่ไปแห่กลับ การเยี่ยมเยียนเช่นนี้ก็ตามเคยไม่น่าจะต้องเล่า แต่ไม่ได้กลับลงมาเรือ หยุดเปลื้องเครื่องแลกินกลางวันที่แรฟัลโฮเตล ขนมปังฝรั่งเศสอร่อยเสียจริง ๆ บ้านเราทำไมมันไม่ทำบ้าง เวลาจวนบ่าย ๒ โมง ไปขึ้นรถไฟที่สเตชั่นแตงก์โรด รถไฟนั้นก็เหมือนรถไฟในเมืองมลายูทั้งปวง คือรางเล็กไปอย่างคนธรรมดาไม่ใช่พระราชา หยุดสเตชั่นรายทาง ๕ แห่งจึงถึงท่า แต่มันไม่เร็วตามที่นึกว่าจะเร็ว เมื่อยังไม่มีรถไฟใช้รถม้าประมาณสักชั่วโมงครึ่ง นี่ก็เดินชั่วโมงหนึ่ง เลียบไปข้างทางเก่า น่าบ้างหลังบ้าง ฟากทางข้างที่ยังไม่มีบ้านมีที่ว่างมาก เห็นปลูกแต่สัปรศเปนพื้น พริกไทยก็เซีย ๆ ไม่งาม เขาว่าดินในกลางเกาะไม่ดี มีไร่ร้างหลายแห่ง เพราะเปนดินทราย ต้นไม้ที่รากตื้น ๆ กลางวันเหี่ยวพับต้นไม้โตช้าแท้ ๆ ตลอดจนกระทั่งต้นประดู่แลต้นปาม เห็นเท่าไรก็เท่านั้นไม่ใคร่โตขึ้น พวกปามจีนที่เราปลูกที่หลังมีลูกตั้งปล้องสูง ๆ ที่นี่ไม่เห็นโตขึ้นเท่าไร ใกล้ลงไปข้างทเลคงเปนพื้นน้ำท่วม ต้นโกงกางเหมือนกับที่ไหน ๆ ในหัวเมืองตวันตก มีเรือไฟข้ามส่งไปขึ้น

ที่น่าโฮเต็ล (เมืองยะโฮ) ขึ้นรถจ้างซึ่งมีแต่รถเดียว นอกนั้นเปน รถเจ๊ก เที่ยวทางแถบตลาดก่อน แวะซื้อของที่โรงจำนำ มีของ ทองคำที่จะพึงซื้อได้แต่กำไลที่ส่งเข้ามาคู่เดียว นอกนั้นไม่มีอะไร ปลาดเลย ถนนพาหุรัดสนุกกว่ามาก สิ่งที่ควรจะสรรเสริญแต่ถนน ทั้งสิงคโปร์ และยะโฮ ขึ้นชื่อว่าเปนถนนแล้ว ได้ทำแล้วไม่มีทิ้งเลย ราบเปนน่าโต๊ะบิลเลียดทั้งนั้น ขึ้นรถเที่ยวต่อไปผ่านตลาดของสดจน ถึงที่ฝังศพสุลต่านอาบูบะกา ที่นี่เห็นจะเปนป่าช้าเก่า มีศพผู้อื่นมาก ฝังชิดกันอย่างธรรมเนียมแขก แต่ต้นไม้ของเขาปลูกงาม เรียกว่าต้น ตำบุดสู อาภารู้จักชื่อภาษาไทย เปนลำต้นตรง พุ่มเปนต้นไม้ เงินทอง เขาว่าเปนเร็วด้วย เรียกว่าต้นรุ่ย ศพสุลต่านนั้นอยู่ในตึก พื้นชั้นเดียวหลังใหญ่มีโดมกลาง พอขึ้นไปใกล้ก็ได้ยินสวด มี นักบวชมาสวดเหมือนอย่างที่ไกโร นึกว่าเขาห้ามก็จะไม่เข้าไป แต่ ไม่ห้าม ตาพระกลับมาเชื้อเชิญให้เข้าไป ที่ ๆ ตาเหล่านั้นสวดนั้น เปนเตียงนอนแขก ๆ แคบยาวคนละหลัง ที่แกจะนอนด้วย ศพสุลต่าน อยู่ตรงโดม ข้างซ้ายที่เราเข้าไปมีศพอาอยู่ศพหนึ่ง ข้างขวานั้นมีหลาย ศพ ที่ตายใหม่คนหนึ่งก็กางมุ้งเหมือนอย่างเมืองตรังกานู ที่ตาย เก่าจึงทำรูปโลงด้วยศิลา เปนศิลาฝรั่งอย่างงาม ๆ ทำเปนอย่างแขก แต่ก็หลงเปนฝรั่งไปบ้าง ออกจากที่ฝังศพตรงไปตามถนน ไปถึง วัดที่อยู่บนที่สูง วัดนี้อยากจะทำเปนแขก แต่ไม่ใช่แขกเปนเจ๊กปน ฝรั่ง หลังคาตัดมียอดห้ายอด ออกจะเปนอย่างตามเคย ขี้เกียจ เข้าไปดูเพราะเชื่อว่าไม่มีอะไรนอกจากเสื่อ กลับลงมาทางชายทเล

ผ่านน่าวังที่เรียกอิสตานา ซึ่งเคยไปครั้งหนึ่งแล้ว แต่เห็นเวลามากเหลือหลาย จึงได้หวนกลับขึ้นไปเดินตามอิสตานานั้น ซึ่งไม่วิเศษอะไรกว่าบ้านสมเด็จเจ้าพระยานัก เจ้าของไม่อยู่ แล้วกลับมาที่โฮเตลเพื่อจะกินน้ำ สุลต่าน [๓๐] รู้เข้ามาหา เอ็ดอึงใหญ่ว่าไม่บอกให้รู้ เลยชวนพ่อไปขึ้นรถโมเตอคาร์ รถนั้นเปนรถเมอเซเด ๔๕ แรงม้าไม่มีเก๋ง ท่าทางแกคล่องแคล่วมาก พาเที่ยวเสียไม่มีเว้นถนนเลยหมดเมืองใน ประมาณไม่ถึงครึ่งชั่วโมง นอกจากที่เราไปแล้วมีถนนไปที่ขังน้ำ มีอันหนึ่งเหมือนที่สิงคโปร์ เปนแต่ย่อมกว่า งามดี มีที่ยิงเป้าสำหรับพวกทหารสมัคไปยิง ถัดนั้นไปก็ถึงไร่ปาราบเบอซึ่งสุลต่านกำลังทำ ไปปลูกเย่าสร้างเรือนอยู่ใหม่ ไม่สู้ใหญ่นัก พึ่งจะลงมือปลูกได้ปีเดียว คุยว่าในปีนี้จะปลูกให้ได้ในพันเอเกอ ใช้เจ๊กทำการดิน ใช้พวกชวาปลูก เรื่องรถโมเตอคาร์ สุลต่านคุยว่าได้ไปเอกแซมิเนชั่นที่ปารีส แกชอบรื้อเครื่องคุมเครื่อง เคยใช้รถร้อยยี่สิบแรงม้าที่ยุโรป เคยขับรถไล่รถอื่น รถอะไรไม่ดีเท่าเมอเซเด กรวรถอังกฤษแลรถชาติอื่น ๆ ทั้งหมด จนริชาด บราเซียของฝรั่งเศสเองเปนที่สุด กลับมาถึงโฮเตลยังมีเวลาอีก ๑๖ มินิต ลงจากรถแล้วกลับขึ้นไปหาคนมาถ่ายรูป สุลต่านดูผิดกว่าแต่ก่อนนี้มาก กิริยาว่องไวพูดอังกฤษคล่องคุยจ้อ เปลี่ยนจากองค์วิบูลย์เปนเจ้าศรีใส [๓๑] ดูเหมือนจะมีความคิดความอ่านขึ้นมาก รูปร่างก็อ้วนขึงขังขึ้นมาก สังเกตดูว่าแก่ขึ้น ทำไมเขาฦๅว่าแกเลวลงไม่รู้ มาจนถึงเรื่อยาคาครั้ง.

๓๐ สุลต่านอิบราฮิม ทรงคุ้นเคยมาตั้งแต่ยังเปนรายามุดา

๓๑ พระองค์เจ้าวิบูลยพรรณรังษี ในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ และนายพลตรี หม่อมเจ้าศรีใสเฉลิมศักดิ์ ในกรมหมื่นบริรักษ์นรินทรฤทธิ์

วันนี้ (เลี้ยงปีใหม่) เปนวันแต่งตัวสโมกิงแยกเกตครั้งแรก ต่อไปนี้จะต้องเปนฝรั่งเรื่อยทีเดียว แจกขนมคนในเรืออย่างเช่นเนื่อง[๓๒] ซื้อเข้าไปบางกอก แล้วเลี้ยง ๔๐ คน กรมหลวงประจักษ์สปีชอย่างตาโหรว่าเปนกลอนเรื่อยทีเดียว พ่อดื่มให้เจ้าแผ่นดินอังกฤษ เจ้าพระยาสุรวงษ์ให้พรแทนขุนนาง เมื่อแรกมาโจทย์กันว่าจะให้ดุ๊กสปีชภาษาฝรั่ง ดุ๊กไปเกี่ยงให้มิสเตอร์เวสเตนกาด[๓๓] สปีชภาษาไทย มิสเตอร์เวสเตนกาดเชื่อว่าตัวพูดภาษาไทยไม่ได้ ไปวานให้พระรัตนโกษาแต่งท่องเสียจนจำได้ ข้างดุ๊กเชื่อว่าตัวรู้ภาษาอังกฤษ ไม่ได้ตระเตรียมอะไร พอเวสเตนกาดลุกขึ้นยืนพูดหน้าซีดไม่เปนรศ พอเขาจบแล้ว ถึงทีแกจะลุก ๆ ไม่ขึ้น เกี่ยงให้กรมสมมตสปีชภาษามคธก่อน กรมสมมตว่าเก่งบ่รูดปราดได้ ดุ๊กจะตีกินเสียให้ได้ ช่วยกันเขนเอาขึ้นไปหลุดออกมาได้สักห้าหกคำ ไม่เปนภาษาอะไร เลยไม่มีใครรู้ว่าจะควรดื่มเวลาไร มีคนที่นั่งใกล้ ๆ ได้ดื่มสักสองคน พ่อตอบแลให้พรเมืองไทยเปนจบ

วันนี้บ้าภิได้นำกาดมาให้ มีความยินดีเปนอันมาก ได้รับโทรเลขบางกอกก็มากหลายฉบับ นี่หากว่าไปเที่ยว ถ้าขึ้นอยู่กับเรือวันปีใหม่เช่นนี้เห็นจะเงียบใจมาก เรื่องซื้อของแจกบ่ายอะไรกันก็ไม่สำเร็จทั้งนั้น ข้อที่ว่าห้างโรบินซันโทรเลขเข้าไปถามว่าจะให้เปิดห้างวันอาทิตย์ฤๅไม่ ครั้นมาถึงสิงคโปร์ดุ๊กกลายไปว่าเฮนริกไปเห็นโทรเลข แปลว่าเขาถาม

---

๓๒ คุณหญิงเนื่อง ภรรยาพระพิศาลศุภผล ฉาย พิศาลบุตร

๓๓ เปนอเมริกัน เข้ามารับราชการเปนตำแหน่งที่ปรึกษา อยู่ในกระทรวงต่างประเทศ ได้เปนที่พระยากัลยา ณ ไมตรี.

วันจันทร์ซึ่งเป็นวันอีสเตอโฮลิเดต่างหาก วันอาทิตย์ไม่เปิดเลย เปล่าไปไม่ได้ซื้ออะไร ครั้นวันนี้ไศล[๓๔] มาบอกว่าเมื่อวานนี้เขาก็เปิด วันนี้จะไปก็ไม่ได้ติดไปเยี่ยมเยียน ตุ๊กแกนอกจำนวนได้ไปคนเดียว แกกลับมาบอกว่าไม่มีอะไรนอกจากเครื่องแต่งตัว เรื่องห้างอยู่ข้างเหลวไหลใหญ่ น่ากลัวจะไม่มีอะไรฝากจากสิงคโปร์ แต่ยังมีพรุ่งนี้อีกวันหนึ่งจะไปดูเรือซักเซน ถ้ามีเวลาคิดจะไปแวะตามห้างลองดู หนังสือนี้พ่อคิดจะไปปิดเอาต่อวันที่ ๓ เพราะเรือจะออกเวลาบ่าย มีเวลาที่จะส่งทัน

โคลงนิราศรัตนะต่อไป

๏ มัศยานับร้อยล่อง	ลอยชล
คุ่มคู่เป็นหมู่วน	ว่ายเคล้า
ยลปลาประเล่ห์ยล	เยาวลักษณ์ กูเอย
ล้อมรอบกอบลูกเต้า	อ่อนอุ้มเดินเหิน ฯ
๏ แล พลินระลอกพร้อย	พรายแสง จันทร์เฮย
ถวิลว่าฝูงปลาแฝง	ฟาดน้ำ
นึกในใคร่ถ่องแถลง	นุชช่วย ชมเฮย
ชี้เปล่าเขาสรวลซ้ำ	ไล่ถ้อยเทียมถอน ฯ
๏ ภูธรธิราชไท้	ทัศนา
เปิดปิดโคมสัญญา	บอกใบ้
เขา ชิดชื่อวนิดา	โดยรับ สั่งแฮ
เห็นชื่อชวนพี่ใช้	ขนาดเพียงพลำสพาน ฯ

---

๓๔ หม่อมเจ้าไสลทอง ในกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๏ เยาวมาลย์โกเมศแก้ว กับตน พี่เอย
เรียมบ่เคยจรดล เด็ดร้าง
จากแก้วสู่แก้วกล ใดดั่ง นี้นา
นอนจักนอนเนตรค้าง นับเค้าคืนหลัง ฯ
๏ เล็งฝั่งยลแต่ฟ้า ต่อสา ครเฮย
สามรวดราษตรีคลา คว่างคว้าง
คืนสี่ลับเกาะบรา ลาแหล่ง ปหังแฮ
เปลี่ยวแต่เรือเดียวร้าง เพื่อนผู้เดินหน ฯ
๏ ดลสิงคบุเรศแก้ว โกโล นีเอย
ใจพี่เบิกบานโต ตื่นกลุ้ม
แต่งกายอย่างโก้โก ลาลั่น
เห็นเนิ่นเดินตุ้มตุ้ม แต่ตั้งตาชม ฯ

คืนที่ ๗

เรือมหาจักรี

วันที่ ๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

เช้านอนเสียไม่ไปไหน รับตอบโทรเลข กินเข้ากลางวันแล้วจึงขึ้นบก ตรงไปห้างรอบินซันซื้อของฝาก การไปห้างนี้เสียเวลามากจริง ๆ แลร้อนไม่สนุกด้วย แล้วไปห้างเกลลีแอนด์วอลซ์ซื้อสมุดไปให้ลูกบรรจุตู้หนังสือ ได้ไปที่ท่าบอเนียวกัมปนีต่อเวลาบ่าย ๓ โมงเศษเกือบ ๔ โมง ดูเรือซักเซน ห้องที่อยู่เบิดเป็นสองห้องติดกัน ห้องนอกมีโต๊ะเขียนหนังสือ เก้าอี้ยาว ห้องในเปนห้องนอน ตั้งเตียง

ทองเหลืองก้าไหล่ เหมือนอย่างในเรือเบอม่า เปนกว้างอย่างห้องเรือ แต่ไม่เท่าที่เคยนอน มีห้องน้ำต่อไว้ข้างหลัง เรียบร้อยดีหมด ฝาเพดานแต่งสรวยมาก ทำขึ้นใหม่เฉภาะ ในห้องสลูนที่กินเข้า เพิ่มเติมลวดลายปั้นเขียนมาก ขึ้นไปชั้นบนเขาเตรียมห้องเลดีสลูนไว้ ให้เปนที่นอนอีกห้องหนึ่งดูสบายดี แต่ใกล้ทางเดินอยู่หน่อย จะใช้กั้นด้วยม่าน มีห้องสโมกิงรูมตอนหลัง เปนห้องใหญ่ แต่ท่วงที เปนห้องที่สำหรับนั่งโปกฮามากกว่าจะอยู่ การที่ว่าเปนห้องสูบบุหรี่นั้น น่าจะแปลว่าเปนห้องกินเหล้ามากกว่า เพราะมีขายอยู่ในที่นั้นทั้งเหล้าทั้ง บุหรี่ บุหรี่นั้นจะสูบที่ไหน ๆ ก็ได้ เว้นเสียแต่ในสลูน แต่ในการที่ พ่อจะไปนั้นที่ไหนก็สูบได้หมดทั้งสิ้น ดาดฟ้าก็กว้างมากอยู่ ถ้าเปน เรือเช่นมหาจักรี นอนได้ตั้งร้อย เซกันด์คลาสนั้นอยู่ตอนข้างท้าย ขาดคนละดาดฟ้า มายืนทั้งดูกันได้ ยังบนตพานชั้นบนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง มีห้องกับตัน แลห้องเดินเรือติดกัน ถ้าเปนเจ้านายแลพระราชาก็ขึ้น ไปนั่งเล่นได้ กำหนดวันออกวันถึงดูเปนเลื่อนได้มาก ๆ เหมือนอย่าง ที่ปีนัง เดิมกำหนดว่าจะแวะเพียง ๖ ชั่วโมง คราวนี้ว่ามีสินค้ามาก จะต้องหยุดถึง ๑๒ ชั่วโมง การที่จะออกจากสิงคโปร์แลออกจากปีนังนั้น เปนแล้วแต่จะโปรดทั้งนั้น จะให้ออกเรือเมื่อไรก็ได้ แต่เราจะต้อง เกรงใจเขา บอกแต่เวลาที่เราจะต้องการ คือต้องการเวลาแต่ ๔ โมง เช้าไปถึงบ่าย ๒ โมง แกจึงกะจะออกจากสิงคโปร์นี้บ่าย ๔ โมง ถึง ปีนังวันศุกร์ ๑๐ ทุ่ม ลงมือบรรทุกของบ่าย ๔ โมงจึงจะออก ถ้าเรา จะโย้ให้แกไปออกต่อค่ำก็ได้ แต่เห็นว่าพอแล้ว จึงได้ตกลงกันเช่นนั้น

กับคันชื่ออะไรยังจำไม่ได้ แต่ท่าทางดีเปนนายทหารเรือกองหนุน ได้ตราเจ็กถึงดวงติดอก ไม่รู้ว่าชั้นใด ได้รูปปรินซเฮนรี [๓๕] เซ็นชื่อด้วย มีนกคีรีบูนตัวหนึ่งพูดไม่ได้ขาดเลยอยู่ในห้อง แกว่าเปนเพื่อนเดินทางของแกมาแปดปีแล้ว ที่จริงมันก็จะจู เต็มที ปีหนึ่งมีเวลาอยู่บ้านเพียง ๔ วิก แล่นไปแล่นมาอยู่เปนนิจ พวกออฟฟีศเซออื่น ๆ เปนคนที่คัดมาทั้งนั้น จนกระทั่งอินยิเนีย ไม่เคยคุมกันเปนลำรับเดียวดังนี้ เมื่อแรกเห็นเรือเบอม่า เอามาผูกใจนึกว่ามันจะอัดแอไม่สบายนึกถึงเรือเมล์ออกคร้าม ๆ แต่ครั้นเมื่อไปเห็นแล้ว ออกโล่งไปเปนอันมาก กลับมาบ่าย ๕ โมง

เวลาค่ำแต่งเสื้อเย็น ไปกินเนอที่คอเวอนเมนต์เฮาส์ การมันออกจะพิลึกอยู่บ้าง ผิดกว่าแต่ก่อน คือพวกแขกที่ไป ไปยืนอยู่น่ากระไดเรือนชั้นล่าง พอพ่อไปถึง เซอยอนแอนเดอซันลงมาพาผ่านแขกเดินขึ้นไปอยู่ห้องหนึ่งต่างหาก ตัวลาออกมารับแขก พาเข้าไปในห้องรับแขก ดูเหมือนจะพอจับมือกันทั่วก็มาพาพ่อออกไป ท่านพวกเหล่านั้นยืนเข้าแถวกันอย่างเผ้า พอจับมือทั่วก็ลงไปกินเข้า เจ้าเมืองนั่งตรงกับเยเนอราลคอมมานดิง พ่อนั่งขวากับสุลต่าน ชายบริพัตรกับเจ้าพระยาสุรวงษ์นั่งซ้าย ได้ขอน้ำกินอย่างตรง ในเวลาที่กินเข้าดูเหมือนแกไม่อยากจะพูดถึงการงานแต่เอาไว้ไม่อยู่ มันไหลออกมาเองทีละน้อย ๆ สุลต่านนั้นขัดตาทัพเรื่องยิงเสือยิงสางอะไร เอาไว้ไม่อยู่ เลยคุยกันไปเปนกอง ครั้นถึงเวลาจวนจะสปีช พ่อได้ถาม

[๓๕] พระอนุชาเยอรมันเอมปเรอ เลยเข้ามากรุงเทพ ฯ

ว่าแกจะพูดอะไรบ้าง แกบอกว่าคิดจะไม่พูดถึงการงานอะไร ซึ่งจะทำให้พ่อต้องนึกตอบลำบาก จะพูดแต่เพียงให้พรเล็กน้อย พ่อก็นึกเตรียมตอบไว้อย่างสั้น ครั้นพอแกลุกขึ้นยืนพูด เดิมก็ตั้งวงแคบ ได้เรียงตอบในใจสำเร็จครั้งที่หนึ่ง พอนึกเสร็จเท่านั้น แกกว้างออกไปอีกแล้ว นึกใหม่พอเสร็จแกก็กว้างออกไปอีก ลงปลายบรรดาที่จะพูดอะไรได้แกได้พูดหมด รวบรวมใจความที่พูดนั้น ปราถนาดีทั้งเวลานั่งพูดกันแลยืนพูด ปรากฏชัดว่าในใจแกรู้สึกว่า เมืองเราไม่ใช่ลิวลัยเซชั่นอย่างผิว ๆ ได้จับหลักยึดมั่นมากแล้ว พูดกันเปนอย่างคนรู้จักการงานได้เสีย กินเนอแล้วขึ้นไปฟังซอ ผู้หญิงกับผู้ชายสองคนเป็นชาวอิตาเลียน ผู้ชายสีซอตราเต็มน่าอก ว่าเคยสีถวายเจ้าแผ่นดิน ผู้หญิงดีดหีบเพลง แกสีเพราะจริง ๆ คราวนี้นำใครต่อใครเฝ้า จนจวน ๕ ทุ่มจึงได้กลับ กลับลงมาเวลา ๕ ทุ่มจัดของที่ซื้อมอบให้บ้าภี แต่ยังไม่ได้มาหมด พรุ่งนี้ยังจะซื้อเติมอีก นัดจะพบกันในเรือ ก่อนเวลาเรือออก

คืนที่ ๘

เรือมหาจักรีทอดที่ท่าโบเนียวกัมปนีวอฟ

วันพุฒ ที่ ๓ เมษายน

พ่อพึ่งจะกลับมาจากห้างเดียวนี้บ่าย ๒ โมงเศษ ได้ขึ้นบกบ่ายโมง ๑ ให้เรืออ้อมมาเทียบท่านี้ เพื่อจะได้ขนของง่าย แลจะได้เลยบรรทุกถ่าน เรือพึ่งมาเทียบท่าเดียวนี้เอง พ่อได้ไปห้างแกศบรอเทอมีของมากเป็นห้างใหญ่ทีเดียว เท่ากับห้างที่ปัตตาเวียทั้งปวง เครื่อง

เพ็ชร์พลอยจะดีขึ้นกว่าเก่า แต่กลั้นเสียไม่ซื้อ ได้ซื้อแต่ของอื่นเล็กน้อยพอเป็นที่รฦก แล้วไปห้างดาซิลวาเปนคนลังกา ขายของเครื่องเงินเครื่องทองทำเองโดยมาก แปลว่าร้านตาครูช่างทอง ๓๖ ของสิงคโปร์ แต่มีของดีกว่ามาก เจ้าของร้านเบ้นถึงขนาด ขอแอบปอยน์เมนต์ด้วยซื้อของหลายอย่าง แต่น่าที่จะพรรณาว่าสิ่งไรให้ใครไม่ทันจะจดฉลากติดไปสำหรับแจก เพราะเปนของฝากบ้าภีไม่แน่นหนาหน่อยหนึ่งก็ได้

วันนี้เปนวันหลังที่สุดที่จะได้กินกับเข้าไทย ได้ขยักเข้าแช่ไว้กินที่นี่ แลจะกินหมากเปนคำหลังที่สุดด้วย เลิกอย่างไทย ๆ กันหมดเมื่อสองสามวันมานี้ดูใจคอค่อยตามเคยขึ้น เพราะเปนถิ่นที่เคยมาบ่อย ๆ แต่วันนี้มาถึงนี่รู้สึกเปนจากบ้านอิกแล้ว ใจคอมันให้ระส่ำระสายอิกเปนครั้งที่สอง คิดถึงใคร ๆ หมดทุกคน ขอลาตั้งต้นที่จะเดินทาง มีแต่จะห่างกันไปทุกวัน แต่ที่ห่างจะห่างแต่กาย ใจคงจะผูกพันกลับไปบ้านทุกวัน วันละหลายหน ขออำนวยพรให้อยู่เป็นศุขสบายด้วยกันทุกคน อนึ่งได้ซื้อต้นไม้มีกล้วยไม้ดอกแดงเปนต้น ฝากอาภามาให้แม่ สำหรับจะได้ทำนุบำรุงปลูกให้งาม ถ้าพบที่อื่นจะส่งอิก.

พ่อขอลาทุก ๆ คน ขอฝากความอาไลยไว้ทุกคนจนกว่าจะกลับ.

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

---

๓๖ ชื่อ เครเลิต เปนเยอรมัน ตั้งห้างทำเครื่องทองเงินที่ตึกถนนบ้านตนาว

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

คืนที่ ๘

เรือนอทเยอรมันลอยด์ ชื่อซักเซนกำลังเดินทาง

วันพุฒที่ ๓ เมษายน

หญิงน้อย

พ่อต้องลงมือเขียนซ้ำอิก เพราะที่มอบป้าภีไปเปนตอนเพียงจะมาจากเรือมหาจักรีเท่านั้น พอเขียนหนังสือฉบับนั้นเสร็จเวลาบ่าย ๓ โมงเศษก็มาลงเรือนี้ มีการส่งเสด็จที่เรือมหาจักรี แลรับเสด็จที่เรือลำนี้ แต่คนไม่ใคร่จะมามาก เพราะเขาเห็นจะเปนการรบกวน เช่นทูตเยอรมันมาจากบางกอกมาที่ท่าแต่ไม่มาหา เปนแต่ส่งเวสเตนกาดมาให้พร กลัวว่าจะเปนการรบกวน มาแต่กงสุลเยอรมัน มิสเตอแลมิสซิสแอนเดอซัน [1] กับลูกชายคนหนึ่ง ลูกหญิงคนหนึ่ง สอนคำนับกันมาแขงแรงน่าเอนดูมาก ผู้หญิงให้ช่อดอกไม้พ่อช่อหนึ่ง ให้ป้าภีมาดูห้องจะได้ไปเล่าให้ฟัง จะพาดูเองก็ไม่ได้ เพราะต้องรับแขก คนพลุกพล่านมาก ให้ตุ๊กพาดู ตุ๊กรายงานว่าไม่เปนอันดู มัวแต่ร้องไห้แลจะขอเห็นพ่อจนไปลับอย่างเดียว ผู้ที่ส่งชั้นนี้มีอาภาเปนต้นร้องไห้กันอิกทุลักทุเลมาก เรือออกมิให้กันตามตำรา พ่อลงมือจัดห้องแลเดินตรวจทั่วทั้งลำ

---

๑ เปนพระพิเทศพานิช ตำแหน่งกงซุลเยเนอราลสยามที่เมืองสิงคโปร์

เรือซักเซนลำนี้เขาว่าเก่าไปเสียอีก เปนเรือที่ใช้มา ๑๓ ปีล่วงแล้ว ว่าดาดฟ้าแคบไปกว่าเรือชั้นใหม่ ๆ แต่การตกแต่งนั้นยอมกันว่าวิจิตรจริง แต่งเสียจนเปนเรือใหม่ทีเดียว เรือเมล์นี้นอกจากได้เห็นแลได้อยู่ น่าจะเข้าใจยากว่ามันสบายบริบูรณ์เพียงใด สาระพัดจะมีที่สุดจนช่างตัดผม อาหารนั้นถ้ากินทุกเวลาเปนไม่หมด คือเช้ายำรุ่งครั้งหนึ่งเปนน้ำชากาแฟแลผลไม้ เช้า ๒ โมงครั้งหนึ่งกินอาหารเช้า เช้า ๔ โมงครั้งหนึ่งมีน้ำมะนาวฤๅซุปกับแซนด์วิช บ่ายโมงครั้งหนึ่งกินอาหารกลางวัน บ่าย ๓ โมงครั้งหนึ่งน้ำชา ย่ำค่ำครั้งหนึ่ง ๒ ทุ่มครั้งหนึ่ง ๔ ทุ่มครั้งหนึ่ง เวลาเหล่านี้มีอาหารเรียกได้ตลอด แปลว่าคนมันมากจะกินเวลาไรช้าเร็วได้ตามแต่ใจ เรือนั้นแบ่งเปน ๔ ตอน ตอนหัวไม่มีดาดฟ้าบนกราบเปนระวางบรรทุกของ ถัดมาอีกตอนจนกลางลำ ชั้นล่างเปนห้องคนอยู่ แลสลูนใหญ่กินเข้า ชั้นปากเรือมีห้องคนอยู่สองข้างกลางเปนบันไดแลเครื่องจักร ชั้นดาดฟ้ามีห้องสลูนสำหรับเลดีแลห้องสูบบุหรี่ ชั้นบนสพานขึ้นไปเปนห้องกับตัน ในตอนที่ ๒ นี่เปนชั้นที่หนึ่ง คนชั้นที่สองเดินมาไม่ได้ ตอนที่ ๓ ต่อท่อนท้ายไม่มีดาดฟ้าบนกราบ เปนระวางบรรทุกของเหมือนข้างน่า ตอนที่ ๔ ตกท้ายเรือชั้นล่างเปนห้องนอนของพวกชั้นที่สอง เดินต่อกับชั้นที่หนึ่งข้างล่างได้มีเขตเปนประตูคั่น ห้องนอนมีห้องเปน ๔ แถว ขึ้นดาดฟ้าชั้นปากเรือเปนห้องกินเข้า ดาดฟ้าชั้นบนเปิดโถงสำหรับนั่งเล่นแลเห็นกันกับชั้นที่หนึ่ง แต่ดาดฟ้าขาดตอนกัน ชั้นล่างนั้นที่สองติดกันกับที่หนึ่งก็จริง แต่จะเดินล่วงประตูมาไม่ได้

ในการที่จะเห็นไม่สบายก็แต่ที่นอน ถึงชั้นที่หนึ่งก็เต็มที ห้องนั้นเปนประตูเข้ากลาง แล้วมีห้อง สองข้าง ในห้องหนึ่ง มีที่นอน ซ้อนกันสองอัน คนหนึ่งต้องไปนอนบนลิ้นกลีข้างบน มีเก้าอี้ยาวแคบ ๆ อันหนึ่ง มีที่ล้างหน้าเปิดปิดคู่หนึ่ง ถ้ามีเข้าของต้องเอาไว้แต่เฉภาะเหลือนั้นต้องเอา ไปฝากเก็บในห้องระวาง ห้องน้ำมีร่วมกันแต่สอาดหมดจด แต่ที่เรามาเช่าทั้งลำแลมาน้อยคน คนหนึ่งตักเสียสองห้องไว้ของห้องหนึ่งนอนห้องหนึ่ง ลิ้นกลีที่ซ้อนข้างบน ก็เอาออกเสียด้วยแต่กระนั้นห้องยังมีเหลือ เพราะเขารับได้ ถึง ๖๐ คนเรามาไม่เท่าไร

แต่ส่วนห้องพ่อนั้น เขาเรียกว่าสเตตรูม อยู่ดาดฟ้าชั้นที่สองปากเรือ อยู่หัวโต่งต่อน่าเรือ ได้กำไรน่าต่างเปิด ออกไปทางในเรืออีกน่า ต่างหนึ่ง เปนทางที่ ลมพัดเย็น ไม่ใคร่ ขาด เขายังซ้ำเปิดห้องต่อกันให้อีกห้องหนึ่ง เปิดเลยไปถึง ห้องน้ำด้วย อีกห้องหนึ่ง ถ้าจะเปนประมาณกว้างยาวเห็นจะเท่าห้องเฉลียง ที่นั่งวิมานเมฆ แต่ยาวกว่าหน่อย ด้วยปันเปน ๓ ตอน ๆ ข้างหัวเรือ ๓ น่าต่าง ออกน่าเรือน่าต่าง ๑ ข้างเรือ ๒ น่าต่าง เปนน่าต่างกระจกกลม แต่มีม่านแพร บังข้างใน ฝาเปนห้อง เพียมไม้ลาย แลฝั่ง ไม้ลาย มีลายสลักกรอบแลเสา งามหรูเหมือนเครื่องเห่อนเช่อฝรั่งเศส มีตู้เขียนหนังสือสลักลายนอ [๒] มาก อันโตไม่ใช่เล็ก แต่ซึ่งเหมาะใจเสียจริง ๆ พ่อจัดหลังตู้ตั้งพระห้าม สมุทเมืองนครมุมหนึ่ง ต้นไม้

---

๒ นอ เปนคำแผลง หมายความว่ามีลวดลายที่ไม่จำเปน

ยี่ปุ่นปลูกกระถางกราบเขาจัดสำหรับเรือ ๒ กระถาง กับพระรูปทูลกระหม่อมปุ่น[๒] รูปลูกอ่านหนังสือ รูปปราสาทราชมณเฑียร ซ้อกรอบเงินเขาใส่อีกสามแผ่น มีชั้วรองลงมา พวกรูปในสมุดเงินเล็ก ๆ ปติทินแลเครื่องเขียนหนังสือบรรดาที่ประจุกระเป๋าหวมา ล้วงออกตั้งได้หมด หีบของ สมุดรายวัน แลอะไรๆไว้สิ้นชักที่ ๓ จนนาฬิกาหีบเขียนหนังสือตั้งข้างซ้าย มีปลั๊กติดโคมตั้งบนตู้เขียนหนังสือได้ด้วย นั่งที่โต๊ะเขียนหนังสือนี้รู้สึกเพลินใจเหมือนอยู่บ้าน เพราะเห็นหน้าคนที่เคยเห็นเผ้าพร้อมมูลทั้งเย่าเรือน รู้สึกใจคอเบิกบานด้วยคิดสมบัติบ้า ตั้งแต่มาไม่เคยสบายใจเช่นวันนี้ ในเรือมหาจักรีห้องมันมากเกินไป รูปมันเดินตามเมื่อย้ายห้องไม่ได้ นี่มีห้องเดียวสมน่าหน้าดีจริง ๆ ข้างริมกราบเรือมีตู้ผ้านุ่งหรูมาก แขวนเครื่องครอง กล่าวคือ อิวนิงเดรสที่ต้องแต่งทุกวัน แลเครื่องแต่งตัวกลางวันสำรับหนึ่ง ชั้นล่างยังเหลือสิ้นเปนกอง เพราะเอาหีบหนังเหลืองมาจุกไว้ ใบหนึ่งต่อมาริมกราบเรือมีเก้าอียาว เล็กกว่ากระดานอยู่ไฟสักผ่ามือหนึ่ง แต่พอนั่งพอเอนได้ น่าเก้าอียาวมีโต๊ะรีตัวหนึ่ง วางกล้องหีบหมากกระโถน ซองบุรี่ นาฬิการกพอใช้ แต่เก๋มาก ที่ฝาคั่นห้องนอนเปนฝาไม้ครึ่งหนึ่งม่านครึ่งหนึ่ง ที่ฝาไม้ตั้งตู้ บรรดาสมุดที่เอามาขึ้นตู้ชั้นบนให้หมด มีชานไว้ที่ชา ขวดยา หีบบุหรี่ของกระจุกกระจิก ในห้องนอน เตียงก้าไหล่เงินเขาตั้งมันเล็กไม่สะใจ ลากเอาเตียงแม่เล็กในเรือมหาจักรีมาตั้ง อ้าซ่าได้ถึงที่ ดีที่ปลั๊กดับไฟแลเปิดไฟ

---

๓ พระบรมรูปพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไหนเคยมีติดพระองค์ไปด้วยเปนนิจ

อยู่ข้างที่นอน ไม่ต้องพึ่งพระบารมีพวกมหาดเล็ก เปิดปิดได้เองตามใจ ตู้แต่งตัวอยู่ตรงปลายเตียง ตู้ล้างหน้าอยู่ริมกราบเรือ ตู้ล้างหน้านี้มีอ้ายหัวฟู่ล้างหัวได้เช่นพระองค์สาย ๔ ให้ ฝาห้องนี้บุด้วยแพรดวงงามวิจิตรสบายตา ห้องน้ำต่อไปก็กว้าง มีถังอาบน้ำโตแต่สั้น เปิดน้ำร้อนก็ได้น้ำเย็นก็ได้ มีที่ล้างมือเหมือนพระที่นั่งอัมพร ทั้งสามห้องนี้มีโคมที่มุมแลคอนนกที่เพดาน มีไฟห้องละสามดวง สองดวงทุกห้อง มีพัดลมติดฝาทั้งสามห้อง พัดนั้นจะให้เงยหน้าก็ได้ เหลียวซ้ายแลขวาได้ดังใจทุกอย่าง ให้บังเกิดความรักห้องเปนกำลัง จะจากไปน่าจะถึงเสียดายได้ พ่อชอบห้องเล็ก ๆ จัดอะไรให้เห็นทั่วแลหยิบง่ายอยู่แล้ว ช่างถูกใจเสียจริง ๆ ขอให้วางใจเถิดว่าพ่อมาอยู่ในเรือนี้สบายมาก เปนอันเลิกยกเลดีสลูนข้างบนไว้เปนที่รับแขก ห้องนั้นเปนลายปั้นครีดไปทั้งนั้น หรูอย่างห้องฝรั่งเศส ห้องกินเข้าก็หรูเหมือนกัน ต้นไม้พระยานริศร ๕ จัดแต่งมาแต่ยี่ปุ่นมากทั้งในห้องนอนแลห้องกินเข้า ค่อยหายคิดถึงต้นไม้ลง ฝันว่าอยู่ในสวนได้

เวลากินเข้าเป่าแตร ๒ คราว แต่คราวหนึ่งถึง ๓ ครั้ง กับต้นนั่งหัวโต๊ะ พ่อให้คงไว้ แต่วันนี้เรือมาในช่องไม่ลงมากิน ท้ายโต๊ะเปนที่หมอสำหรับเรือนั่ง อาหารทำดีมาก กินได้บริบูรณ์นับว่าไม่อด เว้นไว้แต่ลูกไม้เปนลูกไม้ฝรั่งกิน อ้ายลูกกำหว่าต่าง ๆ เช่นแอบเปอลเปนต้น มันปอกสับปรศขันอยู่เอาเปลือกไว้หมดคว้านแต่ไส้

๔ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

๕ พระยานริศรราชกิจ สาย โชฎิกเสถียร เปนราชทูตอยู่ประเทศยี่ปุ่น (เดี๋ยวนี้เปนพระยาวิสูตรสาครดิฐ)

ในออกมาหั่นเสียแล้วกลับบรรจุลง แต่โต๊ะหนึ่งนั่งกว่า ๒๐ มีน้ำท่าขวดเดียวเท่านั้น มีบาญชีเหล้า บาญชีบุหรี่ ต้องซื้อกินต่างหากทั้งนั้น เมนูดีพิมพ์ใหม่ในเรือทุกวัน พ่อได้ไปดูกำลังดีแลได้สั่งให้เก็บไว้ด้วย นึกจะส่งเข้ามาให้ดูเปนตัวอย่างบ้าง ในการที่มาคนน้อยเท่านี้แสนจะสบาย สบายกว่าเรือมหาจักรีมาก วันนี้ใจคอโปร่ง พรุ่งนี้จะว่างจะส่งหนังสือมรีนนี้ จึงรีบเขียนจนมือออกแขง ๆ เพราะเขียนในสมุดด้วย ขอลานอนเสียที แต่เดชะความตื่นเต้นสบายนี้จงช่วยป้องกันอย่าให้หลับตาลงแลเห็นบ้านให้คิดถึงเหลือเกินเลย จะได้นอนหลับให้สบาย ๆ

คืนที่ ๔

เรือซักเซน

วันพฤหัศบดีที่ ๔ เมษายน

เมื่อคืนนี้ใจคอรุ่งโรจน์ เขียนหนังสือจน ๑๐ ทุ่มจึงได้นอน เสมหะอยู่ข้างจะทำความ นวดมันไม่ได้ดี เปนปัญหาที่ได้ถามกันในโต๊ะ ว่าบรรดาสัตวโลกอะไรมีกำลังมาก ตอบกันว่ามดตามแบบ ถามต่อไปว่า อะไรมีกำลังน้อย ตอบกันว่าช้าง พ่อว่าไม่ใช่ บุรุษที่เปนหมอนวด เฉพาะแต่ผู้ชาย มันช่างเปนพ่อถนิมสร้อยทุก ๆ คนหาแรงสักครึ่งผู้หญิงไม่ได้ อะไรก็สบายร้ายแต่นวดได้ความเดือดร้อนเปนที่ล้นพ้น พ่อได้เก็บบาญชีกับเข้าที่มันเอามาให้เลือกเวลาเช้า พ่อสั่งอะไรมีแจ้งอยู่ในที่กาดินสอนั้น อีกแผ่นหนึ่งกลางวัน อีกแผ่นหนึ่งกลางคืน อีกแผ่นหนึ่งเปนเรื่องเหล้าที่จะสั่งเรียกกิน เพราะเขาไม่มี

เครื่องดื่มในการเหมา ต้องเรียกต่างหาก แต่ถ้ากินไม่หมดเอาจุกขวดเงินอุดไว้ เขาคงตั้งไว้ให้เรากินต่อไปจนหมดขวด เพราะฉนั้นกับเข้าที่กินไม่เหมือนกัน ตามแต่ใครจะเรียก ได้มาร้อน ๆ ทั้งนั้น มันทำดีจริง ๆ กลางวันวันนี้มีเข้า หุงเปนดีเต็มที มาในเรือนี้ต้องระวังอย่าง เดียวอย่า ตะกลามกิน ให้มากเกิน ไปเท่านั้น ค่ำมืดดึกดื่นจะกินอะไรมันได้ ไปเสียทั้งนั้น ที่จะหาเวลาหิวอิกขยับจะยาก นั่ง ๆ อยู่ ๒ ชั่วโมงคงได้กินอะไรต่ออะไร เว้นแต่เราจะไม่กิน ถ้าคนไม่มีโรค ชั่วแต่เดินทางกินกับนอน อาจจะ อ้วนท้องพลุ้ยกลับไปบ้านได้ พ่อช่างอยากให้ลูกมาจริง ๆ

ได้ส่งโปสก๊าดมามาก แต่ส่วนในนี้จะส่งมาตามธรรมดามันเปลืองนัก พ่อจึงเอาสอดมาในซองนี้ด้วย ขอให้ช่วยแจก วันนี้ให้ซองทองคำลงยาเวลส์เตน กาดใบหนึ่ง แลให้นาฬิกาเยน ตราเพราะ แกเอื้อมากเรือนที่ให้แต่ก่อนหาย ยังไม่ได้อ่านหนังสือถึงดื่มเพราะวุ่นต่าง ๆ ไม่ลงร่อง ตากับต้นคนนี้ดีมากจะไว้เล่าต่อเมื่อได้สังเกตต่อไปอิก ให้นาฬิกาพระยาดำรงสุจริตเรือนหนึ่งด้วย

โปสก๊าดที่ส่งมานี้ไม่ต้องซื้อ เขาให้เปล่า เราเสียแต่ค่าส่งแผ่นละ ๓ เซนต์ อย่างสีนั้นขายราคาเล็กน้อย ส่งกระดาษสำหรับเรือแลกระดาษซับมาให้ดูด้วย วันนี้เวลาค่ำกินเข้าแล้วฝน ตกเปนครั้งแรกตั้งแต่มาจากบางกอก ไม่สู้มากนัก ไม่มีคลื่นแลลมเลย

เรือมาถึงบีนังยังไม่ทันจะ ๕ ทุ่ม สักครู่หนึ่งพระยารัษฎา [๖] กับข้าหลวง ๔ คน รายามุดา [๗] กงสุลนิวเบรานเนอ [๘] มิสเตอร์ดุ๊กที่ปฤกษาเมืองปลิศ หมอฮูปผู้แทนที่ปฤกษาเมืองไทร กับตันเรือสุครีพลงมาเปลี้องเครื่องเสียแล้วรับทั้งกางเกงเจ๊ก บนห้องสลูน เรือยังไม่เข้าเทียบท่า เพราะเขาจะรอให้น้ำกลับ จะหันแคมเรือข้างห้องนอนพ้อออกข้างนอก ถ้าจะเทียบเข้าไปเดี๋ยวนี้จะร้อนเวลานอน เขาเตรียมจะให้ขึ้นบุกขี่รถเจ๊กเล่น แต่พ่ออดขี้เกียจแต่งตัว รู้ว่าไปคงต้องกินเข้าต้มแล้วนอนไม่หลับ แต่ชายอุรุพงษ์ [๙] นั่งอมยิ้มใจเต้นโครม ๆ อยู่คนเดียว

คืนที่ ๑๐

บ้านจักรพงษ์เมืองบีนัง [๑๐]

วันศุกรที่ ๕ เมษายน

เวลาเช้า ๓ โมงรับพวกที่ลงมา คือผู้แทนเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอ ต่อ

---

๖ พระยารัษฎานุประดิษฐ คอซิมบี๊ ณ ระนอง สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็จ

๗ พระยาเสนีณรงคฤทธิ อับดูลอาสีส รายามุดาเมืองไทร

๘ เปนพระทวีปสยามกิจ กงซุลเยเนอราลที่บีนัง

๙ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๑๐ บ้านจักรพงศ์ เปนบ้านของพระยารัษฎานุประดิษฐที่เกาะหมาก เมื่อทำแล้วได้รับเสด็จสมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ เปนเริ่มแรก จึงให้ชื่อว่าบ้านจักรพงศ์

นั้นเจ้าพระยาไทร[๑๑] พระยาปลิศ[๑๒] หลวงอินทรวิไชย[๑๓] เมืองสตูล แลพวกตนกูเมืองไทรอีกหลายคน ข้าหลวงผู้ว่าราชการกรมการเมืองตวันตกมาก แล้วขึ้นบก แต่งตัวธรรมดาไปเยี่ยมตอบเรสิเดนต์เคาน์ซิลเลอ แล้วไปที่สวน ที่สวนนี้ยังรักษา ดีมากแลทำรอีก กะรีการ์เดนเติมขึ้นอิก มีต้นไม้ดี ๆ มาก ดูซื้อต้นไม้ที่งามแลที่ไม่เคยมี ให้พระยารัษฎาส่งเข้าไปที่แม่ จะเล่าถึงต้นไม้ก็จะมีเวลาน้อย กล้วยไม้ขาวงามนัก ขอให้แม่จัดการรักษาให้ดี ได้ซื้อต้นไม้ไปมาก จะไปหาที่นอก กลับมาพบพระยายุทธการ[๑๔] แลรายามุดาที่บ้านจักรพงษ์ คือบ้านพระยารัษฎานี้ เรือนกท้านองบ้านระนอง แต่เล็กไปกว่า ผู้หญิงคือ เลี่ยนกี่ เมียพระยาดำรง เมียพระยารัษฎา เมียพระยาดำรงเก่าพี่พระยารัษฎา ลูกสาวลูกสะใภ้ เมียพระยาอัษฎงคต[๑๕] เมียพระยามนตรี ๒ คน มาคอยหา แล้วเขียนหนังสือฉบับนี้ ได้ถามหาของที่จะซื้อแลห้างที่จะไป ว่าไม่มีอะไรเลยร้อนบ่วยการเวลาเปล่า จึงไม่ได้ไปไหน เรียกเอาเครื่องแต่งตัวมาซื้อที่นี่เอง เขียนหนังสือแล้วจะอาบน้ำกินเข้า เขาว่าเปนสิ่งที่ควรดูแห่งเดียวเท่านั้น บ่ายจึงจะไป

---

๑๑ เจ้าพระยาฤทธิสงคราม ฮามิด

๑๒ พระยาวิเศษสงคราม เสดสะเบี้ย

๑๓ ชื่อกูเด็น ต่อมาเลื่อนเปนพระแล้วเปน พระยาอินทรวิชัยผู้ ว่าราชการเมืองสตูล (เดี๋ยวนี้เปนพระยาภูมินาถภักดี จางวางเมืองสตูล)

๑๔ พระยายุทธการโกศล ไซอุดิน อาว์พระยาไทร

๑๕ พระยาอัษฎงคตทิศรักษา คอซิมขิม ณ ระนอง

ลงเรือ ออกจากที่นี่บ่าย ๔ โมงไม่ได้ถ่ายรูปเลย กรมประจักษ์เอากล้องไปกอดเสียไม่ยอมให้ใคร แล้วหลงหายไปข้างไหนไม่ทราบจนเดี๋ยวนี้ยังตามไม่พบ ดุก็กินอนไม่หลับจ๋ามจิ๋บ [๑๖] เหลือทนเกณฑ์ให้ไปตามกัน เลยหายไปด้วยกัน

อนึ่งลืมบอกเรื่องจันทิมา [๑๗] ลึกแล้ว ลงไปหาในเรือคุกเข่าชูช่อดอกไม้ แรกไม่รู้จักเพราะไม่นึก ต่อเข้าไปใกล้จึงจำได้ อ้วนขึ้น นุ่งกางเกงขาว เสื้อราชแปตแตน พูดอังกฤษอย่างอิน [๑๘] ไม่ลอดแลอะไรต่าง ๆ ว่าไปไล่วิชาเปนหมอได้ที่กัลกัตตา มาหาพระยารัษฎาตกลงจะจ้างไว้เปนหมอเมืองระนอง แต่มีเงินเดือน ๆ ละ ๘๐ บาทเท่านั้น

ขอจบไว้ครึ่งวัน จะส่งต่ออีกจากโคลัมโบ ขอฝากความรฤกถึงผู้ซึ่งเปนที่รักทุกคน แลลาอีกครั้งหนึ่งเปนครั้งที่สาม

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

---

๑๖ จ๋ามจิ๋บ เปนคำแผลง หมายความว่าหลงเลอะ

๑๗ มหาจันทิมา เปนลูกจีนเรียนรู้ภาษาอังกฤษ บวชเปนพระภิกษุที่เมืองพม่า เข้ามาถวายตัวโปรดให้อยู่วัดเบญจมบพิตรหลายพรรษา ทรงตั้งเปนเปรียญยก แล้วจึงทูลลากลับไป

๑๘ อิน เปนคำแผลง หมายความว่าแก่วัด

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๓

คืนที่ ๑๐ ต่อ

หญิงน้อย

พ่อได้เขียนเรื่องขึ้นนี้นั่งวันที่ ๕ ไปได้เพียงถึงบ้านพระยารัษฎา บัดนี้จะเขียนตอนเย็นต่อไป เมื่อเขียนแลส่งหนังสือแล้วอาบน้ำ ได้ทาน้ำอบปรุง รู้สึกสบายเหมือนกับเกิดมาไม่เคยทาเสียเลย ใจคอเบิกบานโปร่งดี เมื่ออยู่บ้านดูน้ำอบจะไม่เปนของจำเปนในการบำรุงความศุขถึงเพียงนี้ กินเข้ามีกับเข้าฝรั่งดังเมนูที่ส่งเข้ามาให้กับรูปเมื่อก่อนเรือออก ไม่ได้มีหนังสือนำ แล้วเลียงเกาเหลาอย่างจีน กินเพลิดเพลินจริง ๆ มีกับข้าวพวกยอหยาสำหรับเปนกับเข้าไทย กล่าวคือกุ้งเจ่าเปนต้น มีดีอยู่สิ่งหนึ่งผักกาดเค็มหั่นฝอยๆ ใส่น้ำส้ม แลมีอะไรอีกไม่ทราบปรุงอร่อยดี กินอิ่มมากทุกวัน แล้วขึ้นรถไปดูวัดเจ๊ก วัดเจ๊กวัดนี้ที่ขึ้นชื่อว่าใครมานี่นั่งเปนต้องไปทุกคน เปนคู่กับสวนนั้น ที่จริงนอกจากสองแห่งนี้เปนไม่มีที่ไปไหนเปนดุ้นเปนชิ้น นอกจากจะขับรถเล่นตัง ๆ หรือขึ้นเขาเท่านั้น ทางไปเขาเรียกว่าไอยะอิตำเปนลำธารหนึ่งต่างหากจากน้ำตกที่เป็นน้ำใช้ในเมือง ตามทางเปนสวนมีมะพร้าวแลมังคุดปนกันตลอด มังคุดมีมากต้นงาม ๆ มีรถรางไฟฟ้าไปทางนี้ แต่ไม่เคยเห็นคนขึ้มากสักหลังเดียว สี่ห้าคนโหรง ๆ เสมอ เดิมเปนรถไฟ

เลิกไปแล้ว ที่พระยาราชานุวงษ์ [๑] มาทำตึกให้เช่าแถบนี้ แต่ดูร้างโดยมากไม่มีคนเช่าเต็ม ดูโทรมไปบ้างแล้วก็มี ในที่สุดถึงหมู่บ้านเปนตลาดเลว ๆ ถึงตีนเนินที่จะขึ้นเขา มีโรงเตียมหลังคาจากอยู่ที่นั้น ต้องลงจากรถขึ้นเขาไปตามที่พื้นศิลาเปนคั่นยาว ๆ กินเข้าอิ่มแลเล่มหะขังอยู่ เหนื่อยแลไอออกจะร้องว่า "รู้งี้" [๒] แต่พอขึ้นไปถึงไหล่เขา คราวนี้ถึงศาลเจ้าหลังโตไม่เล่น มีรูปกวนอูแลอะไรแหกตาต่างๆ [๓] แล้วขึ้นกระไดไป ข้างกระไดมีสระน้ำตื้น ๆ น้ำพุโปรยเปนฝอยในสระนั้นมีเต่าโต ๆ เห็นจะกว่า ๓๐ ตัว ว่ามีใคร ๆ มาปล่อยกันมาก ที่เขาเข้าใจว่าเปนการบุญเช่นปล่อยปลา แต่สังเกตดูเห็นจะต้องการให้เปนฮกลกสิ่วไปรอบข้าง มีต้นสนมีสระบัว มีหนังสือสลักที่หน้าผาบรรดาที่เปนเครื่องหมายคำให้พรฮกลกสิ่วต่าง ๆ เปนของที่ได้คิดแล้วจึงทำทุกอย่าง ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนรูปเก๋งมีรูปทั้งสามจัง คือตาท้องพลุ้ยอยู่กลาง มีพระยายมราชและอะไรพวกชั้นที่ ๒ อยู่ คราวนี้ขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งเปนชั้นที่ ๓ ท่านสมภารพาพระมาคอยรับที่ประตู ในนั้นเปนพระพุทธรูป มีองค์โต ๆ สามองค์ ว่าทำให้แพรทุ้มทับ ๆ กันเข้าไปแล้วจึงลงรักปิดทอง การอันนี้ช่างจีนใหญ่วัดเทพศิรินทร์ [๔] เห็นจะทำได้งามพอใช้อยู่ พระจุดธูปให้บูชา ถงกราบพระสวดสองข้าง ตามผนังมีรูป

---

๑ พระยาราชานุวงศ์ เล็ก บุนนาค

๒ รู้งี้ เปนคำแผลง หมายความว่าถ้ารู้ว่าอย่างนี้ก็จะไม่ไปที่นั่น

๓ แหกตา เปนคำแผลง หมายความว่าเปนวิสัยจีน

๔ ช่างจีนคนนี้ ชื่อเทียมซุน อาศรัยตั้งโรงงานอยู่ในที่วัดเทพศิรินทร เปนช่างปั้นและลงรักปิดทองฝีมือดี จึงมักเรียกกันว่าช่างจีนใหญ่

พระจีนโป๊ยเล่าฮั่น นั่งข้างละ ๙ รูป ขึ้นจากนั้นเยื้องไปข้างหนึ่งเปนกะฏิ เห็นจะเปนที่เหมือนวิหาร ที่นี่เห็นพื้นเมืองไปไกล มียุอึ้ปักกับป้าย ๒ อัน ถัดไปอีกข้างหนึ่งเปนเก๋งที่ไว้ป้ายชื่อคนตาย มีโต๊ะสวดแลที่ทำกงเต๊กพร้อม ขึ้นไปข้างหลังอีกชั้นหนึ่งเปนเก๋งที่ไว้รูปผู้มีใจศรัทธาออกเงินเรี่ยราย ปั้นรูปขนาดตุ๊กตาไว้ในตู้กระจกทั้งบูชา รูปเปนกองด้วยกันดูแก่ช่างคิดอย่างจีนจริง ๆ แต่เห็นจะเปนประเพณีของวัดจีนเช่นนี้ พาขึ้นไปถึงชั้นบนมีโต๊ะเครื่องแจเลี้ยง แต่แกเห็นเราเปนฝรั่งหาขนมปังโซดา และอะไรหรั่ง ๆ ต่าง ๆ ไว้เลี้ยง ได้หยุดกินน้ำชาเรียกให้แกมานั่งด้วย ได้เห็นกระดาษแขงสำหรับปิดรูป เขียนชื่อตุ๊กออฟคอนนอตแกเอามาให้เขียน พ่อได้เขียนเติมลงเปนชื่อไทย แต่บอกยศอย่างฝรั่งแล้วถามว่าเขาให้อะไรบ้าง แกตอบเก่งมากว่าไม่ได้ขอ ได้แต่เซอติพีเกต ซึ่งรับสั่งให้นายอำเภอทำให้ไว้ เราขอดูแลให้เวสเตนกาดคัดไว้รับจะให้บ้างให้เหมือนกัน ดูแกไม่สบาย เล่าถึงว่าเคยเข้ามาทำกงเต๊กที่บางปอิน ได้เงิน ๘๐๐ บาท เราจึงว่าเราเปนคนถือพุทธสาสนาเราจะให้เงิน ๒๐๐ เหรียญเปนส่วนตัว ขออย่าให้จดลงในบาญชีเลย ดูแกดีใจมาก วัดนั้นรักษาสอาดจริง ๆ ขากลับลงมาแกเด็ดกิ่งจุหลั่นให้ แล้วขึ้นเก้าอี้ ในโบสถ์ในรามหามกันเรื่อยลงมาตลอด ตาพระเหล่านี้แกไม่ได้นุ่งเหลือง นุ่งกางเกงดำเสื้อขาวยาวเช่นเสื้อพระ ต่อเวลาจะเดินนำเสด็จฤๅสวดมนต์จึงจะแต่งเหลือง การที่เปนล่ามในวัดนี้คือจีนทีมาเขาเรียกกันว่ามหาจีน อยู่ข้างจะคล่องแคล่วสนิทสนมมาก เก่งแต่วันแรกลงมา ถามใคร ๆ ว่ากรมสมมตท่านจำวัดเสียแล้วหรือยัง

เปนยอดยิ่งแห่งความอินเพียงนี้ จะทายกรมดำรง[5] ให้เดาว่าใคร แต่จะเอาไปถามจากลังกาจะได้ยุ่ง หาไม่จะทายถูกง่ายเกินไป

กลับลงมาเรือบรรดาคนที่มาหามาส่งพร้อมกันหมดประมาณ๓๐คนเศษ รับรองสนทนากันจนบ่าย ๕ โมงครึ่ง ร้อนเหลือกำลังจึงต้องหนีลงมาห้อง จนย่ำค่ำเรือจึงออก พระยารัษฎา พระพิศาล[6] พระสถล[7] ลงมาในแคบบิน ส่งเสียกัน พระยารัษฎาร้องไห้ พวกนี้ไม่ได้ไปด้วยเพราะจะไปรับชายยุคล[8] ทีเดียว วันนี้กับตันไม่ได้ลงมากินเข้า เพราะอยู่ในที่แคบ

คืนที่ ๑๑

วันเสาร์ที่ ๖ เมษายน

วันนี้ไม่มีอะไรเลย นอกจากกินเข้ากลางวัน แล้วไปดูเด็กฝรั่งที่มาในเซกันด์คลาสเล่นกันเสียงเอ็ดอยู่ อ้ายพวกหนึ่งเล่นหามเก้าอี้เอาไม้ทำคานเข้า ๔ คนหาม คนหนึ่งนั่ง เดินกันเอะอะรอบหัวเรือ พวกเด็กผู้หญิงเล่นปีนคอกบ้าง ปล้ำกันบ้าง สนุกดี ได้ถ่ายรูปไว้สองสามแผ่น แล้วขึ้นไปพูดกันเล่นที่ห้องกับตัน แกให้นกคีรีบูนมาไว้ในห้องแลให้ของเล่นยี่ปุ่นลูกชายอุรุพงษ์แลตาต่อ[9] กับเขียนแผนที่ทางเรือ

---

๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

๖ พระพิศาลสงคราม อรุณ อมาตยกุล ปลัดมณฑลภูเก็จ

๗ พระสถลสถานพิทักษ คอยุเกียด ณระนอง ผู้ว่าราชการจังหวัดตรัง

๘ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร

๙ หม่อมเจ้าทองต่อ ในกรมขุนสรรพสาตรศุภกิจ

เดินที่สำหรับพ่อจะส่งเข้าไปบางกอก แลดูไปพลางตามทางแผนที่เช่นนี้ เขาจดระยะทางในเวลาเที่ยงทุกวันที่น่าห้องกินเข้า เอาธงอันเล็กติดไว้วันละอันทุกวัน พูดกันถึงเรื่องโปรแกรมข้างน่า แลถ้าได้ไปอเมริกาจะเปนอย่าง พอจะกะวันได้ แต่กลัวอ้ายการฟรีต่าง ๆ ลองกะเปนสองอย่าง ไปเซนต์ปีเตอส์เบิคอย่างหนึ่ง ไปอเมริกาอย่างหนึ่ง ลองวางไว้ดูทีหนึ่ง กลับลงมาเขียนหนังสือเรื่อยไปจนค่ำ วันนี้พอค่ำแล้วเรือออกพ้นช่องแคบ เรือพอกลิ้งนิด ๆ เวลากินเข้าตาต่อเมามาก ไปพูดกันเล่นแล้วกลับลงมาเขียนหนังสือนี้ ร้อนอยู่ในตอนบ่ายจนสัก ๒ ยามก็เย็นสบายดี นั่งพูดกับดุ๊กเล่นเพลินไปจนแสงสว่างเห็นทางน่าต่างเวลาเช้าแล้วเช่นนี้ยังร้อนกว่าทุกวัน เห็นทีจะอ้าวฝน พัดลมหมุนก็ไม่เย็น เปนเหือหนับ ๆ นอนไม่ใคร่จะหลับ

วันนี้รู้สึกมีทุกขเวทนากล้า ๒ ประการ คือตั้งแต่กินเข้าเย็นแล้วเกิดอุบัติอยากหมากทำอย่างไรไม่หาย กินน้ำชา สูบบุหรี่ กินนมวัวกินลูกไม้ อมหมากหอม ทำอย่างไรก็ไม่หาย นั่งระหวยอยู่เช่นนั้นอีกอย่างหนึ่งระหายอยากทาน้ำอบ ยิ่งร้อนยิ่งใจหริ่ง ๆ แห้งตึงผิวหนังนั่งบ่นงึมงำอยู่ต่อหน้าดุ๊ก ความนั้นเปนเช่นนี้ ตั้งแต่วันมาในเรือ ร้อนลูบตัวเขาก็ไม่ให้อาบน้ำอบ ต้องขอว่ามาเพียงเท่านี้ก็ยังไม่ขาดขอทา ได้มาเปนน้ำอบตะคันค่นหน่อย หมายว่าเขาจะทำให้เห็นใส่เก๋จะหอม ทาเข้าก็กระนั้นเอง นึกใหม่ว่าเห็นเขาจะกลัวว่าปรุงมาจะเหม็นสาบ ตกลงใจว่าช่างเถอะดีกว่าไม่มีทา ได้ทามาจนถึงสิงคโปร์ เรือมันแล่นอยู่มันก็ไม่ร้อนมาก พอเรือจอดท่าเข้าเหนียวตัวจะหอมก็ไม่หอม เลยเสีย

สีละไม่ทาเสียทีเดียว แต่มันร้อน ถ้าลูบตัวไม่ทาไม่รู้ว่าเย็นฤๅแล้วเมื่อไร บ่นว่าที่จริงน้ำอบนี้มันจะอดทาได้เมื่อหนาวไม่ต้องลูบตัว กลายเปนลาศีลทาใหม่ แต่รู้สึกไม่อร่อยจริงๆ ลงเว้นบ้างทาบ้าง ครั้นวันขึ้นปีนั้ง ได้ไปอาบน้ำที่บ้านพระยารัษฎา ทาน้ำอบของเขาหอมชื่นใจจริงๆ ชมว่าเขาช่างปรุงแท้ เหมือนน้ำอบในวัง เจ๊กก็ปรุงเปนหน้าตาไม่สมเลย ฤๅเมียพระยามนตรีปรุง กลิ่นช่างไม่ฟากชะโน้นเลย ที่แท้วันนั้นเหนื่อยเต็มที่ ทาน้ำอบแล้วหายเหนื่อย ครั้นค่ำมาอาบน้ำในเรือ ทาอีน้ำอบสังกะตีดของเราอีกไม่ได้การ มูมมามเราะจุกขวดน้ำอบฝรั่งหักบาดมือ แต่ไม่ได้เห็นว่ามันหอมอะไรสักนิดหนึ่ง รุ่งขึ้นกินกลางวันไปนั่งบ่นรำพรรณถึงน้ำอบพระยารัษฎาที่โต๊ะกินเข้า บริพัตรแลอุรุพงษ์บอกว่าของตัวมีมาทั้งสองคน จะเอามาให้ทา ช่างนึกฉุนว่านั่นเขามีเมีย เขามีแม่จัดมาให้ อ้ายเรามียก็ไม่มี แม่ก็ไม่มี จนไม่มีน้ำอบทาเลย ไม่ยักได้ตอบว่าจะเอาฤๅไม่ อาบน้ำค่ำแลเห็นขวดน้ำอบก็เหม็น สั่งให้เอาไปเทเสียให้สิ้นห่วงจะได้ไม่นึกอยากทา จะรับศีลมาลาคันธวิเลปนะแต่วันนี้ไป จนกว่าจะกลับถึงบางกอก ครั้นตกดึกดุกมานั่งคุยอยู่ด้วย ล้อกันเล่นฮาๆ พอลูบตัวคราวนี้มีน้ำอบมาตั้งเปนน้ำอบปรุง เชื่อว่าคงเปนของชาย ๒ คนนั้น เลยบ่นว่าหลายวันแล้วมันก็ไม่เห็นเสียหายอะไร อ้ายของเราไปเอาน้ำอบติดขวดแต่ครั้งไปกำแพงเพ็ชร์มาทามันจึงไม่หอมเลย นี่รู้สึกหายเปรี้ยวปากลงไปได้ด้วย ดุกกับอุรุพงษ์คิดอ่านกันกลุ้ม จะไปหาอะไรอบปรุงที่ลังกา ว่ากันสัก ๑๕ มินิตพระยาบุรุษจึงบอกว่าพระสุคนธ์ยังมีมาก พ่อว่าเทน้ำมันเสียเถิด ทา

เปื้อนตัวเปล่า ๆ เขาว่าพระสุคนธ์ที่ทรงบนบกก็ไม่ใช่เปนของพระยา รัษฎา พระสุคนธ์นี่เองเชิญขึ้นไป พ่อถามว่าใครกรอกขวด บอกว่า มหาดเล็กกรอกเอง เปนที่ว่าพ่อเพ้อกริ้วไม่แล้วไม่รอด กริ้วเลยไปไม่ รู้จบ ให้ไปยกขวดเก่ากับขวดใหม่มาเทียบกันจึงเห็นปรากฏว่าขวดหนึ่ง มันรินเอาแต่ข้างบน ขวดหลังมันพร่องที่ปรุงข้างล่างกระฉ่อนขึ้นมา ก้นขวดนอนเปนกองแลไม่เห็น เพราะไม่เคยทากัน เคยเห็นแต่น้ำอบ ตะคัน คนหนุ่ม ๆ ทุกวันนี้ก็ไม่รู้ว่าน้ำอบไทยมีหอม ถ้าจะแต่งให้หอม ซื้อน้ำอบฝรั่งขวดละแปดสลึงสามบาท เหรดหัวแลทาไปจนหมด แต่ง เสมอไม่ได้ฉิบหาย เหม็นสาบเหลือทนแทบทั้งนั้น เมื่อเดิมนึกโกรธ องค์สร้อย ๑๐ พอรู้สึกเลยเขียนหนังสือไปขอสมา นั่งพูดกับดุ๊กพล่าม เหลว ๆ จนสว่างไม่รู้ตัว

คืนที่ ๑๒

วันอาทิตย์ที่ ๗ เมษายน

ตื่นพอแต่งตัวแล้วถึงเวลากินเข้า ให้กระดุมมือข้างหนึ่งเปน จ. ป. ร. ข้างหนึ่งเป็นเกียวประดับเพ็ชร์กับต้น แล้วไปพูดกันเล่น เวลา บ่ายฝนตั้งมามาก แต่ตกโปรยปรายเล็กน้อย กลับลงมานอนเล่นใน แคบบิน อยู่ข้างจะโหรงเหรงโรเร ชวนจะให้เปนพาลต่างๆ ลูกไม้ไม่ มีกินอร่อย เขาเอามา บอกว่าไม่กินคิดถึงบ้าน กับต้นแกแก้ตกไป คราวหนึ่ง คราวนี้เอามาอีกบอกว่าคิดถึงคนปอก เลยไม่เปนอันกินอัน

---

๑๐ พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอาง เปนผู้ปรุงพระสุคนธ์ ถวาย

อยู่อะไร ทเลตอนนี้มันกร่อยจริง ๆ นั่งพูดกับบริพัตรแลชายอุรุพงษ์กับตุ๊กด้วยจนสามยาม วันนี้กลางวันตาต่อหายเมาเมื่อนอนเสีย ๑๘ ชั่วโมง แต่ตอนค่ำนี้เอาอีกไม่มาก เลยต้องกินไปนอน คนอื่นไม่มีใครเมาเลย

วันนี้ในห้องสูบบุหรี่ หม่อมนเรนทร์ตั้งต้นสักรวาให้ชาย ๑๑ เที่ยวขอต่อคนละวรรค กำหนดว่าให้ลงในเรื่องเบ็ด ตกลงเปนสำเร็จดังนี้

(นเรนทร์)	สักรวาแลเหลียวให้เปลี่ยวจิตร
(เบ็ด)	เฝ้าแต่คิดคืนหลังยังกรุงศรี
(จ.ป.ร.)	จะเงียบเหงาเศร้าใจในราตรี
(สมมต)	ด้วยไม่มีใครประโลมโฉมสุดา
(บริพัตร)	แต่เบอหนึ่งถึงสิบสองต้องร้างรัก
(บุรุษ)	อกจะหักไกลเบ็ดของเชษฐา
(อุรุพงษ์)	ทำไฉนจึงจะได้พาน้องมา
(เวสเตนกาด)	โอ้โสฬาจากขนิษฐ์คิดถึงเอย

คืนที่ ๑๓

วันจันทร์ที่ ๘ เมษายน

วันนี้เวลากินเข้ากลางวันแล้ว ผ่านเรือรบของอังกฤษลำหนึ่งสุดแต่ไกล จนเห็นแต่ควันไม่ได้ยินเสียงปืน ได้ให้แควนธงตอบว่า King thanks แล้วถามชื่อได้ความว่า ชื่อเบดฟอด เปนเรือครูเซอปืน ๑๔ บอกแลผ่านเรือปีแอนด์โอกัมปนีด้วยลำหนึ่ง

---

๑๑ คือพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอุรุพงศ์รัชสมโภช

๑๒ คือเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ เมื่อไปยุโรป ไปรู้วิธีปิ้งเบ็ดอย่างฝรั่งเศสเข้ามา จึงเรียกล้อกันว่าเบ็ด

ค่ำวันนี้เขามีเต้นรำกันในพวกชั้นที่สองลงมือยามหนึ่งไปจน ๕ ทุ่ม กับตันชวนให้ไปดู ไปนั่งดูอยู่ครู่หนึ่งร้อนเต็มที พวกที่เต้นนั้นพอหยุดเหื่อไหลรินทีเดียว พวกในเรือนี้อยู่ข้างจะแบ้นมากทุกคน

โคลงนิราศรัตนะ จำไม่ได้ว่า ได้ส่ง แล้วถึง ไหนจึงคัดพุ่งเข้ามาบางทีจะซ้ำ

๏ ดลสิงคบุเรศแก้ว	โกโล นีเอย
ใจพี่เบิกบานโต	ตื่นกลุ้ม
แต่งกายอย่างโก้โก	ลาลั่น
เห็นเนิ่นเดินตุ้มตุ้ม	แต่ตั้งตาชม ฯ
๏ บรรทมบหลับเข้า	ที่แถม เล่านา
คอยอยู่วงงอมแงม	บ่ายแล้ว
หวนรฦกนึกแก้วแกม	ทองลูก กูเอย
แม้นเขื่องไหนจักแคล้ว	คลาศข้อมือป่า ฯ
๏ เวลาตกบ่ายเอื้อน	โองการ สั่งเฮย
ให้พี่จรสู่สพาน	ก่อนไท้
เที่ยวชมทัศนสถาน	แถวถิ่น
เรือรัฐบาลจัดให้	ส่งขึ้นพลันถึง ฯ
๏ ปรึงปรึงรถแล่นเลี้ยว	ตามสถล มารคเฮย
จีนแขกแซกสับสน	สลับหน้า
รถม้ารถลากจน	รถจักร ยานแฮ
สบรถโมโตว้า	หวั่นล้านเสียวสมร ฯ

โคลงนี้เห็นโทษจะถึงค้าง เพราะแกหน้าเฉยเสียแล้ว ไม่เรี่ยๆ ฉุน ๆ เช่นแต่ก่อน แต่ยังมีคำวันนี้เก่งมาก ถึงเรียกจะเอาไปเติม พากันไม่ยอมให้ นั่งร้องฉิ ๆ ฉิ ๆ ฉิ ๆ อยู่เปนนานท่าทางจะตรองโต้อย่างใดอยู่

(บุรุษ)	สักรวามากลางมหาสมุท
(จ.ป.ร.)	สนุกสุดใจเต้นเขม้นหมาย
(สมมต)	เสียแต่ร่างแก้วตาน่าเสียดาย
(ประจักษ์)	เจียนจะวายชีวาปาณาตัว
(เบ็ด)	พี่จะโพกผ้าเขียวเที่ยวนี้และ
(บริพัตร)	อย่าค่อนแคะว่าเปนลาวขาวทั้งหัว
(นเรนทร์)	โอ้แก้วเอยเคยถนอมกล่อมกันนัว
(อุรุพงษ์)	ออกพ้นพัวพายุ่งนุงถุงเอย

คืนที่ ๑๔

วันอังคารที่ ๙ เมษายน

วันนี้เอะอะกันมากจึงได้น้ำแร่กิน เพราะตั้งแต่วันลงเรือพระยาบุรุษบอกว่า ไปทเลหมอห้ามว่าไม่ให้กินน้ำแร่ ครั้นต่อว่ากันเปนว่าห้ามแต่วันแรก ตกลงเปนไม่ไปกินเข้ากลางวันได้ เพราะไม่สดวก เมื่อยปวดไปหมดทั้งตัว จะบ่นก็จะเหนื่อยหู เปนอันรวมความว่าหัดทหารง่ายกว่าหัดให้คนนวดมันจำแห่งไม่ได้จริง ๆ ไม่ใช่ขี้เกียจ แลสาบาลได้ว่าบางวันขาพ่อมีข้างเดียว บางวันข้างหนึ่งเต็มขา ข้างหนึ่งมีอยู่เพียงหัวเข่า เปนความสัตย์จริงไม่แลเห็นท่อนล่าง แลคลำไม่พบเลยดังนี้

วันนี้จะถึงโกลัมโบ ได้เรียกรูปต่าง ๆ ที่เกาวแมน[๑๓] ได้แมวดำมาเปนอันมาก กล้องตรีเนตรไม่รู้ว่าเปนอะไรถ่ายไม่ชัด เกาวแมนรักเหลือเกิน เอาไปกำไม่ให้พ่อจับต้องเลย จะถ่ายกี่หมื่นแผ่นไม่รู้ ได้แต่เท่าที่ส่งมาเท่านี้ เรื่องรูปพ่อลาเปนถ่ายไม่ไหว เพราะยากที่จะเรียกเอากล้อง เกาวแมนไม่ยอมให้ใครไปไหน แกไปมัวหลงอะไรจืด ๆ ที่เราไม่ดู เราไปทางอื่นเสียแก่งมหมูอยู่คนละทาง ไม่เคยเรียกกล้องได้สักที

เวลาบ่าย ๔ โมงเรือเข้าในเบรกวอเตอ มีเรือรบอังกฤษสลุดลำหนึ่ง เรือยังไม่ทันจอด พวกดำน้ำหัวมันเหลืองเหมือนพวกเอเดนสิเกรตารีเจ้าเมืองกับกงสุลเยอรมันลงมาหา เอาเรือเจ้าเมืองลงมารับไปขึ้นท่า มีพระมารับประมาณ ๑๒ องค์สวดมหาการุณิโก ได้ยินฟังจนจบแล้วเลยไปขึ้นรถ ตรงไปกวีนซเฮาส์ทีเดียว เจ้าเมืองคนนี้ ชื่อเซอเฮนรีอาเทอเบลก เดิมเปนเจ้าเมืองฮ่องกง เคยรับลูกโต[๑๔] เมื่อกลับจากยุโรป ท่านผู้หญิงต้อนรับดีจริง ๆ จะชวนให้นอนบนกวีนซเฮาส์เสียให้ได้ เพราะเขาจัดไว้เรียบร้อยแล้ว ความจริงนั้นไม่ได้อยู่ที่นี่ ฤดูนี้เขาขึ้นไปอยู่นิวราลเยีย ที่ชอบของเขาแท้ที่แกนดี โกลัมโบนั้นเปนการมาห่าง ๆ พึ่งลงมาเพื่อจะมารับเสด็จเมื่อวานซืนนี้ ขึ้นไปสนทนากันอยู่สักครู่หนึ่ง ชวนให้ขี่รถโมเตอคาร์ พ่อออกคร้าม ๆ กลัวจะเปน

---

[๑๓] คือกรมหลวงประจักษ ฯ เรียกกันว่าเกาวแมน เปนคู่กับกรมขุนสรรพสาตร ฯ ซึ่งเรียกกันว่า ออปโปสิชัน

[๑๔] สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (คือพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันนี้)

ตาโอ [๑๕] บอกแกตรงๆ ว่าไม่เชื่อคนขับ ตดลงเปนไปรถม้า แต่เซอเฮนรีกับพ่อแลเจ้าพระยาสุรวงษ์ ไปหน่อยหนึ่งเจอเขาชักศพ เขาไม่ผ่านศพทีเดียว ให้ขับรถหนีย้ายไปทางอื่น เห็นฝนตั้งตกลงมาจะหนีไปเข้ามิวเซียมจะได้เลยอยู่จนตลอดเวลาฝนหาย แต่ก็ไม่สำเร็จ ฝนตกหนักเหลือเกิน อ้ายรถฤๅก็คร่ำหวอดเต็มที ผ้าบังหน้าก็เอาแขวนกับอะไรไม่ได้ ตกลงต้องเข้ามานั่งยัดกันข้างในทั้งสามคน เจ้าเมืองยึดผ้าบังข้างหนึ่ง เยนตราข้างหนึ่ง พ่อโดดเข้าไปอยู่กลาง หัวเราะกันกิ๊กก๊ากสนุกมาก เปนอันต้องกลับ สองคนเปียกพ่อไม่เปียก มานั่งกินน้ำชาพูดกันเล่นต่อไป ให้ไปตามพวกขายพลอยมาขาย อ้ายพวกเหล่านั้นเจ้าก้า [๑๖] เต็มที ช่วยกันต่อแลเลือก เพราะอ้ายพวกลังกานั้นโกงเหลือที่จะโกง แต่แกกำหราบกันอยู่ จึงซื้อได้ไม่สู้ฉิบหายนักพวกผู้หญิงที่อยู่นี่ มีท่านผู้หญิงเปนต้น แต่งตัวเต็มไปด้วยพลอยลังกาจะกล่าวถึงแต่ท่านผู้หญิงคนเดียว พอให้เปนตัวอย่าง เอาพลอยเม็ดเขื่อง ๆ สลับสีเรียงกันเปนเถา ทำเปนสร้อยคอเหมือนสร้อยคอเพ็ชร์เม็ดใหญ่ ๆ มีสายรัดคอก็ทำด้วยพลอยเม็ดย่อม ๆ ตุ้มหูใช้พลอยเม็ดใหญ่แล้วเอาพลอยเม็ดเล็กเกาะ สายนาฬิกาเปนสายยาวพลอยสลับสี สร้อยข้อมืออย่างกว้างเปนตาข่ายประดับพลอยสีทั้งนั้น อันที่จริงดูงามดีมาก นึกอยากจะเอาอย่างบ้าง แต่มันเปนเวลากลางคืน

---

๑๕ ชื่อโอลารอฟสกี เปนราชทูตรุสเซียอยู่ในกรุงเทพ ฯ ไปรถยนต์โดนกับรถรางเท้าขาด

๑๖ เจ้าก้า เปนคำแผลงหมายความว่านบนอบอย่างยิ่ง

เลือกพลอยไม่ได้แลเวลาก็น้อย ทั้งนี้ก็อีกอย่างหนึ่งว่าไทย ๆ ไม่ใคร่นับถือ จะกลายเปนลูกปัด แต่ความจริงราคามันแพง ออกเสียดายเงินลมจับขึ้นมา แต่กระนั้นยังสิ้นเปนสามร้อยปอนด์ มีพลอยอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งกำลังนับถือกันมาก ถึงกับให้ชื่อว่าอาเลกซานเดรียตามชื่อกวีนออฟอิงค์ลันด์ ถ้าดูกับไฟเปนสีแดง ดูกับแดดเปนสีเขียว มันมีอยู่เม็ดหนึ่งงามเสียจริง ๆ ใหญ่มาก ราคาเปนแปดร้อยปอนด์เลยต้องลา ซื้อเม็ดย่อมมาดูเม็ดหนึ่ง ยังไม่ได้เห็นกลางวัน จึงได้เก็บเอาไว้ดูก่อน อีกอย่างหนึ่งก็ทับทิม น้ำอ่อนงามเสียจริง ๆ แต่แพงจดไม่ติดนึกจะเอาเม็ดเล็ก ๆ มาสักเม็ดหนึ่งก็ไม่สำเร็จ กลืนไม่ลงคอ นึกจะจะไว้ดูขากลับ ได้แต่เพทายเม็ดหนึ่ง งามดีพอใช้ เปนพลอยวันอังคารพ่อจะไว้ทำแหวนไพฑูรย์ที่ส่งไปให้ เม็ดเล็กก็จริงแต่งามกว่าทั้งหมดบรรดาที่มี ราคาแพงจัดเหมือนกัน นิลลังกาที่เลืองฦๅกันซื้อได้เม็ดเดียว แต่ถ้ามีเวลาเลือกเห็นจะเลือกได้อีก ข้อที่ลมจับนี้สำหรับเมืองฝรั่งมันชักจะไม่ให้อยากซื้ออะไรไปหมด ซื้อของบ้วนเปียนกันอยู่จนกระทั่งทุ่มครึ่งจึงได้อาบน้ำ แล้วรับแต่งตัว ๒ ทุ่มกินเข้า แกสบีชดีจริง ๆ ไม่ต้องดื่มให้เจ้าให้นายอะไรของตัวเช่นที่สิงคโปร์ ขึ้นก็ให้พ่อทีเดียว พูดสั้นแต่ดีอย่างยิ่ง พ่อก็ตอบเก่งกว่าสิงคโปร์ ศรีสวัสดิ[๑๗] ทำยุ่มย่ามไว้มาก สำแดงว่าเปนผู้ทรงพระราชศรัทธาต่อพระศาสนากล้าหาญ เวลาขึ้นบกไปที่กวีนซเฮาส์ ขอตั้งเครื่องสักการบูชาพระพุทธบาท ว่ามีออลเตอซึ่งอยากจะชักที่สุด ว่ารูปร่างเปนอย่างไร แต่

๑๗ สมเด็จพระศรีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชา

ดูมันจะจู้จี้หนักไป เลยเชื่อเอาเสีย ว่าที่จะเปนเครื่องนมัสการถึงโต๊ะทองทิศฤาอะไร ตั้งหันไปทางพระพุทธบาทในกลางสนามหญ้า จุดธูปเทียนนมัสการแล้ว ให้ลครขึ้นไปสวดมนต์สิบสองคน พอสวดจบแล้วลุกขึ้นรำ "ริลิเยียสดานศ์" พ่อเถียงว่าไม่เห็นมีริลิเยียสดานศ์ของเรา เขาอื้อแลฤๅกันต่าง ๆ แล้วบอกว่าเห็นหน้าตาเคร่งครัดทั้งนั้นที่จะเปนด้วยลครอย่างเราหน้ามันบึ้ดเฉย ๆ ไม่ยิ้มแห้งอย่างฝรั่ง ไปแกนดีก็ไปทำพิธีสักการบูชาอะไรใหญ่เหมือนกัน ชมกันว่าเคร่งครัดนักพ่อนึกว่านี่แกคงเห็นเราโซดเหลือกำลัง แต่อย่างไร ๆ คงคุยกับเราสนุกกว่าคุยกับศรีสวัสดิ์ ว่าเรื่องกิมตึ๋งกันเสียหมดพุง เพราะเขาอยู่ข้างจะเข้าใจแลมีกิมตึ๋ง[๑๘] มาก พ่อไปได้แต้มเปนพูดอยู่เรื่องหนึ่ง คือมีชื้นสัณฐานเหมือนดอกเห็นฤๅปลายเสาเม็ด ข้างในกลวงมีช่องเจาะอยู่ข้าง ๆ ช่องหนึ่ง เปนของทำใหม่เขม่ายังเปื้อน ครามไฟมังกรห้าเล็บมีถึงสองชั้น แกถามว่าชื้นนี้อะไรให้ทายไป นึกรู้แล้วว่านี่สำหรับวางหมวก แต่เหตุไฉนจึงไปเจาะข้าง ๆ ไปนึกในใจขึ้นว่าคงจะสำหรับใส่เหล้า อ้ายปากมันก็หลุดออกไปว่าใส่เหล้าก่อน แกโห่เอ็ดจะเอาแต้มเสียให้ได้ ต้องขออธิบายต่อ ว่าอ้ายข้อที่วางหมวกนั้นจริง แต่กระบอกมันยังวางหมวกได้ แต่ข้อที่กลวงในนั้นสำหรับใส่เหล้าจริง ๆ ต้องถึงซักกิระดังได้สดบมา เขาว่าขุนนางจีนต้องเข้าไปเฝ้าเวลา ๘ ทุ่ม ติดเหล้าจัดทุกคน จนพกกาเข้าไปในแขนก็มี นี่คงจะเปนให้บ่าวถือตามไปสำหรับรับหมวก ไม่ให้ปรากฏว่าเอาเหล้าไปกิน เวลาต้องการก็รินกินได้ ตกลงฮือกันเอ็ด ถึงให้แต้มว่าเปนพูด

---

๑๘ คำว่ากิมตึ๋ง ใช้เปนคำแผลงหมายความว่าบรรดาเครื่องถ้วยของจีน

ค้นไปเจอะชื้นดีเข้าอีกชิ้นหนึ่ง รูปร่างคล้ายพระเจดีย์ผอม ๆ ทำด้วยงา ลายเปนลังกาแท้ คราวนี้ทายว่าอะไรตกเขาทีเดียว เปนอันได้ความว่าสุหร่าย งานั้นคว้านข้างในเสียให้บาง บีบบุบบีบเข้าน้ำฉีดออกได้ เห็นพ่อชอบเลยให้ ได้ถามว่าแป๊ะเต๋งมีไหม บอกว่ามีมันไม่สู้ดี ไปลากเอากวนอิมเหนียออกมา บอกชื่อเสียงได้คล่องแคล่ว มีช้ำเลือดช้ำหนองสองชิ้นอยู่ข้างจะเก่ง บอกว่าเมื่อครั้งพบกันคราวนี้ของแตกเสียมากเต็มที คงจะเปนเช่นนี้จริง ๑๙ จึงไม่ใคร่จะได้เห็นอีกอย่างหนึ่งนั้นพวกจีนเก็บกันเหมือนกับเก็บไข่มุกเครื่องแต่งตัว ถ้าปอสเลนดี ๆ ถึงเอาเข้าตู้เหล็ก มีนิทานอุทาหรณ์หลายเรื่อง การที่จะไปอนุราธบุระนั้น เปนอันสำเร็จได้ดี เซอเฮนรีกับเมียรับจะไปด้วย ข้อที่ว่าถึงสามวันนั้นไม่จริง ค้างสองคืนเปนพอที่จะดูได้ทั่ว แต่ไข้มลาเรียมี จำจะต้องระวังตัวขึ้นไปก่อน ครั้งนี้ดุ๊กออฟคอนนอตมาอยากจะดูอนุราธให้ได้ เขารายงานมาว่าไข้ชุมนัก เซอเฮนรีรับอาสาพาไปไม่ให้ต้องนอนค้าง กลับลงมาในกลางคืน นอนพักที่แห่งใดจำชื่อไม่ได้ เรื่องที่ไปนั้นสนุกมาก แต่ไม่มีเวลาจะเขียนในที่นี้ เรื่องจะหาพระพุทธรูปก็รับจะช่วย แต่พระทองเหลืองเปนไม่มี ที่ดี ๆ ก็เปนพระศิลาทั้งนั้น อยู่ในต้องถ่ายแบบเข้าไป อยู่ข้างจะอินมากทั้งผัวทั้งเมีย เชื่อว่าพระเยซูได้บวชเปนพระอยู่ถึง ๑๕ พรรษา กับปฤษฎางค์ ๒๐ อยู่ข้าง

---

๑๙ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช เคยเสด็จไปเมืองจีน

๒๐ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เวลานั้นไปทรงผนวชอยู่ที่ลังกา มีนามฉายาว่า ชินวรวงศ

หยอดกัน [๒๑] มาก ถึงนิมนต์ขึ้นไปเลี้ยงไว้นิวราลเยียแลแกนดี ปลูกกุฎีให้อยู่ต่างหาก เพราะผู้นั้นไม่ยอมอยู่ร่วมชายคากับผู้หญิง สรรเสริญว่ามีพระที่ประฏิบัติจริงอยู่แต่ปฤษฎางค์ เวลาไปเปิดโรงเรียนก็ไปเปิด ได้ไปหากันถึงกุฏิ ว่ามีตู้ตั้งสองใบ ใบหนึ่งไว้เครื่องยูนิฟอมดิโปลมาติกแลดวงตราทั้งปวง มีตราเซนต์ไมเคอลเซนต์ยอชในนั้นด้วย อิกใบหนึ่งใส่เครื่องสมณบริขาร เห็นเปนตรงกันข้าม จับอกจับใจเต็มที ข้างท่านผู้หญิงนั้นถือยายชื่ออะไรคนหนึ่งว่า เปนคนเคยอยู่ในคอนเวนต์พวกกาตอลิค แลมาตั้งสอนพุทธสาสนาเอาอย่างพวกคอนเวนต์ ยังไม่มีวัดออกจะอยากเกลี้ยกล่อมให้พ่อสร้างวัด แต่พ่อออกไก๋ ๆ เสีย นึกว่าเสียท่วงทีที่จะทำพระเจดีย์มริจวิฏที่ยังค้างอยู่ให้แล้วสำเร็จ เพราะพระเจดีย์นั้นไม่มีใครรู้จักชื่อเดิมแล้ว เดี๋ยวนี้เรียกกันว่ากิงออฟไซแอมดาโคบา เรื่องที่ปฤษฎางค์จะมาเฝ้า ก็บอกว่าอยากเฝ้า แต่ได้ตอบว่าเพราะเป่นคนไทยจะนำเฝ้าไม่ควร รวบรวมใจความว่า เวลา ๖ ชั่วโมงที่อยู่บนบกนั้น พูดกันสนุกแลรู้สึกสบายใจเหมือนกับไปบ้านดุ๊ก ไม่มีรู้สึกว่าไปบ้านฝรั่งเลย มหามุททะลิยะ ไปตามตัวกันมาได้ก็ยิ้มแย้มแจ่มใสเปนอย่างคนคุ้นเคย กลับลงมาเวลา ๕ ทุ่มเศษ พรุ่งนี้จะให้เจ้าพระยาสุรวงษ์เอาสมุดเซ็นชื่อขึ้นไปให้เซ็น ฝากของขึ้นไปให้เมียแลลูกสาว ทั้งรับสมุดเรื่องเมืองอนุราธซึ่งเขาจะให้ รู้สึกขอบใจเปนอันมาก

ฝนตกวันนี้เขากล่าวกันว่ามีดิสตัสตอม เราอยู่กลางฝนไม่ยักรู้สึกว่าเปนฝนชนิดที่นาน ๆ จะเคยมี เวลานี้ยังเปนฤดูแล้งอยู่ ตั้งแต่กลับลงมาทำงานเรื่อยไม่ได้หยุดเพราะมีเวลาสั้น ขอจบเรื่องเพียงเท่านี้

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

---

๒๑ หยอด เปนคำแผลงหมายความว่าชอบอย่างยิ่ง

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๑

คืนที่ ๑๕

วันพุฒที่ ๑๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

วันนี้เรือออกพ่อนอนหลับ ต่อออกมาพ้นแล้วเรือแคลงมากจึงรู้สึก เขาว่าเมื่อ ๓ โมงเศษมีพระลงมาหาคือท่านสุมังคละ แลสุภูติ กับพวกคฤหัส์ถอื่น ๆ อีกมากด้วยกัน กรมสมมตนำหนังสือต่าง ๆ มาให้ดู พวกพระทันตธาตุลงชื่อกันมาเชิญให้ขึ้นไปแลเรี่ยรายต่าง ๆ ท่านสุภูติ แต่งคาถาทำนองถวายพรพระ เปนคำให้พรแก้เจ็บไข้ลงมาว่าจะมาสวดให้หายเจ็บไข้ [๑] คาถานั้นแต่งออกจะดี ๆ คิดจะส่งถวายกรมหลวงวชิรญาณ [๒] ทอดพระเนตร คราวนี้ไม่ได้พบใคร แต่ขากลับเห็นจะต้องพบ

วันนี้ได้ให้พระยาสุรวงษ์นำหนังสือกับของไปให้เลดีเบลก พ่อได้สมุดเซอเฮนรีให้ ๒ เล่ม คือทิ่งามชองลังกาเล่ม ๑ ไคด์เมืองอนุราธเล่ม ๑

กลางคืนคลื่นก็ไม่มี แต่เรือโคลงเคลงเปนไกวเปล เพราะออกที่กว้างมากไม่มีอะไรบัง แลออกจะเฉียงลมหน่อย ๆ ด้วย กรมประจักษ์พูดมคธเม้ก [๓] ตาพวกลังกา ๖ ชั่วโมงอิ่มอกอิ่มใจสบายมาก ว่าให้อยู่กับพวกนั้นสามวันก็เอา

---

๑ ตัวคาถาและคำแปลมีอยู่ข้างท้ายพระราชหัดถเลขาฉบับนี้

๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงผนวชเปนสมเด็จพระราชาคณะ (คือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า)

๓ เม้ก เปนคำแผลง หมายความว่า หลอกล้อ

คืนที่ ๑๖

วันพฤหัศบดีที่ ๑๑ เมษายน

วันนี้ถึงสงกรานต์ กำหนดจะสรงน้ำพระพุทธรูปแลพระบรมอัษฐิด้วยน้ำอบฝรั่ง ชาย ๒ คน [๔] อยากกินกับเข้าไทย จึงเรียกเอาบาญชีเลบียงมาดู หมายว่าจะเลี้ยงสงกรานต์กันตามแกน แลจะเล่นวางเงินรูเบียแทนอัฐ อย่างเคย เล่นมาทุกปี แต่ครั้นได้บาญชีมาเห็นมีส้มเขียวหวานแลส้มโอ นึกฉุนขึ้นมาว่าได้บ่นทุกวันว่าอดลูกไม้ พระยาบุรุษได้ยินเสมอ จะได้บอกสักคำว่ามีมากไม่บอก ปานนี้คงเน่าหมด ตุ๊กสอดเข้ามาแก้ว่าคงไม่เน่า พ่อว่า ๑๕ วันแล้วจะไม่เน่าอย่างไร ตุ๊กว่าเคยเห็นเขาผึ่งไว้กินได้นาน ๆ ถามว่านี่ตุ๊กเชื่อว่าผึ่งฤๅ ก็ว่าเห็นจะไม่ได้ผึ่ง แต่ก็คงยังไม่เน่าอยู่นั่นเอง เพราะเห็นเขาเคยผึ่งไว้ได้ เลยต้องเอ็ดว่าแก พูดก่อน ๑๕ นิมิตแล้วจึงนึก เช่นนี้เต็มที เหมือนกับพ่อจะกลัวกรมมหิศร [๕] จะตาย แกจะเถียงว่าไม่ตาย เพราะเคยเห็นยายท้าวเสม เกาะสีชัง แกอยู่เปน อายุร้อย เศษเช่นนี้ ขอให้นึก เอาตุ๊กเปนผู้พูด พ่อเปนผู้ตอบ ตุ๊กจะเห็นเหลวฤๅไม่ จึงรับว่าเปนอยู่ ครั้นไปเอาขึ้นมาดูเน่าเฟอะหมด เหลือแต่ส้มโอก็แกนไปหมด บีบก็ไม่มีน้ำ ซ้ำน้ำปลาฝาขวดหลุดหกหมด การที่เกิดอยากกินกับเข้าไทยขึ้น เพราะชาย ๒ คนไปเห็นอ้ายเจ๊กกวางตุ้งที่มาในเรือ มันตำน้ำพริกกินมีกะปิด้วย มีแต่ปลาจิ้มกินไม่มีผัก ว่าดูน่ากินจนอยากกินของมัน

---

๔ คือ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ ฯ กับพระองค์เจ้าอุรุพงศ ฯ

๕ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ประชวรเพียบอยู่ในเวลาเสด็จจากกรุงเทพ ฯ

เต็มที แต่จะเปนอันต้องเลิกเสียแล้ว ทำอะไรกับมหาดเล็กเปนกลึงครกขึ้นภูเขา ขี้เกียจเหลือประมาณ

เรือผ่านเกาะเมนิกกอยบ่าย ๓ โมง ไม่มีคลื่นแต่เรือแคลงอยู่เสมอ เมื่อยเต็มที การที่มานี้จะมีความสบายได้ผลต่อเมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ ในระหว่างนี้ผลที่ได้กับความเมื่อยขบต่าง ๆ ขึ้นเต็งกันอยู่ ไม่ได้กำไรอันใดเลย แต่พ่อเชื่อว่าถ้าไม่มีอื่นซ้ำเติมเห็นจะพอทนไปจนตลอด ไม่ตายเสียก่อนกลับถึงบางกอก

วันนี้เขาขายของที่ระฦกสำหรับเรือลำนี้ พอได้เปนของฝาก จะส่งจากเอเดน

คืนวันที่ ๑๗

วันศุกร์ที่ ๑๒ เมษายน

กินเข้ากลางวันวันนี้ ให้นาฬิกาทองชีฟออฟสจ๊วตเรือนหนึ่ง กับกาลซิลเลอสจ๊วตประจำตัวพ่อให้นาฬิกาเงิน ความเหน็ดเหนื่อยของคนในเรือมันมากจริงๆ ตื่นยังค่ำ กลางคืนกว่าจะได้นอนก็จนดึก ยืนเกือบจะเปนนิจไม่เห็นมีเวลานั่งเล่นเลย คนเรือเองประเดี๋ยวทำนั่นประเดี๋ยวทำนี่ ล้างเรือก็ล้างแต่ ๘ ทุ่ม กัปตันให้รูปอันหนึ่ง เตรียมมาเปนหลายวันเกรงผิดแลปฤกษาใครต่อใครร้อยแปด พอประจวบกับพ่อให้รูปแกที่พ่อถ่าย จึงผสมมาให้

วันนี้เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง พวกเซกันด์คลาสมีหนังสือขออนุญาตมามีการสปอตถวายตามเคย พระปลัดฉาบเปนแชแมน อันที่จริง

เซกันด์คลาส์พวกนี้เขาจะมาชั้นที่ ๑ โดยมาก แต่ติดเราเช่าห้องชั้นที่หนึ่งเสียหมด จึงมาชั้นที่สอง ไม่ใช่คนชั้นสูงนัก ได้ส่งโปรแกรมการเล่นมาให้ดูด้วยในซองนี้ พ่อให้ลอกเก็ตลงยาเปนรางวัลอันหนึ่ง แต่ยังจะไม่รู้ว่าจะได้แก่ใคร เพราะยังจะเล่นพรุ่งนี้อีกวันหนึ่ง

การเล่นวันนี้ คือแข่งลูกแอบเปอลห้อย เอาเชือกมาขึงดาดฟ้า เอาลูกแอบเปอลผูกเชือกแขวนเชือกที่ขวางนั้น คนแข่งต้องคาบแลกินแอบเปอลนั้นให้หมดลูกก่อน ห้ามไม่ให้เอามือจับ ถ้าเหลือชิ้นเล็กจนตกลงกับพื้นแล้วก็ต้องลงคาบกิน แล้วจึงวิ่งมา มีคนถือเชือกเปนสำหร่ายอยู่ข้างหนึ่ง ใครถึงสำหร่ายก่อนคนนั้นชนะ

อีกอย่างหนึ่งโดดข้ามเชือกที่ตัวถือ เรียกว่าสกิปปิง

อีกอย่างหนึ่งเอาเกือกเด็กที่จะเล่นทั้งหมดถอดลงกองซ้อน ๆ กัน เอาผ้าผูกตาแล้วให้คลำหาเกือกใส่ ใครใส่ได้ก่อนคนนั้นชะนะ (ผิดคู่กันเปนพื้น)

กระโดดสูง พ่อไม่ได้ดู

แข่งมันเทศ คือเอาถังมาตั้งลง ๒ ใบที่ต้นทาง แล้วเอาหัวมันเรียงกันห่าง ๆ สองแถว ๆ ละ ๖ หัว ผู้หญิงที่จะเล่นถือช้อนคนละอันวิ่งไปตักมันเอามาใส่ในถัง ถ้าใครตักหมดก่อนคนนั้นชนะ

อีกอย่างหนึ่งเรียกเน็กออนอทิง คือคอฤาเปล่า เอาผ้าขาวม้าผูกเปนวงเข้าสองวง แล้วผูกกลางอีกผืนหนึ่งเปนบ่วงทั้งสองข้าง แล้วเอาโต๊ะขนาดย่อมตั้งไว้หว่างกลาง คนที่จะแข่งกันเอาบ่วงสวมคอกันหน้าเข้าหากัน เอามือยันโต๊ะ เท้ายันพื้น ต่างคนต่างขึนมาข้างตัว

ใครแรงน้อยแลตัวเบาแพ้คนแรงมากแลตัวหนัก มีตาอ้วนเก่งอยู่คนหนึ่ง ใครสู้ไม่ได้ ถ้าผอม ๆ แล้วลากเอาคว่ำขึ้นไปบนโต๊ะ จึงเรียกว่า "คอฤๅเปล่า"

แข่งจุดบุหรี่ พ่อไม่ได้ดู

เวลาที่นั่งดูนั้น ได้สังเกตดูผู้หญิงฝรั่ง ความสังเกตเห็นนั้นเช่นนี้ ทุก ๆ คนผมบางแลผมอ่อนที่สุดทั้งนั้น แก่เข้าหน่อยมักจะล้าน เขาว่าเด็กออกใหม่มักจะไม่ใคร่มีผม การแต่งตัวเดินทางมักจะใส่เสื้อขาวนุ่งสีเกิดสีน้ำเงินฤๅสีเหลืองคากี คาดเข็มขัดแพรบ้างหนังบ้าง เงินก็มี นางคนหนึ่งออกจะเก๋มาก เอาผ้าโปร่งสีน้ำเงินห่อหัวกันผมปลิว ผ้าห่อเช่นนี้ลูกสาวเคาวเนอลังกาก็ใช้ คลุมหัวแล้วเอาลงมาผูกตะแคงที่คางให้เก๋ มีเด็กมากเสียจริง ๆ ตั้งแต่โตจนกระจอมอแม เขาเห็นพ่อชอบเด็กจึงมาเล่นให้ดู นางเด็กคนหนึ่งโตแล้วเล่นแพ้เขายังร้องไห้ทุกที

ที่พวกเราชอบดูมากนั้นเรื่องผัวเปนข้าเมีย มันน่าสมเพชเวทนาถึงเราก็ต้องสัพพยกเก้าอี้ให้ผู้หญิงจริงอยู่แล แต่ยังไม่ถึงคู่หนึ่ง ซึ่งถูกดูเสียจริง ๆ แลบ่นกันไม่หยุด คือดาดฟ้าชั้นที่หนึ่งกับที่สองมันเดินไม่ถึงกัน เวลาจะมาใช้ให้ผัวยกเก้าอี้ตามหลัง พอมาถึงจัดการตั้งเก้าอี้ให้ แต่แม่เจ้าประคุณไม่นั่ง เพราะจะมีแดดถูกตีนนิดหนึ่งเชียวให้ตั้งใหม่จึงได้นั่ง ตาผัวยังยืนอยู่หันไปพูดกับใคร เรียกมาเชียวไม่ให้พูด บังคับให้นั่งลงกับพื้นที่ข้างเก้าอี้ เจ้าผัวก็ว่าจะนั่งลงได้ประดักประเดิดโก้งเก้งกันอยู่เปนนานจึงนั่งได้ คราวนี้สั่งให้ผัวไปเอา

ผ้าห่ม ผัวเดินงั่ง ๆ ลงกระไดนี้ไปขึ้นกระไดโน้นได้ผ้าห่มมา ไม่ยักรับมาคลุมเอง เจ้าผัวต้องคลุมให้ ประเดี๋ยวเดียวก็เอาผ้าออก ตาผัวไปพูดกับคนอื่นเรียกมาเชียวอีก คราวนี้อนุญาตให้นั่งปลายจะงอยเก้าอี้อันเปนที่สำหรับเหยียดตีนนิดเดียวไม่ถึงฝ่ามือ เลยแชวนอยู่เช่นนั้นจนตลอด ขากลับก็ต้องแบกเก้าอี้ตามหลังไปอีก เหมือนนายกับบ่าวจริง ๆ น่าสังสาร ถ้าประเพณีมีเมียของฝรั่งเปนเช่นนี้โดยมาก ก็ควรจะเข้าใจได้ว่าทำไมฝรั่งจึงไม่ใคร่มีเมีย

คลื่นโคลงเคลงวันนี้สงบไปมาก เพราะเรือตั้งลำตรงได้ สงบมาแต่คืนนี้แล้ว

กรมประจักษ์คิดนิราศ ตั้งแต่วันมาจนถึงวันนี้พึ่งถึงเวลาเช้าวันที่ ๒๗ ยังไม่ได้สรง อยู่ข้างจะอึดอัด พ่อเร่งวันนี้เอามาให้ดู แกอดตรองโต้ไม่ได้ พ่อจึงจะรับแต่งท่อนขึ้นลังกาให้ ได้บอกให้บริพัตรเขียนในขณะนั้นอย่างแต่งกลอนสด ประเดี๋ยวเดียวก็แล้ว เจ้าของรับจะเอาไปเข้าในนิราศของตัว แต่จะเอาไปทำอย่างไร ไว้คอยดูเมื่อกรมประจักษ์พิมพ์นิราศเถิด พ่อคัดส่งมาให้อ่านเล่นก่อน ถ้ากรมดำรงเห็นจะหัวเราะงอทีเดียว

วันที่เก้าเช้าเขตรลังกาเกาะ ช่องเฉภาะเขื่อนตั้งบังเปนท่า
เห็นเรือรบอยู่ข้างซ้ายชายคงคา ธงคชาชักพลันแล้วลั่นปืน
จนคำรบครบยี่สิบเอ็ดนัด น้ำสงัดเรียบดีไม่มีคลื่น
เรือลูกค้าจอดสพรั่งคนนั่งยืน ดูดาดดื่นเรือน้อยลอยเปนแพ
พวกขอทานหาญทเลเที่ยวเร่ร่อน ขี่ไม้ขอนต่างนาวามาเซงแซ่
ร้องเพลงอ้อนวอนขอเฝ้าตอแย สองมือแบลูบท้องจ้องหน้าเรา

โปรยเบี้ยเซนต์เปนทานหว่านในน้ำ มันโดดดำได้ทุกทีไม่มีเปล่า
โปรยเท่าไรไล่คว้าไม่ซาเซา สิ้นกระเป๋าอัฐหมดต้องงดโปรย
พี่ตั้งจิตรพิศฐานกาลภายน่า ไม่ขอมาจากนวลให้หวนโหย
ต้องถูกห้ามปรามสิ้นจนดิ้นโดย อดเม้กโอยเหลืออนาถหวาดวิญญา
สักครู่หนึ่งจึงมีพวกเรือจ้าง มาจอดข้างกำปั่นพี่หรรษา
มีพระสงฆ์สององค์วงษ์ลังกา กับคฤหัสถ์ขึ้นมาสี่ห้าคน
โอเบเยเส่เกเรคเนแน่ พี่วิ่งแต้ลงไปรับทั้งสับสน
นึกว่าเจอะกระโถนใหญ่ไม่อับจน จะได้พ้นพิศม์ใส่ให้สบาย
ท่านสมมตนำไปให้รู้จัก พูดทายทักเปนมคธหมดทั้งหลาย
เขาพูดเร็วยิ่งล้ำจ้ำเกือบตาย ต้องขยายอังกฤษแซกแปลกสำนวน
เยอรมันพี่ก็ดันเข้าไปบ้าง ให้ต่าง ๆ ช่างเปนไรใครจะสรวล
เขาก็แขงไม่ยักเจึงเก่งพอควร มคธล้วนเราก็รับไม่อับจน
ตั้งแต่พรากจากมาไม่ผาศุก ไม่สนุกเหมือนเช่นเคยเลยสักหน
วันนี้โล่งโปร่งปลอดเห็นรอดชนม์ เพราะได้พ้นพิศม์เม้กเอกสุดใจ
จนเสด็จขึ้นฝั่งพี่ยังพล่าม ต้องวิ่งตามลงนาวามาทันได้
มาถึงท่าซูซ่าคนมาไป รีบครรไลไปสำนักพักโฮเตล
ชื่อคอลเฟศวิเศษล้ำทำพิฦก ก่อเปนตึกสามชั้นไม่ทันเห็น
ครั้นจะร่ำพรรณาว่ายากเย็น ตาหมอเต้นขึ้นมาหาไม่ช้าเลย
พี่หยุดนั่งตั้งพร่ำรำกันใหม่ ฝนตกใหญ่มากแท้แกก็เฉย
ต้องตะเบงเสียงกรีดจนผิดเคย แสนสเบยสนทนากว่าชั่วโมง

แก็หิวเราก็หอบพุงยอบหย่อน จึงผันผ่อนอำลายังว่าโผง
คนดูรอบเช่นโนราสักห้าโรง เพราะเสียงโด่งดังลั่นสนั่นเมือง
แกสวดมนต์ให้พรข้างท่อนท้าย เราเปลี่ยนย้ายเปนคาถาว่าตามเรื่อง
จนแกเจ็งจำคลาเวลาเปลือง จึงย่างเยื้องรีบกลับมารับประทาน
อาหารรศเปนอย่างไรก็ไม่แจ้ง ด้วยคอแห้งผากหมดรศอาหาร
เห็นดีแท้แต่มะม่วงหิมพานต์ ถ้าเติมหวานเสียสักนิดจะติดใจ
แล้วลงมาหาของต้องประสงค์ ซื้อได้แหวนสามวงจะส่งให้
ครั้นสำเร็จเสร็จสรรพกลับลงไป คอยอยู่ในเรือซักซันเท่านั้นเอง

คืนที่ ๑๘

วันเสาร์ที่ ๑๓ เมษายน

วันนี้มีการเล่นกันอีก คือ

ชนไก่ วิธีเล่นนั้นเขียนวงลง พอนั่งชันเข่าหันหน้าหากันได้สองคน ขีดเส้นที่กลางวง คนจะเล่นเอาไม้คนละอันขัดขา แล้วเอาแขนลงใต้ไม้โอบมากอดเข่า เอาปลายเกือกวางที่เส้นกลาง แล้วเอาเกือกเชี่ยกันทั้งสอง ข้างจนกว่าใคร จะล้มไปข้างหนึ่ง หม่อมนเรนทร์เล่นกับตาหมอ ๆ ล้มง่ายเปนที่สุด

ผู้หญิงวิ่งไข่แข่งกัน จืดเต็มที ยายแก่ทำไข่แตกใบหนึ่ง

วิลบาโร ผู้ใหญ่จับตีนเด็กหิ้ว ให้เด็กคลานมาด้วยมือ

สนเข็ม ผู้หญิงถือเข็มยืนเปนน่ากระดาน ผู้ชายวิ่งมาสนเข็มใครแล้วก่อนใครไป

ชิคเกนแอนด์รูสเตอ นี้ดี แต่เปนไก่ได้คนเดียวเท่านั้น ใครจะเล่นมานั่งบนเก้าอี้ กางมือคอยตบหน้าไก่ ๆ นั้นก้มหัวเข้าไปหาที่หว่างขา ร้องกุ๊ก ๆ โผล่ขึ้นมาแลหลบลงไป ให้คนทั้งนั้นคอยตบให้ถูก แต่ไม่เคยถูกเลย

คนอ้วนวิ่งแข่งกันก็ดี

เขียนแข่งกันนั้น เอาดินสีพองเขียนหมูในแผ่นกระดานแล้วเอาผ้าผูกตาเข้าไปเขียนหาง ใครเขียนได้เหมาะดีกว่ากันคนนั้นชะนะ

ดึงเชือก ตามเคย ไม่ขันอะไร เรื่องรางวัลจะได้แก่ใครยังไม่ปรากฏ มีอีเจ๊กคนหนึ่งพูดอังกฤษนกพิราบฟังพิลึก เห็นสนุกดีไปตามเกาวแมนมาหมายจะให้เม้ก แต่ไปเรียเสียเม้กไม่ไหว เพราะแกฟังภาษาของมันไม่เข้าใจเลย

วันนี้เจ็บขาไม่ได้ไปกินเข้าตามเคย กินในห้องกับชายสองคนคลุกเข้ากับกะบี่ อ้ายคนใช้มันดูเบ็นดูโนราห้าโรง พูดคำนี้จนติดกันแล้ว

กลางคืนเวลาคุยกันจนดึกแล้วกินแซนด์วิชทุกวัน มันมีถึงวันละ ๘ อย่าง ลางวัน ๑๐ อย่างก็มี คือไส้กรอกกับหมูแฮม หมูหั่นชิ้นเล็ก ๆ เนยแขงแผ่นขาวน่ากิน เนื้อวัวรมกับไข่สุก ปลาซาดินปลาเค็มบาง ๆ เปนต้น พรรณาไม่ถ้วน พ่อคิดถึงลูกทุกวัน เพราะเคยกินด้วยกันเสมอ ของหวานลูกไม้แช่มีถึงวันละ ๔ อย่าง อาหารมันช่างบริบูรณ์จริง ๆ จนหายอยากกับเข้าไทย

วันนี้ได้ต่อนิราศกรมประจักษ์ ตอนออกจากโคลัมโบ

เสด็จกลับนับเวลาสักห้าทุ่ม พี่มัวกลุ้มต่อของร้องอึงเผง
อ้ายลังกาถ้าว่าเขลาไม่เข้าเพลง มันโกงเก่งขึ้นราคาห้าร้อยคูณ
ยามไสยาเห็นแต่หน้าลังกากระดิก ขยุกขยิกไล่เท่าไรก็ไม่สูญ
ฝันถึงชินวรวงษ์พงษ์ประยูร มากราบทูลขอให้พี่ไปวัด
แล้วเลือนเลือนเหมือนได้เห็นพระเขี้ยวแก้ว ประเดี๋ยวแว่วเสียงใส่จำได้ถนัด
เรียกในกรมในกรมตามลมพัด พี่ช่างแสนโสมนัศในอารมณ์
ผวาตื่นพื้นเห็นเปนแคบิน แซ่เสียงลิ้นลังกามาขรม
ตลีตลานทยานไปใจนิยม จะขากถ่มเสียให้หมดเผื่ออดนาน
เห็นดอกเตอร์ออยส์เตอเร่อมาหน้า กับพระห้าหกถ้วนล้วนฉาดฉาน
องค์หนึ่งนั้นพานชราเปนอาจารย์ ฉายาขานเรียกเฮ่นรีทีราชา
อิกวิลเลียมสุภูติลัทธิหนึ่ง พี่ไปถึงเจาะจงส่งภาษา
แต่พูดยากแกคล่องจึงต้องลา หวนมาหาคู่คอหมอโอเบ
มีตาเฒ่าเค้าพระอุดรแท้ เว้นแต่แก่หงำจวนไม่สรวลเส
ดอกเตอร์ย้ำซ้ำยุด้วยแสนเย บุ้ยปากเบ้เปนจังหวะนะสุนทรัง
แกพูดพล่ำย้ำที่ละสี่ห้า พึ่งภาษาทันหน่อยค่อยสมหวัง
พี่ก็พล่ำเขาก็พรูอยู่โด่งดัง จนกระทั่งเรือออกจึงบอกลา
อันที่ไปในพิภพจบทุกชาติ ไม่มุ่งมาดหมายถวิลสิ้นปราถนา
จะใคร่จู๋อยู่แต่ที่เกาะลังกา พูดภาษามคธเล่นให้เย็นใจ
จะรับแก้วแววตามาอยู่ด้วย พอได้ช่วยประคับประคองให้ผ่องใส
จะสอนบาฬีน้องให้ว่องไว ซ้อมเจ้าไว้เปนลูกคู่สู้ลังกา

เรือออกจากโคลัมโบโอ้อกเอ๋ย เมื่อไรเลยจะได้กลับมาเห็นหน้า
กรรมเอ๋ยกรรมจำจะไกลวนิดา พี่ขอลาดวงใจไปเอเดน
พอหัวเรือบ่ายเหนือขึ้นไปนิด วิปริตจริงแท้พึงแลเห็น
เรือเหมือนเกวียนเปลเย็นผเอินเปน นั่งเดินเต้นโยเยซวนเซซวน
แสนสงสารหลานต่อพ่อสวิง ลงซึมนิ่งโมเยไม่เสสรวล
ขยักขย่อนผ่อนคายหลายกระบวน แล้วเลยม้วนล้มหลับกับที่นอน
คืนเช่นนี้มีสักสามคืนได้ แต่พี่ไม่เมาเลยเคยแต่ก่อน
นึกถึงลูกแก้วตาถ้าพาจร ไม่พักร้อนถึงอู่อยู่สบาย
อันกิจการของพี่นั้นมีมาก ต้องลำบากล้างรูปก์เหลือหลาย
เพราะทำเดียวเปลี่ยวใจให้ยากกาย ไม่มีสายสมรช่วยด้วยเช่นเคย
ต้องเรียกให้อ้ายฝรั่งช่วยตักน้ำ หากว่าคร่ำเยอรมันฉันเฉลย
เปนคนอื่นแล้วหนาอย่าเรอเลย มันจะเฉยเสียแล้วกรรมทำกะไร
นึกนึกไปให้เอ็นดูอ้ายหนูนี้ สอนบาพีพูดเล่นเห็นจะได้
เข้าใจบ้างทั้งอังกฤษแลคำไทย ถ้านานไปจะให้เทศน์นครกัณฑ์

คืนที่ ๑๙

วันอาทิตย์ที่ ๑๔ เมษายน

รู้สึกว่าอากาศเปลี่ยนเป็นอื่น ผิดจากที่คุ้นเคยกลิ่นอายกันมาก ออกจะแห้ง ๆ ไม่ชืดแต่ร้อนพอใช้ พัดลมเบา ๆ เป่านอนสบาย ทเลแดงคงหนาวเช่นคราวก่อน วันนี้กลางวันเวลาเที่ยงในแคบินไม่ต้องใช้พัดลมแล้ว จะกินไข่แลเยลีในตอนเช้าไม่สำเร็จ เพราะกาในบาญชีมหาดเล็กเขาอ่านไม่ออกเอาไปส่งให้ฝรั่งเฉย ๆ ไม่พูดว่ากระไร มันก็

ไม่นึกว่าเราจะกินเพราะสายแล้ว มหาดเล็กไม่เห็นใครเอาอะไรมาก็ไม่เปนไรเพราะพ้นหน้าที่แล้ว ตกลงต้องไปรับสั่งให้หาสจึวตมาสั่งเอง เกิดหนักใจขึ้นว่าถ้าไปทางบกเรามัวนอนตื่นขึ้นจะไม่มีอะไรกิน ถ้าถูกคนใช้ไม่รู้ภาษาจะลำบาก เพราะน่าที่นี้พระยาสุรสีห์ ๖ เคยทำ มาตกในมือมหาดเล็กอาจมีเวลาอดได้ จึงได้มอบให้เยนตราช่วยเอื้อในการกินอีกทางหนึ่ง คิดถึงพระยาสุรสีห์มาก นอนอ่านหนังสือบนเตียงนอนแต่บ่ายจนค่ำมาสองวันแล้ว เวลาชิงพลบเปนหลับได้อย่างลิงทุกวัน ตื่นขึ้นอ่านหนังสือแจ่มใสไปใหม่ จนกินเข้าเลิกแล้วพูดกันไปจนนอนเหมือนกันทุกวัน นึกจะเขียนหนังสือถึงใครก็ไม่มีเรื่องอะไร บ่นอู้ ๆ อี้ ๆ เขาจะขี้เกียจอ่าน นิ่งเสียที

คืนที่ ๒๐

วันจันทร์ที่ ๑๕ เมษายน

วันนี้เปนวันเถลิงศกขึ้นจุลศักราช ๑๒๖๙ ปีมะแมนพศก อยู่กลางทเลคลาดเอเดนจะทำอย่างไร ตั้งแต่เปนสงกรานต์มายังไม่เคยทำการเตียเท่านี้ ได้เชิญพระพุทธรูปบรรดาที่มากับพระบรมอัษฐิสรงน้ำ แต่น้ำอบไทยก็ไม่มี จึงโปรยด้วยน้ำอบฝรั่ง ไม่แต่พระ พ่อก็ไม่มีน้ำอบสรงเหมือนกัน แล้วมีการเลี้ยงกลางวัน จับฉลากที่นั่ง พ่อถูกไปอยู่หัวโต๊ะไทยล้วนแต่เซกันด์โดยมาก กับเข้าไทยที่เลี้ยงวันนี้ คือ

---

๖ พระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ เชย กัลยาณมิตร ข้าหลวงใหญ่มณฑลพายัพ ต่อมาเปนเจ้าพระยา เคยตามเสด็จเมื่อคราวก่อน

พริกเกลือถั่ว ๑ กุ้งไม้ทอด ๑ ไข่เค็ม ๑ เนื้อทอด ๑ ของหวานสับปรศ กวนแลมะปรางแก้ว ทอดกุ้งไม้กลิ่นส่งขึ้นไปถึงกับต้นต้องลงมาดู ชายอุรุพงษ์เปนผู้ทอดเลยยัดปากตากับต้นเคียวเรือย มะปรางแก้วเก่งเต็มที่ ฝรั่งพากันพิศวงงงงวยมาก ในการเปลี่ยนที่ไม่มีอฐจะเล่นต้องเอาเงินม้ากเยอรมันเล่นกัน เพราะปฤกษากันว่าจะเอาเงินรูเบียสำหรับเอเดน ก็พากันเห็นว่าจะมีเวลาใช้น้อยๆไม่ได้ใช้เลย ถ้าเปนม้ากจะใช้ในเรือได้ตลอดทาง สำหรับซื้อน้ำซื้อบุหรี่สูบ ฝรั่งกับคนไทยที่ไม่เคยเล่นสนุกกันเสียจริง ๆ ส่วนของพ่อที่ได้มีสองม้ากอันหนึ่งนอกนั้นม้ากเดียวหมด ได้คิดจะให้เขาทำเข็มกลัดคอ เอารูปเรือจักเซนแล้วเอาเหรียญทับกลาง ที่ลำเรือเขียนว่าเถลิงศกข้างหนึ่ง ๑๒๖๙ ข้างหนึ่ง จะส่งเข้าไปเปนของฝาก ทำด้วยเงินทั้งนั้น ได้รดน้ำเจ้าพระยาสุรวงษ์คนเดียว ๗ เสื้อกางเกงเจ๊กสำรับหนึ่ง ปยามาสักหลาดสำรับหนึ่ง น้ำอบฝรั่งหนึ่งขวด กับให้นาฬิกาเรือนหนึ่ง เพราะนาฬิกาที่ให้เมื่อมายุโรปของแกหายเมื่อก่อนจะมานี้ เขียนว่า "ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ที่ได้เปนเพื่อนติดตัวมาครบ ๑๐ ปี"

วันนี้พ่อได้สรงมุรธาภิเศก คือสระหัวแลอาบน้ำจืด ใจคออยู่ข้างจะโรเรรู้สึกขาดเต็มที

กลางคืนเย็น จวนรุ่งหนาว แต่กลางวันยังร้อน กลิ่นอายเปลี่ยนเปนอื่นมากขึ้น กินอยู่อย่างฝรั่งมาจนวันนี้รู้สึกกลิ่นลมหายใจมันออกจะ

---

๗ ในผู้ตามเสด็จเจ้าพระยาสุรวงศ์เปนผู้มีอายุแก่กว่าพระชัณษา จึงทรงรดน้ำสมมตว่าเปนผู้สูงอายุ มิให้ขาดพระราชกิจที่เคยทรงประพฤติ แต่อายุยังหาถึง ๖๐ ไม่

หรั่ง ๆ กลิ่นฝรั่งมันเปนด้วยอาหารนี่เอง มันห่างกันกับเรามาก ประกอบไปด้วยนมเนยมันจึงมีกลิ่นเปนเนย ไม่หายอยากทาน้ำอบเลย อาบน้ำแล้วรู้สึกเศร้าใจทุกวัน ไม่แล้วเสียจริง ๆ เมื่อบวชก็ดูไม่เดือดร้อนเช่นนี้ เห็นจะเปนด้วยบำเรอตัวมากเข้า จึงได้เสียคนไปดังนี้

ค่ำวันนี้กับต้นให้แต่งห้องด้วยธงแลดอกไม้ ออกจะใคร่หรูอยู่บ้าง กับเข้าก็เลือกคัดมีเมนูทำเฉภาะ กรมประจักษ์ทำรูปแมวดำให้ ได้ส่งมาด้วยในซองนี้ เพลงแตรข้างหลังมีนางครวญ บริพัตรเขียนให้ แต่มันทำไม่ได้ดี เพราะวิธีเพลงไทยกับฝรั่งมันห่างกันมาก ถ้าฟังไกล ๆ พอได้เค้าชัด ถ้าฟังใกล้มีฝรั่งเข้าไปเลือนอยู่ในนั้นมาก ตกลงต้องให้ตาต่อร้อง คิดถึงบ้านเต็มที ใจกระสับกระส่าย คืนวันนี้อยู่ข้างร้อนรู้สึกไม่สบายแต่ไม่ใช่เจ็บ

กับต้นเอายาไอชื่อเอมเชอ เปนยาไอธรรมดาสีขาว ๆ มาเล่นกลยานี้มันเปนเกลืออย่างหนึ่ง เอาเท่าบุหรี่เทลงในก้นจาน แล้วเอายาไอซ้อน ๆ กันสองตั้ง ๆ ละ ๕ อัน แล้วเอาออลกะฮอเทลง จุดไฟไหม้ยาไอแวบ ๆ ประเดี๋ยวยาไอนั้นพุ่งขึ้นมาทีละน้อย ๆ เหมือนงูเลื้อยยาวเปนนักเปนหนาดูก็ขันดี ยานี้กินแก้ไอดี พ่อเขียนหนังสือเห็นจะผิดเต็มที เพราะใจไม่อยู่กับตัว มีอะไรเขียนในนี้หมดต่างพูดกัน ส่วนในสมุดที่เตรียมมาจะเขียนนั้นได้เขียนน้อยเต็มที บางวันไม่ถึงครึ่งน่าวันละน่านั้นเปนพื้น คงจะไม่ได้แก่นสารอะไรนัก คำเตือนของเจ้าพระยาสุรศักดิ์[๖] แก่ก็จริงอยู่บ้าง ถ้าถึงเจ็บไข้ลมหมอนนอนเสื่อน่าจะถึงร้องไห้

๘ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เจิม แสง-ชูโต

ถ้าไม่มีลูกแลเจ้านายมาด้วยพอคุยกันได้เห็นจะเหลือทนทีเดียว ต้องคอยไล่เวลานอน แต่หวังว่าขึ้นบกจะเบา วันนี้ในแคบินร้อนต้องขึ้นไปนั่งข้างบน แต่นิราศกรมประจักษ์เล่นประสาไม่มีอะไรจะทำ ได้คิดเติมมาให้

เมื่อวันจันทร์สกันด์คลาสดาดฟ้าท้าย เขานัดหมายเต้นรำดูขำขัน
เฟิสต์คลาสขาดผู้หญิงจริงทั้งนั้น จึงหฤหรรษาสบายแต่ท้ายเรือ
ฉันจะไปก็ให้คิดจิตรประวัติ กลัวจะตัดกิเลศยากลำบากเหลือ
ต้องละเลยเฉยไว้ไม่เอื้อเฟื้อ สู้ทนเหื่อทนไคลในที่นอน
ครั้นวันศุกร์วันเสาร์เขามาเล่น แข่งขันเช่นมีตำรามาแต่ก่อน
ดาดฟ้านี้จะมิเอื้อเหลืออาวรณ์ จึงผันผ่อนแขงใจขึ้นไปดู
เห็นยายแหม่มยายหม่ำกลุ้มกล้ำกลาด เหลือประหลาดรูปกายคล้ายยายหนู
นึกความหลังยังไม่ลืมปลื้มเชยชู พี่ยืนอยู่จนเขาเล่นเห็นวิธี
อย่างหนึ่งนั้นเชือกขวางกลางดาดฟ้า ห้อยแอบเปอลเรียงมาห้าหรือสี่
แล้วประมวญแต่ล้วนพวกดรุณี ยืนกัดกินตามที่คนละใบ
ห้ามมิให้ผู้ใดเอามือจับ ใช้ปากงับแสนยากถลากไถล
ใครกินหมดก่อนจริงจึงวิ่งไป ลอดเชือกใช้เปนสำหร่ายฝ่ายหัวเรือ
นางเด็กเสื้อสีฟ้าน่าสงสาร แสนรำคาญแพ้เขาเศร้าโศกเหลือ
ร้องไห้เบ้เหยยุ่งสุ้งเสียงเครือ นางคนเสื้อสีจันทน์นั้นชนะ
ทั้งหญิงชายร่ายเดินเที่ยวเมินเล่น เด็กเด็กเต้นโลดแลเที่ยวเกะกะ
หัวน่าจัดการเล่นนั้นเปนพระ ดูเอะอะวุ่นมากยากกระไร

ฟระราชทานจี้ลงยาดูน่ารัก
ลายจำหลักพื้นทองงามผ่องใส
ใครเล่นดีกว่าทั้งหมดที่จดไว้
ก็ให้ได้ของเปรเซนต์เปนรางวัล
ยังมีอย่างอื่นมากยากจะเล่า
เพราะพวกเขานั้นชำนาญการแข่งขัน
เปนที่รื่นเริงร่าพูดจากัน
แต่ตัวฉันซึมเซาเหงาง่วงใจ
คนอื่นเล่นนั้นไม่เห็นมันสนุก
จะสู้กรุกเรือนพี่ที่ไหนได้
มีทั้งลาวแลฝรั่งอีกทั้งไทย
จะนึกไหนได้หมดไม่อดออม
มามัวดูอยู่เช่นนี้ที่ไหนรอด
เห็นจะจอดเจ็บใจจนไผ่ผอม
ฝรั่งขาวพี่เกลียดขี้เกียจตอม
ไม่งามพร้อมเหมือนฝรั่งบางเสาธง
พี่หลบหน้าลงมาที่ห้องหับ
เขาบอกรับสั่งให้หาน่าพิศวง
ขึ้นไปเฝ้าฟังความตามจำนง
รับสั่งทรงชี้ให้ดูยายเจ๊ก
แกมาเดินยุ่มย่ามตามดาดฟ้า
อุ้มลูกฝาแฝดประคองมาสองเด็ก
นางคนพี่ที่แก่นั้นกลับเล็ก
โปรดให้เม้กเล่นตามความสบาย
พี่ยินดีรี่เข้าไปจ้องจด
ฟังกำหนดวาจาน่าใจหาย
ไม่รู้คำลำบากยากจะตาย
แสนเสียดายล้อไม่ไหวใจรัญจวน
ให้คิดถึงเมืองลังกาน้ำตาหยด
แสนรันทดหม่นไหม้ฤทัยหวน
อยากจะพูดบาฬีดีสำนวน
มีแต่ล้วนมิลักขูอดสูใด
กลับคืนห้องท่องอภิธานซ้ำ
จะจำศัพท์ใหม่ใหม่ไว้ให้ได้
เมื่อขากลับจะได้พล่ำหน่ำฤทัย
ให้ฤๅในเขตรแคว้นแดนลังกา
เถลิงศกหกสิบเก้าเข้าปีนี้
เมษายนดิถีที่สิบห้า
แสนอาวรณ์ร้อนใจไม่เคลื่อนคลา
คิดถึงน่าสงกรานต์ที่บ้านเรา

มาเปลี่ยนปีที่ทเลระเหระหน แสนขัดสนเศร้าทรวงให้ง่วงเหงา
ถึงจะคิดป้องกันให้บรรเทา ก็ไม่เบาบางวิโยคที่โศกรึง
สรงน้ำพระอนิจจาน่าอนาถ น้ำอบหยาดหนึ่งก็ไม่ได้มาถึง
ต้องใช้น้ำหอมแทนแสนคะนึง เสร็จแล้วจึงเลี้ยงกลางวันกันอย่างไทย
ขาดเข้าแช่มีแต่ของแห้งแห้ง พี่สู้แสร้งยิ้มแย้มทำแจ่มใส
กองเงินม้ากหลายอย่างต่างออกไป ตัวฉันได้สามม้ากมากจริงจริง
จะฝากไปให้ทั้งสามทรามสงวน พอทั่วถ้วนกันทั้งนั้นท่านผู้หญิง
ปราณีเจ้าหม่อมแห้งเหมือนแกล้งทิ้ง จะกลอกกลิ้งไปอย่างไรไม่ได้การ
แหวนก็ไม่ได้กับเขาเผ้าอาภัพ ช่างยุบยับเต็มประดาน่าสงสาร
เสียแรงทำกับเข้าให้ใช้การงาน จะคิดอ่านดูอีกทีที่เอเดน
อันที่แท้แกก็มีโทษอยู่นิด ทำให้ติดหงอกกระจายไม่วายเข็ญ ๙
ได้ถุงเงินหนึ่งใบพอใจเย็น ดูก็เห็นจะยินดีมีน้ำใจ
ผู้เสร็จการต่างพระองค์คงไม่ว่า ด้วยเลือกหาแปลกชัดสู้จัดให้
ทั้งเปนผู้แจกจ่ายทุกรายไป เพราะเปนใหญ่ปกป้องรักษาวัง
เวลาค่ำซ้ำมีดินเนอเล่า วันนี้เขาหรูแท้กว่าแต่หลัง
เสร็จการเลี้ยงเลยมาจำแต่ลำพัง ในห้องนั่งคิดนิราศไม่ขาดคืน

เมืองเอเดน

คืนที่ ๒๑

วันอังคารที่ ๑๖ เมษายน

เมื่อคืนนี้ตอนดึกหนาวอีก กลางวันในแคบินของพ่อร้อน เหตุ

๙ เปนคำพูดล้อกันว่า ถ้าใครมีลาวผมหงอกเร็ว

ด้วยลมมันเปลี่ยนทาง ตรงมาน่าเรือกินแคมซ้าย ห้องพ่ออยู่แคมขวา จึงขึ้นมานั่งเล่นแลเขียนหนังสืออยู่บนดาดฟ้า ตกบ่ายลงเย็นชื่นทุกที เสื้อขาวแต่งอย่างฝรั่งพอสบาย

วันนี้รีบเขียนหนังสือเสียให้สำเร็จ เพราะเหตุที่จะถึงเอเดนไม่แน่เสียแล้ว เดิมเขาว่าบ่าย ๔ โมง กับ ๕ โมง จะหยุด ๖ ชั่วโมง มีเวลามากจึงเรื่อย ๆ นี่จะถึงค่ำแลหยุดเพียง ๔ ชั่วโมง เพราะน้ำเชี่ยวแลไม่มีของบรรทุก

เรือเข้าอ่าวเอเดนมาแต่เมื่อวานนี้ เขาว่าเปนที่สำหรับปลามาไข่ด้วยน้ำค่อยตื้นกว่าข้างนอก พื้นเปนทรายเพราะฉนั้นปลาจึงได้ชุมนัก ผลุดโผล่ว่ายพล่านไปเสมอยังค่ำ เมื่อวานนี้เขาเห็นปลาโลมากันมาก ว่าเปนฝูงใหญ่ ๆ ตัวโต ๆ เปนเหตุให้มีนกบูบีมาบินว่อนโฉบฉาบตามริมเรือ ให้ไปตามกรมประจักษ์มาดู เพราะต้องกับนิราศหม่อมราโชอะไร ๆ ที่นอกจากนิราศหม่อมราโชก็ไม่ถึงเหมือน ที่หม่อมราโชแกว่าเหมือนนกนางนวลนั้นไม่เหมือน บินอยู่บนทเลเหมือนนกนางนวลแต่ปีกมันสีเทาทั้งสองข้างอกขาว เรียกว่าบูบี ภาษาที่นี่เขาว่าโง่

ขึ้นบกมาเดียวนี้ แต่จะจดไม่ทัน ขอผัดไปวันอื่น พ่อได้ส่งของที่ซื้อมาให้ จะลาออกเรือต่อไปอีก

พ่อผู้คิดถึงเหลือล้น

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

ป.ล.

คาถาพระสุภูติแต่งถวายไชยมงคล

ชยตุ

ชยสิริมงฺคลาภิวุฑฺฒิ เต โหตุ

อาสีสปุพฺพกํ ชยมงฺคลฏฺฐกํ

๑ เชตฺวา มารํ สเสนํ กริวรสหิตํ เภรวํ โย ปวีโร
สิทฺธตฺโถ สกฺยสีโห สกลชนหิโต พุทฺธวา พุทฺธโพธึ
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๒ พนฺธิตฺวา กามปาสารตฺทสิสทิสา อานเยมาติ วตฺวา
ปตฺตา โย ขีณกาโม อชินิ มุนิ ตโย ธีตโร อนฺตกสฺส
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตู สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ

๓ สพฺพญฺญู ปาฏิหีเร กริยติ มติโน โยรุเวลาทิเก จ
เชสี นานปฺปการ สปริสชฏิเล โลกนาโถ วิเนตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกสิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๔ เทวพฺรหฺมาทิมชฺเฌ วรมติยมกํ ปาฏิหีรํ กริตฺวา
ทุปฺปญฺเญจาภิมาเน อชินิ ชินวโร ติตฺถิเย โย ทเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬลงฺการรชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๕ ภูปาทีนมฺปี ภีมํธิวจนสวนาจางฺคุลีมาลโจรํ
มาเรตุํ สนฺติเก ตํ อชินินธิวโร โย อภีรู วิเนตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๖ ผาเลสฺสํ เต ขิปีสฺสํ หทยมถปเท ปารคงฺคาย คยฺห
เชสฺยายาตญฺจ ยกฺขาลวกอิติ สุตํ โย มุนินฺโท ทเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๗ มาเรตุํ จกฺขุมนฺตํ ทสคชพลวายาตนาลาคีรึ ภึ
มตฺตํ บตฺวาน มชฺชํ อชินิ มุนิวโร โยติโฆรํ นเมตฺวา
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

๘ วตฺเตตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปรหิตนิรโต อปฺปติวตฺติยํ โย
พุทฺโธสฺมึ เกหิจาปี วินยิ จ อปเร ปญฺจวคฺคิยภิกฺขู
สจฺเจนาเนน นิจฺจํ สุวิหตกลิโร อุตฺตโม ยาวชีวํ
จูฬาลงฺการราชา ชยตุ สปริโส โหตุ เต มงฺคลํ จ.

เทวายาจนปุพฺพกา กตฺตุปริทีปกคาถา

---

๑ ยา เทวตา ภุวนสาสนปาลนสฺมึ
ยุตฺตาตฺตนียสุตธีตุมเหสิหี จ
ตา มุตฺตมํ สุชนวณฺณิตเทหโสภํ
สฺยามิสฺสรํ นรปตึ ปริปาลยนฺตุ.

๒ ยทา หิมํ สีหพทีปภูมึ อธิวุรฑิมหาราชวโรปคญฺฉิ
ตทา หิ โกลมฺพปุเร ปสิทฺเธ มโนรเม ภูสิตราชมนฺทิเร.

๓ มหาอมจฺจาทิหิ ราชเสว สุธีสมากิณฺณมหาสภายํ
จิลุทรสฺสการาทิสมญฺญเกน คนฺเถน ปูเชสิ ทยาย ยสฺส

๔ โสโข อหํ ราชคุรู สุภูติ เนตา นิกายมฺหิ มรมฺมวํเส
เถโร กตญฺญู สุหโท สุธีนํ อกาสิ มํ ตุฏฺฐิจินิเวทนตฺถํ.

ดับลยู. สุภูติ. ป. น. ม. ร.

(ภาษามคธที่พิมพ์นี้ ได้แก้อักขระวิธีมาตามที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้)

แปลคาถา ที่พระสุภูติแต่ง

ขอจงทรงพระเจริญด้วยไชยสิริมงคล

ชัยมงคล ๘ คาถา มีความหวังเปนเบื้องหน้า

พาหุงคถา ๑

๑ สมเด็จพระสิทธัตถ ผู้แกล้วกล้าดุจพระยาราชสีห์ ในศากยวงษ์ ทรงพระกรุณาแก่ประชาชนทั้งปวง ผจญพระยามารกับรี้พล ทั้งพระยาช้างอันน่ากลัวได้แล้ว ได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ ๆ ด้วยอำนาจสัตยาธิษฐานนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราชพร้อมทั้งราชบริษัท จงขจัดพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตราบเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

๒ สมเด็จพระมหามุนีผู้มีเกลศกามสิ้นแล้ว ชำนะได้แล้วซึ่งธิดามาร ๓ คน ผู้ทนงตนกล่าวว่าตัวเปนดุจบ่วง กล่าวคือกามตัณหา แลสมุทรชลาธาร กล่าวคืออรดี คือความหวงหึงส์ (?) จักผูกตรึงนำมาให้จงได้ ดังนี้แล้วแลมาประโลมล่อ ๆ ด้วยอำนาจคำสัตย์ข้อนี้เปนที่ตั้ง ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราชพร้อมทั้งราชบริษัท จงขจัดพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตราบเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์ แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

๓ สมเด็จพระสรรเพ็ชญผู้เปนที่พึ่งของโลกคือสัตวนิกาย ทรงกระทำพระปฏิหารทั้งหลายต่าง ๆ ประการ ทรมานชฎิลเจ้าลัทธิสามคนกับบริษัท มีอุรุเวลกัสปเปนเปนหัวหน้าให้ละมานะได้แล้ว เทศนาโปรดให้สำเร็จ ฯ ด้วยอำนาจสัตยภาษิตนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราช ฯ ล ฯ มีชัยตราบเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิแด่สมเด็จบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

๔ สมเด็จพระชินวร ทรงกำหนดพระยมกปาฏิหารอันประเสริฐยิ่ง ปราบเหล่าเดียรถีย์ผู้ไร้ปัญญา มีนานะถือตัวจัด ให้ปราชัยในท่ามกลางบริษัทมีเทวดาแลพรหมเปนหัวหน้า ฯ ด้วยอำนาจสัจวาจาที่กล่าวนี้ ฯ ล ฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๔

๕ สมเด็จพระชินสีห์ ผู้เอกอัครหาบุคคลประเสริฐยิ่งกว่ามิได้มีพระไทยมั่นไม่ครั่นคร้าม ทรงทรมานองคุลิมาลโจรผู้ร้ายกาจ แม้แต่เพียงออกชื่อ ก็เปนที่ขยาดสดุ้งกลัวของชนนิวรมีพระภูธรเปนประมุขผู้รุกเข้ามาจะสังหารพระองค์ ทรงเทศนาโปรดให้ได้สำเร็จ ฯ ด้วยอำนาจคำจริงนี้ ฯ ล ฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๒

๖ สมเด็จพระมุนินทร์ ทรงปราบอาลวกยักษ์ผู้แร่มา เปล่งวาจาดุร้าย หมายจะฉีกดวงพระหทัย ไม่ฉนั้นจะจับพระบาทฟาดไปณฝั่งโน้นแห่งพระคงคา ให้ปราชัยพ่ายแพ้แด่พระบารมี ฯ ด้วยอำนาจวจีสัตย์นี้ ฯ ล ฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเทอญ

พาหุงคาถา ๓

๗ สมเด็จพระมุนีวร ผู้ทรงพระกำลังสิบคชสาร ได้ทรงทรมานพระยาช้างนาลาคิรี ผู้ดื่มสุราเมาซับมัน อาลวาดวิ่งมาเพื่อจะปลงพระชนมชีพของพระองค์ ผู้ทรงพระญาณปานจักษุประสาท อาจเห็นแจ้งซึ่งเหตุผล ผจญให้แพ้พ่ายหายพยศ ฯ ด้วยอำนาจสัตยพจนปรารภพระพุทธานุภาพนี้ ฯ ล ฯ ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

๘ สมเด็จพระพุทธองค์ ทรงยินดีในหิตสุขของปรสัตว์ ได้ตรัสเปนพระสยัมภูแล้ว ทรงประกาศพระธรรมจักร อันใคร ๆ ในโลกนี้ไม่สามารถจะให้เปนไปแข่งขัน โปรดพระภิกษุปัญจวัคคิยกับทวยเทพอื่นอีกเปนอันมาก ให้ได้ดื่มพระอมฤตธรรม ฯ ด้วยอำนาจสัตยประกาศิตอ้างคุณพระพุทธรคนนี้ ขอสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์บรมราชกับทั้งราชบริษัท จงขจัดพระโรคหายเปนนิตยกาล มีชัยตราบเท่าพระชนมาวสานสมัย ขอชัยมงคลจงประสิทธิ์แด่สมเด็จบรมบพิตร์พระราชสมภารเจ้าเทอญ

อายาจนาคือความวอนขอต่อเทวดา ๑ คาถา

ขออมรเทพนิกรผู้กอบภาระธุระในอันรักษาพระพุทธศาสนากับทั้งภูวสถาน จงบริบาลสมเด็จพระนฤบดีสยามินทร์ ผู้มีพระอิศริยยศอันสูงสุด ทรงพระรูปสิริวิลาศอันสาธุชนสรรเสริญแล้ว พร้อมทั้งสมเด็จพระมเหษี พระราชโอรสพระราชธิดาอันสืบสายเนื่องลงมาแต่พระองค์สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้านั้น เทอญ

ว. สุภูติ ป. น. ม. ร.

ต่อนี้ยังมีอีก ๓ คาถา พรรณาความอวดตัวของผู้แต่งคำถวายชัยทั้งนั้น ผู้แต่งอวดว่า ตนเปนเถระชั้นพระราชครูชื่อสุภูติหัวหน้าในพวกมรัมนิกายคือคณะพม่า เปนคนอัธยาศรัยดี มีกตัญญู เปนผู้ได้รับสมุดดิกชันนารีบาฬีของอาจารย์ชิลเดอส์ เปนราชสักการของพระเจ้าเอดเวอดกรุงอังกฤษทรงถวาย เมื่อครั้งเสด็จมาถึงเกาะสิงหฬ ในที่ประชุมใหญ่แห่งหมู่เสวกามาตย์ ณ สถานที่ควินส์เฮาส์ที่ผู้แต่งเรียกว่าราชมณเฑียร เมืองโกลัมโบ ตนได้แต่งคำถวายชัยนี้ไว้ เพื่อประกาศความชื่นชมยินดีให้ปรากฏแก่หมู่ปราชญ์ จะแปลตามโวหารของผู้แต่งก็อายใจ เล่าไว้เพียงเท่านี้ก็เห็นว่าพอแล้ว

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕

คืนที่ ๒๑

วันที่ ๑๖ เมษายน ตอนค่ำ

หญิงน้อย

พ่อจะเขียนเรื่องเมืองเอเดนส่งไม่ทันนั้น ไม่ใช่ว่าไม่มีเวลาเขียน มีถมไป แต่ถ้าส่งจวนเรือออกนัก คนมักพากันตีกินเสียส่งไม่ใคร่จะได้ จึงต้องตาลีตาลานส่งก่อนเรือออกสองสามชั่วโมง แต่เรือแล่นเห็นเอเดนมานาน จึงได้อ้อมแหลมเข้ามาถึงที่จอด ดูประหลาดที่คราวนี้แลเห็นเขียวเหมือนตะไคร่น้ำมีบ้างตามน่าเขา นอกจากนี้ไม่เห็นมีอะไรแปลกตากว่าแต่ก่อนเลย เรือทอดสมออีก ๑๕ มินิตจะย่ำค่ำ แต่ต้องเข้าใจว่ากลางวันที่นี่มากกว่ากลางคืนแล้ว เห็นเรือรบอังกฤษหลายลำ ชักธงบริวารทุกลำ ที่ท่าแต่งเอาธงดาดเปนเพดาน ได้ความว่าหลอดแลมิงตันเจ้าเมืองบอบเบมาตรวจราชการ มีเรือลงมาขายของทันทีในเวลาเรือยังไม่ทันจอด ใช้เรือกระเชียงรุงรังเปนพื้น เสียงอึงมาแต่ไกล คนที่มานั้นเปนพวกสุมาลีดำหัวหยิก บางคนเอาดินอะไรเหมือนดินสีพองโพกหมดทั้งหัว เห็นจะเปนเครื่องกันร้อนได้แลทำให้ผมเปนสีแดง ของที่มาขายนั้นเขาสัตว์ สมุกยอดแหลม พัดขนนก ขนนกปล่า ๆ เปนต้น แต่การที่จะซื้อนั้นแพงเต็มที ไม่ใช่แพงเงิน แพงแรงที่จะต้องต่อมัน เขาสัตว์ที่พ่อซื้อฝากผู้ชาย ตั้งต้นมันก่งราคาคู่ละปอนด์หนึ่ง การที่จะต่อตามกันไม่ใช่อย่างพูดจา ถึงเถลาะกันสักครึ่งชั่วโมง ตกลงคู่ละรูเปียเดียวเท่านั้น มัน

ถูกเหลือเกินเช่นนี้ ถ้าเปนเมืองเราคู่ละ ๒๐ บาทก็เกือบจะขายได้ เดิมคิดว่าจวนค่ำแล้วจะไม่ขึ้น แต่นั่งกับนอนมาหลายวัน เมื่อยเต็มที จึงตกลงเปนจะขึ้นบก คนที่เมืองนี้ดูชอบกล ฝรั่งก็มี แขกดำก็มี แขกอาหรับก็มี กิริยาอาการมันคล้ายกันหมด คือเสือกเข้ามาพูดอะไร ต่ออะไร ชวนแลกเงิน ขอทาน รับนำทาง รับขนของ เดินโดนหัวไหล่ แซกเบียดพร้อมทุกอย่าง ถ้าทำงานแล้วเหมือนไม่มีวิญญาณ เปน ต้นว่าเรือกระเชียงเน่าเฟ่อะ คนตีกระเชียงแต่งตัวไม่เหมือนกันสักคนเดียว อ้ายบ้างก็นุ่งกางเกงไม่มีเสื้อ อ้ายบ้างก็มีเสื้อ นุ่งขัดเตี่ยว อ้ายบ้างก็ห่มดองด้วยผ้าขาวเหมือนพระ พอลงเรือแล้วอ้ายบางคนตี อ้ายบางคนหยุด จนเรือไม่เดินเลย จนถึงฝรั่งนายเรือวานให้พ่อถือท้าย ชักเลี้ยวจนหมดแต่เรือมันไม่เลี้ยว โดดเข้าจับหางเชือกเหนี่ยวลุกขึ้นยืนรั้งราวกะจะลากไม้ บอกว่าสั่งให้มันตีกระเชียงดีกว่าลากหางเสือ ก็สั่งภาษาอังกฤษที่เกือบจะไม่เปนภาษาคน อ้ายคนตีกระเชียงตอบก็พูดอังกฤษอย่างไม่เปนภาษาคน เอ็ดกันเรื่อย ตกลงเปนพูดกันมากกว่าทำอะไรหมด เห็นไม่ได้การเอ็ดกันขนานใดจึงถึงฝั่ง พวกเราออกเดินกันไปข้างซ้ายมือ ซึ่งเปนที่ว่าการกงสุลแลโฮเตลกับร้านขายของ ซึ่งพ่อไม่เคยไปแต่ก่อน เพราะเมื่อมาคราวก่อนขึ้นรถไปข้างขวามือ อันเปนทางขึ้นไปบนเนินจนไปถึงบ้านเจ้าเมือง ขึ้นไปบนเขา ลงจากเขาไปเครตาซึ่งเปนเมืองของพวกสุมาลีอยู่ เที่ยวอยู่ข้างใน แล้วกลับมาลงท่า ที่ไปข้างซ้ายนี้มันเปนที่สุดของเมืองไปชนเขา มีถนนสามสาย สายน่าริมทเลมีที่ไว้ถ่านกันกำแพงอยู่ข้างทเล สายกลางเปนโฮเตลแล

ห้าง สายในเปนถนนออกร้าง ๆ ครุคระ มีแต่ตึกชนิดไม่มีหลังคา เงียบไม่เห็นมีคน ที่ไปเดินสายกลาง ระยะทางเห็นจะราวตั้งแต่วังสวนดุสิตไปถึงถนนดวงตวัน ระหว่างถนนริมทเลกับถนนสายกลางมีสนามแต่ไม่มีหญ้า ปลูกต้นอะไรคล้ายพลับพลึงไว้ลักสองสามหย่อม ตรงสพานขึ้นไปมีสวนกั้นเปนคอกไว้นิดหนึ่ง มีต้นไม้รูปร่างแลขนาดเหมือนและเท่ากับกิ่งไม้ที่เขาเอามาทำฐานรองตั้งในโรงลคร ประมาณสัก ๒๐ ต้นได้ ต่อนั้นไปจึงเปนตึก รูปร่างกระจัดกระจายตามแต่จะเปนไป มีข้างขวามือแถบเดียว ลองแวะเข้าที่ร้านแรก ถามซื้อขนนกกระจอกเทศ เอาออกมาให้ดูมัดหนึ่ง (สามอัน) เรียกราคาถึงปอนด์ครึ่ง เยนตราแกก็ต่อเสียถึงดี จะให้หกชิลลิงส์ ตกลง ลดราคา เหลืออยู่ปอนด์หนึ่ง ต้องเดิรออกจากร้านทำมารยาไปอีกร้านหนึ่ง คราวนี้จะซื้อสองมัด เรียกราคาปอนด์ครึ่ง เท่ากับอ้ายมัดเดียวก่อน เยนตราต่อ ๑๖ ชิลลิงส์ ไม่ตกลงออกจากร้านนั้นไปใหม่ คราวนี้จะซื้อสามมัด เรียกราคา ๒๕ ชิลลิงส์ ต่อกันตอแตกคอแตน ตกลงเปนได้ซื้อที่ร้านนี้ อะไร ๆ บรรดาที่ซื้อเปนเช่นนี้ทุกอย่าง ว่าไปตามความจริง ถ้านึกถึงราคาเมืองเราแล้ว มันช่างถูกเสียจริง ๆ ไข่นกกระจอกเทศใบละรูเปียแต่ในเวลาที่ยืนพึงต่อกันอยู่นั้นอดหัวเราะไม่ได้ แต่ความรำคาญก็มีมาก ยืน ๆ อยู่ประเดี๋ยวอ้ายคนนั้นมาเฉียดหน้า ประเดี๋ยวอ้ายคนนี้โดนหัวไหล่ ประเดี๋ยวคนนั้นเอาเงินมาชวนแลก ประเดี๋ยวคนนั้นมารับจะถือไปให้ เขาว่าเปนท่วงทีก็พาสูญ ถ้าไม่เปนทีกรีดเอาเงินเมื่อถึง

ท่า แต่ส่วนขอทานนั้นไม่ว่าแห่งหนตำบลใด เดินรอเรียงเคียงไหล่กันไปกับเรา พูดพล่ำไม่หยุดปาก ถึงจะนิ่งเสียอย่างไรก็คงซออยู่เสมอ ลงปลายที่สุดไปที่ร้านขายเหล้า ซึ่งได้แอบปอยน์เมนต์ด้วยเพื่อจะไปกินน้ำ พูดภาษานั้นเหลือกำลัง ไม่เลือกว่าชาติอะไรใช้ภาษาอังกฤษอย่างโคมลอยต่าง ๆ ทั้งนั้น เรียกเอาน้ำกินรับเออนอห่อหมกแล้วไปลืมเสียเฉย ๆ กว่าจะได้มาหยุดคุยกันเสียนาน เร่งรัดเข้าให้เปิด เปิดออกมาได้สองสามขวดแล้วนิ่งเฉยเสีย ต้องเตือนกันใหม่เล่า ดูอัชฌาไศรยคนที่นี่เหมือนกับพาซึ่งขึ้นขี่หลังแล้วต้องมีคนถือไม้เฆี่ยนขวับ ๆ ตลอดทาง ไม่มีอะไรนอกจากอยากได้เงินกับอยากพูด เดินกลับลงมาที่สพานดูมันจุดตะเกียงอิลลุมิเนชั่นในการรับเจ้าเมืองบุ้มบ่าย ตะเกียงที่จุดนั้นเปนหม้อเล็ก ๆ สีต่าง ๆ เอาผูกเชือกแขวนแถวเดียวรอบโรงที่สพาน ต้องตั้งนั่งร้านขึ้นไปจุด ใช้จุดด้วยเทียนไขอย่างแฟริแลมป์ จะหาลมสักฉิวหนึ่งก็ไม่มี แต่จุดช่างแสนประดักประเดิด จุดทางนี้ทางโน้นดับ รีบหรีมอซอมอแซ เมื่อกลับลงมาทุ่มครึ่งพึ่งจะจุดได้สักเจ็ดแปดดวง ถือแต่ชนวนเงอง่า หยุดคุยกันพล่าม เรือออกยามครึ่งแล้วยังจุดไม่สำเร็จ ฤๅเลยออกมืดหนักลงไป ที่บ้านเจ้าเมืองก็จุดไฟ เห็นจะเปนด้วยค่อยใกล้หูใกล้ตาผู้ใหญ่ค่อยมีไฟทั่วถึง แต่เมื่อเรือออกก็มอดเสียมากแล้ว เมืองเอเดนนี้ถ้าดูจากทเลมันก็พอดูได้อยู่บ้าง ภูมฐานก็ดี นับว่าเปนเมือง แต่ถ้าขึ้นบกแล้วถนนรนแคมดินทรายมันสกปรกเต็มที แต่ยังไม่เลวที่สุดเหมือนอย่างคนพลเมือง คนมันก็เหมือนกับดิน ดินก็เหมือนกับคน

หม่อมนเรนทร์ถึงออกปากจะร้องสมาบาป ว่าไม่ได้นึกจะหมิ่นประมาท ชาติมนุษย์เลย แต่ทำไมใจคอมันให้นึกว่าอ้ายพวกนี้เปนสัตว์ดิรัจฉาน ร่ำไป นี่ฤๅฝรั่งมันจะไม่ว่าเปนดิรัจฉาน ตั้งแต่ขึ้นไปวันนี้ไม่ได้เห็น ผู้หญิงสักคนเดียว แต่ที่เราไปเปนตอนข้างคนต่างประเทศ ไม่ใช่ หมู่บ้านของชาวเมือง จึงไม่เห็นผู้หญิง แต่ถึงจะไปที่หมู่บ้านของชาว เมืองผู้หญิงก็น้อยที่สุด เพราะฉนั้นคนเมืองนี้ไม่มีเมียเปนพื้น แต่ เปนเมืองที่มีสินค้ามาก เบ่นสินค้าบ่ามาแต่อาหรับบ้าง อาฟริกาบ้าง เรือลำนี้ไม่ได้บรรทุกอะไร รับแต่ถ่าน เมื่อกลับลงมาบรรทุกถ่านยังไม่ เสร็จ ได้ยินเสียงพวกกุลีแซ่ด้วยเรื่องคุยกันพลางส่งถ่านพลาง ยัง เจ้าพวกขายของก็ขึ้นมาขายอยู่กลางเรือ ต้องเอาเชือกขึงวงเข้าไว้ เดินผ่านมันชูอะไรต่ออะไรคว้ักไขว่ไป เสียงอึงไม่ได้ศัพท์ บรรดาห้อง ใคร ๆ ต้องลั่นประแจหมด หลุดเข้าไปได้ห้องไหนไม่ว่าอะไรขะโมยสิ้น ทั้งต้องปิดประตูน่าต่างกันผงถ่าน ร้อนเกือบหายใจไม่ออก แต่กับตัน จัดให้พ่อขึ้นไปนั่งบนสพาน ได้อ่านโทรเลขแลเขียนหนังสือกินเข้าใน ห้องกับตัน แล้วอยู่บนนั้นจนเรือออก ได้ดูวิธีเขาออกเรือ นำร่อง ลงมา ตากับตันยอมให้นำร่องบัญชาหมด ทั้งการที่จะเปิดจักรเดิน ช้าเดินเร็ว แล้วถือท้ายอย่างไรนำร่องสั่งเรียบทีเดียว ที่แท้ก็สักสิบ มินิตเท่านั้น เรือก็ออกพ้นท่า ดูไม่น่าจะต้องมีนำร่อง เขาจุดโคมเขียว โคมแดงสองข้างไว้เหมือนลำคลอง ไหนจะมีดวงใหญ่สีขาวสำหรับบอก เขตร แต่เห็นจะเปนข้อบังคับที่ว่าให้ต้องรับนำร่องเขามาลง นำร่อง บอกกับตันว่า วันนี้เปนวันร้อนผิดปรกติ ที่จริงดูก็ไม่สู้กระไรนัก

คืนที่ ๒๒

วันพุฒที่ ๑๗ เมษายน

วันนี้เรือเข้าช่อง บาบเอลเมนเด็บ แปลว่าทะเลน้ำตา เพราะในทเลแดงนี้มีศิลาใต้น้ำมาก แต่ก่อนถ้าเรือมา ญาติพี่น้องรู้แล้วก็ร้องไห้ กลัวจะมาเปนอันตราย บ้านช่องนั้นเปนทเลแดงที่มาอยู่ไม่ใคร่เห็นฝั่ง มีลมเย็นกว่าวานนี้ นกบูบียังบินว่อนอยู่รีม ๆ เรือ มันเหนื่อยขึ้นมามันก็หยุดนอนลอยเสียบนน้ำ หายเหนื่อยก็บินไปใหม่ ไม่เห็นจับบนเรืออย่างห่อมราโชทัยว่า

คืนที่ ๒๓

วันพฤหัศบดีที่ ๑๘ เมษายน

วันนี้ท้องฟ้าสีลัวแดดอ่อน มีลมเย็น ทเลราบเหมือนน่ากระจกสีน้ำเงินใส่แจ่ม รศชาติกลิ่นอายเปนอย่างใหม่ทีเดียว ในห้องพอที่จะหยุดพัดลมได้บ้าง วันนี้อายพ้อนนวดยังชั่ว ได้รางวัลอีกปอนด์หนึ่ง ช้าไปคงพอใช้แต่จะเอาดีเห็นจะยาก ค่ำวันนี้กรมประจักษ์เอานิราศมาอ่าน ตอนบีนังที่จะร้อยกับลังกา เปนอันแก้ครั้งที่สองแล้วยังใช้ไม่ได้ ที่เลอียดก็เลอียดเกินไป ที่จะเล่าอะไรดูไม่ทั่วถึง เอาหลังเปนน่า ๆ เปนหลัง เลยต้องเกณฑ์ให้ไปแก้อีก พากันบังเกิดความวิตกด้วยขึ้นเอเดน กลัวจะแห้งแลโคมเบื่ออ่าน เขาจึงอาราธนาให้พ่อทำ ได้ทำสำเร็จเวลาเดียวนั้นทั้งสี่น่า ได้คัดสำเนามาให้อ่านเล่น ต่อกันกับที่ส่งมาแต่ก่อนได้ วันนี้เวลานอนหนาวหยุดพัดแลรูดม่านได้

ครั้นวันรุ่งราตรีที่สิบหก เผ้าสทกสท้านใจให้สอื้น
แสนทุกข์ทนพ้นที่จะกล้ากลืน ถึงจากอื่นไม่เหมือนพรากจากสุดา
ค่อยบันเทาเบาอุราแต่ตาหมอ ได้พูดจ้อเจาะจงส่งภาษา
มาจำพรากจากซ้ำช้ำอุรา เพื่องกถาบาพีไม่มีใคร
จะตอบต่อข้อความได้ถามซัก อกจะหักเสียแล้วกรรมทำไฉน
แม้นเหาะได้ก็จะไคร่ระเห็จไป พูดอยู่ในเกาะลังกาสักห้าวัน
บ่ายสักสองโมงเศษสังเกตเห็น แหลมเอเดนเหมือนอย่างเกาะดูเหมาะมั่น
เรือค่อยแล่นเข้าไปใกล้กระชั้น ดูก็ขันเลี่ยนโล่งโปร่งไนยนา
เปนคิรีศีลาดำสักหน่อย ไม่เห็นรอยร่องเด่นว่าเปนผา
เหมือนดินกองไว้เก่าเก่าเปล่าอุรา ขาดพฤกษาหญ้าบอนบ่ห่อนมี
บางแห่งพร้อยรอยเหมือนตะไคร่น้ำ ไม่เขียวสดสีคร่ำดำหมิดหมี
แต่เรือนรายชายเขาดูเข้าที ยอดคิรีป้อมเขม้นเห็นเสาธง
เรือแล่นวงตรงไปจอดที่ท่า เห็นนาวาน้อยใหญ่น่าใหลหลง
พอเวลาบ่ายห้าโมงครึ่งตรง เข้ากลงสมอทอดจอดนาวี
เรือสามลำสำคัญว่าเรือรบ ชักธงครบเปนระยางล้วนต่างสี
ทั้งเรือจ้างต่างต่างกระเชียงดี สุมาลีลูกเรือนั้นเหลือใจ
พวกขายของร้องอึงที่ลงถลา ชูสินค้าพูดมากถลากไถล
มีขนนกเขาหนังถังขีดไฟ สมุกไข่ทั้งบุหรี่มีอนันต์
จวนพลบค่ำย่ำฆ้องเสด็จขึ้น อีกคนอื่นมากมายต่างผายผัน
ลงเรือกระเชียงบ้าน่าเกลียดครัน อ้ายพวกนั้นเถียงกันเสียงลั่นอึง
มึงดีกูดีไม่มีจังหวะ ดูเกะกะวัดเหวี่ยงเสียงผางผึง
คนถือท้ายชักสายหางเสือดึง จนไปถึงท่าทอดจอดสพาน

ตามเส็ดจลีลามาข้างซ้าย ทั้งสองฝ่ายคนหลามตามพลุกพล่าน
เที่ยวเดินมองจ้องหน้าว่าขอทาน บ้างริอ่านเมียงมาอาสานำ
บางพวกมาว่าชวนแลกเงินเหรียญ ทำพากเพียรสลนเสลือกเสือกพูดพล่ำ
ดูรูปกลายคล้ายเปรตเศษเวรกรรม หัวหยิกดำพื้นขาวยาวโซเซ
ไม่มากมายเท่าไรใช่เบียดเสียด แต่น่าเกลียดโดนใครใครหัวไหล่เป๋
เดินตัดหน้าผ่ากลางขวางเกเร เหมือนอย่างเดระฉานน่าระอาใจ
ผ้างพื้นปถพีสีมัวมน จะหาหญ้าสักต้นไม่ได้
ที่ถัดท่าวารีมีต้นไม้ เหมือนเขาหักปักในโรงลคร
อันตึกร้านย่านนี้มีอยู่หลาย แต่ของขายเหมือนกันหมดไม่ลดหย่อน
สินค้าถูกทุกอย่างต่างเมืองจร วางซับซ้อนเปนปลาร้าไม่น่าดู
ของเมืองนี้มีไข่โอทเรช กับขนนกกระจอกเทศวิเศษอยู่
การซื้อหาน่าฉงนเปนพ้นรู้ เหมือนต่อสู้เถียงทะเลาะเบาะแว้งกัน
บอกราคาห้าตำลึงแล้วพึ่งต่อ สลึงหนึ่งนั้นพอซื้อได้มั่น
ของอะไรซื้อได้ถูกถูกครัน ที่เปลืองนั้นจริงแท้แต่เวลา
ต่อตะบันกันไปใครจะแพ้ พูดกอแกนอกทางขวางนักหนา
ไม่ว่าคนชาติไหนใช้เจรจา เปนภาษาอังกฤษเจือแต่เหลือเลว
ฉันน้อยใจที่มันไม่พูดมคธ มันสิ้นรศเหลือตำราอ้ายห่าเหว
ยื่นต่อของท้องแขงขัดบั้นเอว ของเลวเกวกั่งราคาจนน่าเคือง
ซื้อหอยพิมะกะรังทั้งสองฝา ไข่โอซาสองใบค่อยได้เรื่อง
สิ้นสามรูปีย์ถ้วนล้วนไม่เปลือง ไว้เปนเครื่องฝากพระสังฆ์ที่จงใจ

เคยพึ่งพาอาไศรยได้ไต่ถาม บาฬีความใหม่แท้ก็แก้ได้
ดีกว่าหมอออยส์เตอเธอเปนไทย พบเมื่อใดได้เมื่อนั้นทันต้องการ
ครั้นเดินไปใกล้จะสิ้นสุดตลาด ยุรยาตรเข้าไปในสฐาน
ร้านสุราของสำหรับรับประทาน ว่าเปนร้านแอบปอยน์เม็นต์เห็นจะดี
ว่าซื้อน้ำสำหรับระงับร้อน เจ้าของต้อนรับจริงวิ่งออกจี๋
พาไปหลังร้านจัดพักพัดวี ยกเก้าอี้มาให้นั่งตั้งเปนแนว
เจ้าของหายไปข้างไหนก็ไม่รู้ อีกสักครู่เห็นคนขนถ้วยแก้ว
แล้วกลับหายไปข้างในยังไม่แล้ว ไม่วี่แววนิ่งเฉยเลยชาชา
ต้องเอะอะกันกระไรได้เจ้าของ มามองมองเวียนวนเที่ยวค้นหา
จึงได้น้ำเลมอเนดปนโซดา แต่สักห้าหกขวดกวดให้ริน
มันรินพลางพูดพลางค้างจังหวะ ต้องเอะอะกันใหญ่ไม่รู้สิ้น
ไม่เสวยเลยโปรดให้เรากิน พอชุ่มลิ้นก็ไม่พอจนท้อใจ
ออกจากนั้นผันกลับรอบสนาม อย่าเติมความว่ามีหญ้าหาถูกไม่
สนามดินเราดีดีไม่มีอะไร หลังที่ไว้ถ่านศิลามาท่าเรือ
เห็นเขาตั้งนั่งร้านเปนการใหญ่ ขึ้นจุดไฟรอบหลังคาน่าเบื่อเหลือ
เทียนแฟร์หริบหรี่ไม่มีเชื้อ พูดพ้นเผื่อนเอ็ดตะโรเสียงโกลา
จุดดวงนั้นดวงนี้ดับกลับจุดใหม่ ไม่สำเร็จกันลงได้นานนักหนา
จนยามครึ่งถึงกำหนดออกนาวา ไฟที่ท่ายังไม่ติดสักนิดเลย
นี่เหตุผลกลใดไฉนนั่น จึงพากันเหลวไหลจิตใจเอ๋ย
จนฝรั่งมั่งค่าก็มาเคย พูดเบยเบยเหลวเปล่าไม่เข้ายา

ขึ้นบนเรือเหลือดูผู้ขายของ ยืนเปนกองเบียดกันล้นน้ำ
เขาเอาเชือกวงไว้มิให้คลา เที่ยวไปมาได้ทั่วกลัวขะโมย
ฟูแต่ของร้องเรียกให้คนซื้อ เสียงอึงอื้ออื้อเท่านั้นเอ่ยร้องเหวยโหวย
ดูรูปร่างกาเยช่างเรไรย มือโบกโบยควักไขว่อยู่ไปมา
พิเคราะห์ไปให้เห็นเหมือนเช่นยักษ์ เมื่อทศภักตร์ประน้ำมนต์ดั้นมาหา
ต่างกวัดแกว่งแสงศรแลคทา พยักหน้าเต้นโลดโดดทยาน
พระรามแผลงศรไปเปนข่ายล้อม ให้วงอ้อมกันไว้ไม่ประหาร
ยิ่งดูดูก็ยิ่งเบื่อเหลือรำคาญ ต้องคิดอ่านกลับห้องท้องนาวา
ชาวลังกาท่าทางดีกว่ามาก ดูไม่ใคร่เปนทรากกากภาษา
ถึงพูดมากก็ยังพ้องต้องวิญญา เจรจากันได้ดีไม่มีจน
เมื่อยามกว่าถึงเวลาเรือจะออก นำร่องบอกทางสันทัดไม่ขัดสน
มาบัดเดี่ยวพ้นช่องร่องตำบล ใบจักรวนวิดวักตักวารี

คืนที่ ๒๔

วันศุกรที่ ๑๙ เมษายน

วันนี้แสงแดดอ่อนกว่าวานนี้ เย็นมาก ขึ้นบนดาดฟ้าสวมเสื้อสักหลาดพอดี ตั้งกองเขียวเชิญชายอุรุพงษ์มาหลายวัน เรื่องเสื้อชอบใส่แต่เสื้อบางชั้นในไม่ว่ากลางวันกลางคืน ร้อนฤๅเย็นก็เช่นนั้น ถ้าเผลอตัวเจ็บลงแล้วจะลำบากมาก แรก ๆ มากแต่งตัว พอเคยเข้าตกลงเท่าที่อยู่บางกอก ต่อให้ฝรั่งมาเล่นอะไรต่ออะไรอยู่ก็เท่านั้น แปลว่าคุ้นกันเสียหมดทั้งลำเรือแล้ว

รางวัลแข่งขันนั้น พึ่งเปนที่ตกลงกันเมื่อวานนี้ได้แก่ มิสซิสมาเลอ โดยสารมากับผัวแลลูกสองคนเปนชาติอังกฤษ มาจากฮ่องกงจะกลับไปบ้านไม่กลับอิก เอาของนั้นมาให้กับตันขอให้พ่อประทานเอง ท่านพวกกรรมกิจกรรมการพากันมาพร้อม พอให้แล้วถึงเชียกัน ช่วยกันติดออกยุ่ง เอาเข็มกลัดทองอย่างแม่ลูกอ่อน (เข็มซ่อนปลาย) ติดที่อกเหมือนตราแล้วพ่อให้ถ่ายรูป ทั้งพวกกรรมการก็ถ่ายด้วย กับตันให้ผ้าพันหมวกกระลาสีทำเปนสายตะพายคนละอัน เอะอะเกรียวกราวกันมาก

ไม่มีอะไรทำชั่ว แต่อ่านหนังสือ เขียนหนังสือ กับคิดวิธีที่จะเที่ยวที่เนเปอลอย่างไร กินเข้าเย็นวันนี้มีมักกะโรนีเส้นย่อม ๆ เขาทำไม่ได้ใส่มะเขือเทศ เรียกลูบริอลิตะเลียนเหมือนก๋วยเตี๋ยว เรียกมะนาวและน้ำตาลพริกป่นมาเติมอร่อยจนตา กับตันต้องลอง เลยสั่งให้ทำมาบ่อย ๆ

คืนที่ ๒๕

วันเสาร์ที่ ๒๐ เมษายน

เมื่อคืนนี้เวลาจะนอนต้องปิดน่าต่างกระจกหมด แล้วชักม่านรอบที่นอน แต่ครั้นเวลาย่ำรุ่งตรงตื่นขึ้นเย็นชาไปทั้งตัว ได้นึกแต่แรกนอนแล้ว ว่าควรจะใส่เสื้อชั้นในสักหลาด แต่กลัวจะไม่หนาวเช่นคิดจะนอนไม่หลับ ตื่นขึ้นเอาผ้ากำมหลิดข้างที่นอน ห่มไม่หายหนาวพาลจะสท้านเอาด้วย จึงเรียกเอาผ้าห่มอิกผืนหนึ่ง คอยเท่าไร ๆ ก็ไม่ได้

ประเดี๋ยวได้ผ้ารัคสำหรับคลุมตีนผืนหนึ่งส่งมาให้ห่ม ห่มชักขึ้นมาข้างบนตีนหลุด ชักไปคลุมตีนข้างบนหลุด เหลือกำลัง

ปรอดเห็นจะราว ๗๐ เศษไม่ใช่หนาวมากมายอะไร แต่รู้สึกหนาวเพราะเสื้อผ้าที่มหาดเล็กจัดไว้ให้ไม่พอใช้เท่านั้น

กินเข้าแล้วขึ้นไปดูแผนที่กับกับตัน เลยพูดกันอยู่บนสพานแลในห้องจนบ่าย ๔ โมง อากาศมัวแลไม่เห็นฝั่ง แลเขาเดินผิดกับที่เคยมาคราวก่อน มาติดฝั่งข้างอาฟริกา กับตันให้ตลับยี่ปุ่นอันหนึ่งมีรูปไก่หางยาวงามดี นึกอยากสั่งพระยานริศรให้ส่งเข้ามา เขาว่าหลวงสุนทร [1] แลหม่อมอนุวงษ์ [2] มีแล้ว แต่หางยาวออกมากร่วงเสียเห็นที่จะจืด แล้วจึงงดไว้ พิเคราะห์ดูเรื่องเสมหะนี้น่าที่จะไม่หายขาดพอเห็นได้ว่าอากาศที่แห้งแลเย็นนั้นทำให้เสมหะอ่อนชุ่ม ถ้าร้อนหายใจพาลมร้อนเข้าไปให้เสมหะในลำหลอดหายใจนั้นแห้ง น่าร้อนจึงค่อยสบายทั้งที่ล้างยากมักแห้งกรัง ที่ร้ายมากนั้นชื้นเบียกปนกับร้อน ส่วนร้อนชักแห้งแลเหนียว ส่วนชื้นทำให้ชุ่มพองแต่ไม่พอที่จะทำให้เหลวจึงเปนเวลาร้ายไม่สบายกว่าเวลาอื่น เพราะเสมหะขังค้าง อยู่ในหลอดหายใจ การที่เปนเช่นนี้จึงเห็นว่า จะสบายแต่เมื่ออยู่ในเมืองหนาวถ้าไปอยู่ในที่ร้อนชื้นคงกลับเปนอีก พ่อจึงไม่มีความหวังใจว่าจะหายขาดได้ เว้นไว้แต่หมอเขาจะมียาแก้ไขประการใด นั่นเปนทางที่จะ

---

๑ หลวงสุนทรโกษา คอยุเหล ณระนอง (เดี๋ยวนี้เปนพระยาปติพัทธภูบาล)

๒ หม่อมอนุวงศ์วรพัฒน ม.ร.ว. สำเริง อิศรศักดิ์ ณกรุงเทพ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาพจนปรีชา

ดูไปก่อน แต่คงรู้ไม่ได้ว่าหายขาดฤๅ ไม่กว่าจะกลับไปถึงบางกอก จดหมายพ่อนี้ได้ตั้งใจแต่จะเขียนความรู้สึกในใจอันเปนส่วนตัว ไม่ได้พยายามที่จะเขียนเล่าถึงภูมประเทศฤๅสารบาญชีอย่างใด เพราะการเช่นนั้นได้มอบให้หม่อมนเรนทร์เปนผู้เขียน ส่งเข้ามายังที่ประชุมเสนาบดี คงจะลงในราชกิจจาแล้ว ถ้าได้อ่านหนังสือนั้นเปนหลักเอาจดหมายพ่อเปนฝอยสำหรับรู้เรื่องเฉภาะตัวแล้วจะเข้าใจแจ่มแจ้งได้ดี

พ่อรีบจบหนังสือฉบับนี้ลงเสียก่อนเวลาไปถึงสุเอส เพราะเปนเวลากลางคืนแลไม่มีท่าทางที่ควรจะขึ้นอย่างไร เปนแต่เรือจะไปถึงในเวลาสองยามวันนี้ รอให้หมอลงมาตรวจ แลรับโคมสำหรับเรือที่จะเข้าคลอง กับทั้งฟังว่ามีเรืออะไรเดินอยู่บ้างจะเข้าได้ฤๅยัง บางทีก็จะได้เข้าภายใน ๗ ทุ่ม อย่างช้าที่ต้องคอย ๔ ชั่วโมง เรื่องในคลองแลปอตเสดจะไว้เขียนพรุ่งนี้ต่อไปทีเดียว เขียนหนังสือนี้แล้วคิดจะขึ้นไปดูเมืองสุเอสอยู่บนสพาน

พ่อคิดถึงลูกเหลือประมาณทีเดียว สารพัดในการหนังสือที่เคยใช้ต้องทำเองทั้งสิ้น จนนอนฝันไปว่าให้หญิงน้อยอ่านหนังสือ Development of the European Nations ให้ฟัง (เพราะพ่อกำลังอ่านอยู่) นอนฟังสบายเพราะนอนจริง ๆ นึกเปลี่ยวใจที่ไม่มีใครช่วยในการหนังสือ ยังไม่เคยลืมคิดถึงแต่สักวันหนึ่งเลย

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

ป. ล.

คืนที่ ๒๕

วันเล่าที่ ๒๐ เมษายน

(ต่อตอนกลางคืน) พอเรือจอดสักประมาณครึ่งชั่วโมง เรือเจ้าท่าแลหมอลงมา หมอนั้นมีมาหลายคน ผู้ชายบ้างผู้หญิงบ้าง พ่อไปดูเขาตรวจชั้นที่ ๓ ก่อน เอามายืนเรียงแถวที่ดาดฟ้าชั้นล่าง หมอเข้าไปคลำรักแร้คลำไข่ดัน การที่คลำนั้นดูเหมือนสักแต่ว่าพอถูก ฤๅไม่ถูกเพียงแต่ทำท่าก็พอ ส่วนฝรั่งดูเปนการสนุกหัวเราะกันคิก ๆ คัก ๆ แต่ถ้าเจ๊กแล้วยกแขนขึ้นบนหัวหน้าตึงตกใจทุกคน คราวนี้จะตรวจชั้นที่หนึ่งแต่พ่อนั้นยกไม่ต้องตรวจ แต่พ่ออยากดูจึงลงไปประชุมกับเขาที่ประชุมนั้นห้องกินเข้าชั้นล่าง ให้ยืนเรียงกันเปนแถว นางหมอผู้หญิงเข้ามาตรวจ เปนคนกลางคนคล้ายยายลอฟตัศ พอมาถึงพ่อแกบอกว่าพ่อนั้นฟรีไม่ต้องตรวจ ขอเชิญเสด็จกลับจะตรวจคนอื่น ตรวจคนอื่นนั้น หมายว่าจะทำอย่างไร หมอกับคนโดยสานยืนห่างกันสัก ๓ วา เอาบาญชีออกมากางแต่ก็ไม่ยักต้องอ่านชื่อ นับหนึ่งสองสามสี่พอคนครบบาญชีก็บอกแล้วเลิกกันเท่านั้น แล้วไปดูเขาตรวจชั้นที่ ๒ พวกนั้นสนุกเกรียวกราวกันมาก เล่นตลกต่าง ๆ แต่การตรวจก็แปลกกว่าชั้นที่ ๑ ยายหมอนั่งที่โต๊ะเอาบาญชีออกกาง ต้องเข้าไปบอกชื่อตัวให้กาบาญชีทีละคน แล้วก็เท่านั้นเอง มันขั้นทีแรกจะตรวจดูเอะอะเปนการใหญ่มาก แต่ครั้นถึงการที่ตรวจกลายเปนทำพิธี พิธีนั้นก็ทำตามยศเปนชั้นๆ ด้วย การตรวจนี้สำเร็จใน ๗ ทุ่ม พ่อเห็นว่าดึกแล้วจะไม่มีใครลงมา พอถอดเสื้อเขาก็บอกว่าเจ้าเมืองลงมา ต้องกลับแต่งตัวใหม่ขึ้นไปรับ ที่แท้สมุราชองครักษ์แลมาคเตอออฟเซเรมอนนี

มาก่อน ราชองครักษ์นี้ชื่อเซียปาชา เปนที่อย่างเจ้าพระยาสุรศักดิ์ เพราะ ซิกิปาชา อย่าง ที่ เจ้า พระ ยาสุรวงษ์ ไป ตามเสด็จที่อาเล็กแซนเดรีย แลซูลฟีการ์เบย เปนที่อย่างพระยานุรักษ์ราชมณเฑียรลงมาประจำตลอดเขตแดนอิยิปต์ ว่าเคดิฟอยากจะมารับเอง แต่ถึงกำหนดลงไปเปิดโชอะไรในการบุญที่อาแล็กแซนเดรีย ขอให้บอกนัดหมายว่าจะตามไปพบกันแห่งใดแห่งหนึ่งที่ยุโรปในเดือนมิถุนายน เวลานี้รถไฟพิเศษจัดมาคอยอยู่พร้อมแล้ว ขอเชิญให้พ่อขึ้นบกไปนอนปอตเสดทีเดียวจะถึงในก่อนสามยาม พ่อว่าอยากจะไปทางเรือจะได้ดูคลอง แล้วนำฮาลิมปาชา พระยาสมุทบุรานุรักษ์ ซัลชเบย์ ผู้บังคับการโปลิศรักษาคลอง แลมองสิเออเดอตรูริสเปนผู้บังคับการโปลิศเผ้า เจ้าคนนี้พูดอังกฤษได้ นอกนั้นพูดฝรั่งเศส ท่านสมุหราชองครักษ์ตั้งต้นสปีชในภาษาอังกฤษได้นิดหนึ่งลานึกไม่ต้องทันมีล่าม แต่ถ้าพูดธรรมดาพอจะโขลกกันไปได้ แล้วนอนอยู่ในเรือนี้ทั้งสองคน เรือเข้าคลองไม่ได้จนสว่าง จะคอยดูเข้าคลองจึงเลยนั่งอยู่จนสว่างจึงได้นอน นอนไม่ใคร่หลับ เห็นจะเปนด้วยตะกลามกินแซนด์วิชถึง ๓ ชิ้น แลมีลูกสตรอเบอรีลงมาจากบนบกกำลังสด แลใหญ่มากอร่อยเสียจริง ๆ กินเข้าไปเต็มจานเพราะอดผลไม้มาเหลือกำลัง พ่อช่างคิดถึงลูกเสียเหลือล้น เพราะกินอะไรอร่อยเคยกินด้วยกันเสมอ ลูกมันโตกว่าที่ยาวาสองเท่าแลไม่มีกลิ่นแตงหนูเลย ที่มีกลิ่นเห็นจะเปนด้วยสุกเกินไปฤายังไม่สุก นี่มันกำลังพอดี แต่เพราะมันมีเปรี้ยวในนั้นมากจึงเสาะท้อง ต้องกินน้ำแร่ซ้ำเสียทีเดียว รู้สึกตัวเมื่อราวโมงหนึ่งเมื่อเรือเข้าคลองแล้ว แต่ง่วงไม่ได้ลุกขึ้นดู กินน้ำแร่แล้วจึงหลับสนิท ไม่มีของจะฝากเพราะถึงกลางคืน

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖

คืนที่ ๒๖

วันอาทิตย์ที่ ๒๑ เมษายน

หญิงน้อย

พ่อไม่ได้ทำทวนต้นเปนหนังสือฉบับใหม่ เพราะจะได้จบวันกันที วันนี้กินเข้าเอาพวกอียิปต์ไปกินด้วย คลองตอนนี้พ้นอิสไมเลียที่เปนกึ่งทางมาแล้ว ประเดี๋ยวเดียวก็ถึงตอนลงเขื่อนสำเร็จ แต่ได้ความว่าตอนกลางเขื่อนยังไม่สำเร็จเหมือนกัน ที่จริงมันอัศจรรย์มาก คือในระหว่างเอเซียกับอาฟริกา แต่ก่อนนั้นเปนทเลแคบ ๆ เช่นทเลแดงที่หลังตื้นขึ้น จะเปนด้วยเขาไฟฤๅทรายบนฝั่งมีพยุพัดเปนลมบ้าหมูโปรยลงไปนานเข้าก็ตื้นขึ้นได้ ที่ซึ่งทเลลึกแลกว้างทรายถมไม่เต็มได้ก็เปนทเลเล็กบ้างใหญ่บ้างน้ำไหลไปไหนไม่ได้ ที่ทรายโรยมากก็ดอนสูง ที่น้อยก็เปนทรายน้ำแฉะ ๆ แต่น้ำยังเค็มอยู่ จึงเปนเกลือในที่ที่น้ำท่วมเท่านาเกลือ แต่ไม่ต้องทำอะไร เกรอะขึ้นเองคอยแต่โกย ง่ายกว่านาเกลือของเรา ในที่ที่น้ำลึกลงไปกว่านาเกลือมีปลาชุมมาก เหตุด้วยเวลาน้ำทะเลท่วมเข้ามาโดยเร็วปลาก็ไหลเข้ามาตามน้ำ ครั้นเวลาน้ำลดค่อย ๆ ลด ออกไป ปลาไม่ทันรู้ตัวที่จะออกน่างวดก็เลยติดอยู่ในห้วงนั้น จึงมีนกต่าง ๆ นา ๆ ตั้งแต่นกกระทุงลงไปจนนกเล็ก ๆ เต็มไปทั้งนั้น นกกระทุงแลขาวสุดตาจนเหลือเชื่อว่าเปนนก แต่เข้ายิงไม่ได้ด้วยเปนที่ทรายไปทั้งนั้น เขาจึงใช้ตลบด้วยอวนอย่างหนึ่ง ฤๅเอากิ่งไม้บังเข้าไปยิงอย่างหนึ่ง คลองที่ขุดมานั้น เขาขุดหันหาที่ซึ่งมีห้วงน้ำขังอยู่

คือที่ทรายลึกหน่อย ให้เบาแรงเปนที่ตั้ง แต่ห้วงอื่น ๆ เปนห้วงเล็กกว่าลำคลองที่ขุด จึงไม่ใคร่ปรากฏเช่นห้วงน้ำบิตเตอเล็กแลบิตเตอใหญ่ ซึ่งแลเห็นเปนทเลเหมือนทเลสาบน่าเมืองสงขลาแลพัทลุง การขุดนั้นยาก เพราะเปนทรายรวดลงไปลึกจึงถึงกะล่าหอย เหมือนอย่างเราขุดคลองเล่นในหาดทราย เบิดน้ำเข้าไปทรายก็พลอยลงไปเต็มตื้นเขาลงเขื่อนสองข้าง แต่ยังต้องโกยในกลางอยู่เสมอ เขื่อนนั้นก็ยังไม่ตลอด ขุดคลองนี้ดูลำบากกว่าคลองกีลในเยอรมนีมาก ด้วยที่นั้นเปนดินแขงตัดตรงลิ่ว แลทำภายหลังคลองนี้ เปนการที่คิดสำเร็จแล้ว ไม่ต้องทดลอง ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งนั้น ตามลำคลองนี้ไม่มีน้ำจะกินตั้งแต่เริ่มแรกมา ขุดบ่อก็ไม่ได้น้ำ จึงขุดคลองชักสายน้ำจืดมาแต่แม่น้ำไนล์ เคียงกันมากับคลองใหญ่แลทางรถไฟจนถึงปอตเสด แล้วบีดให้ตันไม่ทลุ อย่างเดียวกันกับคลองราชดำริห์ที่ประทุมวัน มีน้ำจืดใช้ได้ตลอดปี ตามริมคลองนั้นปลูกต้นสน ขึ้นที่มันไม่โตเท่าไร เมื่อคราวพ่อมาสิบปีแล้วนั้น ต้นสนก็สูงอยู่ในราวแปดศอกสิบศอก ก็เห็นจะปลูกมาแต่แรกเบิดคลอง คือในแผ่นดินพระจุลจอมเกล้านี้เอง ครั้นมาคราวนี้เห็นยังเล็กกว่าต้นสนที่สวนดุสิตก็มี เท่ากันนั้นมีน้อย เซีย ๆ เสียโดยมาก บางตอนกลับจะว่าเล็กลง เห็นจะเปนด้วยรากเดินไม่ได้ ไม่มีน้ำจะกิน จึงไม่แตกกิ่งออกไปได้ สพานข้ามคลองที่กีลมีสพานเหล็ก:รือถ่ายบั้นลอดได้ แต่ที่นี่ไม่มีเลย จะเปนด้วยไม่ต้องการ แลถ้าจะทำขึ้นก็ที่จะต้องลงทุนมากกว่าคลองกีล ผู้ที่จะข้ามไปมานั้นชั่วแต่พ่อค้าอูฐที่ไปมาค้าขายในแผ่นดินอาหรับฟากข้างตวันออก มีพวก

สำหรับชาวป่าเรียกว่าเบดวนมาปลูกเตนต์อยู่ในกลาง ๆ ทราย เห็นเรี่ยรายมาตามทาง พวกนี้ไม่มีบ้าน แลมักจะเปนผู้ร้ายปล้นตีชิงเที่ยวย้ายไปย้ายมา เวลาที่จะย้ายไปไหนก็ถอนเตนต์ยกครอบครัวพาม้าพาอูฐแกะไปตั้งอยู่ที่อื่นต่อไป การที่จะขุดคลองนี้เริ่มแต่แผ่นดินทูลหม่อมปู่ มีฝรั่งเศสผู้หนึ่งชื่อมองสิเออเดอเลสเสปเปนผู้คิดว่าจะขุด แต่เปนข้อใหญ่ใจความที่ต้องปฤกษากันมาก อังกฤษเปนตัวขัดขวางอย่างเอกเหตุด้วยหวงประเทศอินเดียกลัวเรือรบต่างชาติจะไปถึงง่าย ที่มีรถไฟเดินผ่านระหว่างกิวทเลอยู่เท่านั้น ไม่น่ากลัวอันใดเหมือนเรือจะผ่านไปพร้อมด้วยสาตราอาวุธ เพราะมันย่นทางลงถึง ๑๕ วัน แต่ฝรั่งเศสครั้งนะโปเลียนที่ ๓ อุดหนุน มีทุนรอนของคนฝรั่งเศสมาก เงินพอแล้วแต่ไม่มีคนที่จะรับจ้าง จึงต้องมาชวนเสดปาชาเจ้าเมืองอียิปต์ให้เข้าหุ้นส่วน ให้ฟรีแชร์แลมีข้อสัญญาให้ช่วยเกณฑ์จ้างพวกพลเมืองอียิปต์ ที่เรียกว่าเฟละฮีนเดือนละ ๒๐๐๐๐ คน เปนการเดือดร้อนผู้คนระส่ำระสายมากนัก ครั้นเมื่อเสดปาชาตาย อิสไมลปาชาได้เปนเจ้าเมืองอียิปต์จึงไม่ยอมเกณฑ์คนไปขุดคลอง เกิดเปนความกับบริสัทถึงต้องปรับปรุงกันเอะอะมาก บริสัทได้เงินค่าปรับนั้นไปสร้างเครื่องจักรมาขุดคลองต่อมาจนสำเร็จ แต่อิสไมลปาชาแกเปนคนหรูเหลือประมาณ ถึงเชิญเอมเปรสยูยีนีเมียนะโปเลียนมาเบิดคลอง สร้างวังขึ้นรับใหม่ทั้งวังที่เมืองอิสไมเลีย ถวายของเครื่องพระสำอางประดับเพ็ชรแลทับทิมทั้งสำรับ แลแขกอื่น ๆ ก็มาก สิ้นเงินเท่าใดจำไม่ได้แน่ กว่าสิบแปดล้านแฟรงก์แต่ชั่วเบิดคลอง แกก็เลยล่มจมเพราะเรื่องหรู ถึงต้องถูก

ถอด แลเมืองก็เปนหนี้เขายับเยิน จนเจ้าหนี้ยึดอยู่จนทุกวันนี้ แต่ความมั่งมีมันไปอยู่ที่ฝรั่ง เมื่อแรกลงทุนเข้าแชร์กันแชร์ละห้าร้อยแฟรงก์ เพราะมันได้กำไรดอกเบี้ยเหลือล้น จนเดี๋ยวนี้ขายแชร์ละ ๔๕๐๐ แฟรงก์ก็ยังมีผู้ซื้อ เมื่อคิดดูผู้ซึ่งยังถือแชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์อยู่แต่ก่อนไม่ได้ซื้อขึ้นราคาจะรวยสักเพียงใด ในการที่ซื้อ ๔๕๐๐ นี้ก็ต้องคเนว่าดอกเบี้ยคงไม่ต่ำร้อยละ ๕ ถ้าต้นทุนแต่เพียง ๕๐๐ แฟรงก์ จะมิได้มากเหลือเกินเต็มทีฤๅ นี่เปนส่วนประโยชน์ที่ฝรั่งเศสได้จากคลองนี้

แต่ยังมีเก่งขึ้นไปกว่านั้นอิก คืออังกฤษอันเปนผู้ไม่เข้าตาชอบเรื่องขุดคลองนี้มาแต่ต้นเดิมดังที่กล่าวแล้ว กลับได้ใช้คลองนี้มากยิ่งกว่าใคร ๆ หมด ใช่แต่เท่านั้น เมื่ออิสไมลซวนลงจวนจะต้องเลหลังนั้น แอบเข้ามาขอปั้นแชร์ของอิสไมล เปนต้นทุนถึงสี่ล้านปอนด์ แล้วซื้อได้แชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์ด้วย เพราะอิสไมลแกได้เปล่าก็มี ลงทุนไปบ้างก็มี ขายแชร์ละ ๕๐๐ แฟรงก์เท่าเดิมก็ไม่ขาดทุน ในเวลานั้นราคาแชร์ที่ขายกันอยู่ในตลาดสองพันแฟรงก์ ไม่ใช่เวลาที่กัมปนีตกต่ำซึ่งเคยขายได้แต่เพียงแชร์ละ ๒๑๐ แฟรงก์ก็มีนั้น ใช่แต่เท่านั้น ซ้ำเข้ามาช่วยอิยิปต์ในการปราบปรามการจลาจลยึดเอาเมืองอิยิปต์ไว้เปนผู้ทำนุบำรุงแต่คนเดียว กันฝรั่งเศสซึ่งกำลังกระปลกกระเปลี้ยในเวลานั้นออกเสียได้ ความคิดเขาเดินเปนอันหนึ่งอันเดียวแน่แน่วกริบ ๆ เข้าไปไม่ได้มีถอยหลังเลยตลอดเวลาห้าสิบปี การที่เปนได้ดังนี้ เพราะอังกฤษมีหลักฐานการปกครองมั่นคง เรียบมาเสียห้าร้อยปีจริง ๆ แล้วด้วย เมืองอื่นจึงไม่ใคร่จะว่องไวเหมือน หน่อย ๆ ก็ไปหลายถอยหลังเสีย แล้วจึงตั้งต้นใหม่

บ่นด้วยเรื่องคลองมาตลอดแล้ว ทีนี้จะว่าด้วยถึงปอดเสด เรามาถึงบ่าย ๕ โมง แต่ทีนี้กลางวันมันมากขึ้นมาทุกที หนาวก็มากขึ้นทุกที ปรอดในแคบิน ๗๑ กลางแจ้ง ๖๘ เรือค่อยๆ เลื่อนเข้ามา พ่ออยู่บนสพานเห็นแปลกแต่ตอนข้างขวามือ การขุดอ่าวจอดเรือเห็นจะมีมากขึ้นสักหน่อย การที่รู้ว่าขุดไม่ขุดนั้นใช่จะเห็นเปนน้ำเปนดินอะไร ที่ตรงไหนเปนน้ำแลเห็นเปนน้ำไม่มีทรายปริ่มๆ แปลว่าตรงนั้นขุด ถ้าไม่สังเกตก็คล้ายกันทั้งบกฤๅน้ำ แต่ข้างซ้ายมือนั้นเปนที่มีตึกรามเปนตัวเมือง มีขุดเข้าไปเปนอ่าวๆ สำหรับจอดเรือ มีเรือรบไอรอนแคลดอิตาลีลำหนึ่ง อังกฤษลำหนึ่ง มีทหารยืนคำนับทั้งสองลำ ด้วยในคลองเขาห้ามไม่ให้สลุด แต่เมืองสลุดข้างริมทเลได้ยินเสียงเบาๆ จอดที่ตรงน่าตึกของบริสัทคลองซึ่งมีโดมหลังคากระเบื้องเคลือบสีเขียว หมอลงมาตรวจก่อนแต่พ่อไม่ทันหมอด้วยเห็นเสียแต่กลางคืนแล้ว มาทำอะไรบ้างก็ไม่ทราบ เจ้าบ้านผ่านเมืองรถรัถอะไรลงมาคอยอยู่พร้อมที่ท่า แต่เห็นจะรอหมอตรวจ เพ็ญ[๑] กับพระเสนีพิทักษ์[๒] หลุดลงมาก่อน เพ็ญอ้วนขึ้นมาก ไม่เคยเห็นอ้วนเท่านี้ ตัวบอกหาย แต่หมอเขาว่าอีกสองปีจึงจะสนิท ต่อนั้นจึงคอเวอเนอ:ยเนอราล ชื่ออิปรฮิมฮะลิมปาชา กับผู้บังคับการโปลิศในลำคลอง ชื่อซัลซเบย์ กับมองสิเออเดอตูริส์ผู้บังคับการโปลิศลงมารับรับสั่งเกดีฟมาให้ต้อนรับแลเชิญเสด็จขึ้นบก ตากงสุลเยอรมันได้เคยพบแต่คราวก่อน เข้ามาเปนเจ้าเข้าเจ้าของ ค่าที่มาเรือเยอรมัน

---

๑ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ประชวรออกไปพักรักษาพระองค์อยู่ที่อียิปต์

๒ พระเสนีพิทักษ เปลี่ยน หัสดิเสวี ไปตามเสด็จกรมหมื่นพิไชยฯ (เดี๋ยวนี้เปนพระยาชนินทรภักดี)

พอขึ้นบกในเรือของรัฐบาลกับพวกข้าราชการเตอรกทั้งปวง ขึ้นรถแรกกับสมุหราชองครักษ์ บริพัตรขึ้นกับผู้ว่าราชการเมือง รวบรวมใจความในข้อที่เห็นเมืองปอตเสดเปนอย่างไรนั้น ตอนข้างเก่าคือข้างใต้เหมือนอย่างเดิมไม่ได้แปลกอะไร แต่หาดงอกออกไป ข้างเหนือริมทเลทำถนนออกไปแล้ว มีตึกราย ๆ มีที่ว่างยังเปนน้ำเฉาะแฉะอยู่ก็มี เห็นจะเท่ากันกับเมืองเก่า จวนผู้ว่าราชการแลศาลเมืองยกออกไปทำริมทเล สร้างขึ้นใหม่พึ่งจะแล้วในปีนี้เอง ไม่ใช่แต่ไม่เคยไปคราวก่อน ที่เหล่านั้นคราวก่อนยังเปนทเลอยู่ เรือนตะเกียงที่เคยอยู่ปากคลองนั้นเดี๋ยวนี้หลุดลึกเข้ามาแล้ว แต่ความจริงตอนใหม่นั้นยังโรเรไม่แน่นหนาเหมือนตอนเก่า ถ้าจะนึกหน้าเมืองปอตเสด จะเทียบในเมืองใดในข้างตวันออกไม่ได้ มันเปนเมืองฝรั่ง ฝรั่งก็ไม่ใช่ชาติอื่น ฝรั่งเศส ยังไม่โตมากจริง แต่สิบปีออกไปเกือบครึ่งหนึ่ง มีท่าทางที่จะโตเร็วมาก แต่ต้นไม้แลเต็มที ที่ปลูกตามถนนโตแล้วก็แห้งร่องแร่ง ที่ปลูกใหม่ก็ไม่เห็นน่าว่าจะรอด แต่เปนความทเยอทยานของพวกนี้ ดูเหมือนไม่มีอะไรที่จะสำคัญยิ่งกว่าจะหาดอกไม้มาแต่งมาประดับในเวลารับแขก ไบ่บ้านเคาวเนอ ในห้องเลี้ยงน้ำชาเปนเฉลียงเรือน ไม่จำเปนที่จะต้องแต่งดอกไม้เลย ควรฤๅแต่งดอกกุหลาบเสียออกหรู โต๊ะกินเข้าที่โฮเตลถึงแก่แต่งปกคลุมไปด้วยดอกไม้ ดอกกุหลาบของเขาดีกว่าบ้านเราเปนอันมาก เพราะเขามีสีต่าง ๆ ดอกใหญ่ ๆ ไม่เหมือนกับเรา ลงอยู่เพียงชมภูซ้อน วันนี้คืนนี้จึงจะได้เห็นกุหลาบเหลือง แต่ลองถามดูเกิดมาจากไกโรทั้งนั้น ไกโรเองลองถามดูเกิดมาจากยุโรปทั้งนั้น เมือง

ที่มีต้นไม้ดอกไม้น้อยเขารักต้นไม้ดอกไม้ เมืองที่มีเผืออย่างเช่นเราไม่มีใครดูแล หัดเคยมือมาเสียแต่เด็ก ๆ เดินก็เอามือระต้นไม้รูดใบเล่น

เรือนเจ้าเมืองนี้ทำชอบกล มันยาว ๆ แคบ ๆ เห็นจะคอดกลาง พอเข้าประตูข้างน่าจะขึ้นกระไดก็และเห็นประตูข้างหลัง แต่เปนตู้กระจกโก้เต็มที่ แกเลี้ยงน้ำชาที่จะเห็นท่าเราจะชอบใช้อย่างอังกฤษ พ่อไม่กิน เรียกกาแฟอียิปต์ออกจะประดักประเดิด ดูเหมือนพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ [๓] เสียกระไรเลย เปนแต่อ้วนกว่าโตกว่า จะบอกว่าคนอื่นไม่ได้เปนอันขาด พ่อขอเสียอย่าให้มีการรับรองอย่างอื่นต่อไปอีก แต่ยอมให้แกช่วยเลือก ว่าจะพักที่โฮเตลไหนดี ตกลงเปนเลือกอีสเตอนเอกสเชนส์ซึ่งเปนโฮเตลทำใหม่ พากันไปทั้งหมดออกแห่ ๆ ตามถนนมีโปลิศราย แลมีโปลิศม้านำรถรับกันเปนทอด ๆ แลประจำอยู่น่าโฮเตลเปนนิจ เขามีที่นั่งเล่นอยู่ชั้นล่างฝากระจกรอบ ตามเฉลียงริมถนนมีคนมานั่งเล่นในเวลาเย็นจนค่ำแน่นไปทุก ๆ แห่ง เหมือนในเมืองฝรั่งเศสเวลาน่าร้อน แต่ไม่เห็นกินเข้า เวลาเราไปนั่งอยู่ที่ชั้นล่างดูกันกะไรเลย แต่กับเข้าไม่อร่อย สู้ในเรือเราไม่ได้ กินเข้าออกไปกินเฉลียง ท่าทางมันไม่น่าสบาย ก็ชั้นที่ชั้นขึ้นไปก็เปนห้องนอน มีห้องบิลเลียดชั้นหนึ่ง ทางเดินอยู่ในกลางเรือนมีห้องข้างซ้ายข้างขวา ดูเหมือนในทางเดินจะมืด เครื่องตกแต่งก็เลว แต่ใช้ลิฟต์ไม่ว่าอะไรจิปาถะ ดูเหมือนชั้นล่างไม่ใช้อะไรนอกจากนั่งเล่น ลิฟต์นั้นกว้างพอจุ

---

๓ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ม ร ว เปีย มาลากุล ณ กรุงเทพ (เปนเจ้าพระยาพระเสด็จในรัชกาลปัจจุบันนี้)

๖ คน ใช้แรงน้ำอย่างเรียกว่าไฮดรอลิกต้องมีคนประจำอยู่ในนั้นคนหนึ่ง มีสายลวดขึงยืนลงมาตลอด ๖ ชั้น เวลาจะขึ้นอ้ายตาเจ้าพนักงานต้องสาวลวดนั้นขึ้นไป ขึ้นด้วยแรงคนเปนแต่มีเครื่องถ่วงให้เบาแรง เวลาจะหยุดต้องเอามือไปค่อย ๆ รอสายลวด แล้วจึงจับให้หยุด อ้ายตาเจ้าพนักงานนั้นเห็นจะถึงมือแดงทีเดียว ประเดี๋ยวชั้นนั้นกริ่งประเดี๋ยวชั้นนี้กร่าง ไม่มีหยุด ไกลร้อยโยชน์แสนโยชน์ไม่ขอเปนตาเจ้าพนักงานลิฟต์

ก่อนเวลากินเข้า ได้ไปเที่ยวห้างริม ๆ นั้นเอง การมันใหญ่มากเหมือนพระยายืนชิงช้าเมื่อจะออกเดินจากชมรมนี้ไปชมรมโน้น มีโปลิศม้าไปกันคนเสียก่อน แล้วราชองครักษ์แลเจ้าเมืองกรมการเดินสองข้างเหมือนพราหมณ์ พวกคนก็แน่นเหมือนดูพระยายืนชิงช้า แต่ของไม่มีอะไรนอกจากของฝรั่ง ถามเจ้าของเมืองเองแกก็ว่ามีดีแต่ห้างยี่ปุ่นแต่คนขายไม่ใช่ยี่ปุ่น เปนยิวรับมาอีกต่อหนึ่ง ของทำดีจริง ๆ น่าพิศวงดีกว่าที่เคยเห็น ๆ เปนอันมาก มันเข้าใจที่จะแปลงรูปแลเก็งความชอบใจของฝรั่ง ประกอบทั้งความฉลาดในการวาดเขียน ถ้าว่าราคาเท่าๆ กันแล้ว จะหาของฝรั่งดีได้เหมือนไม่มีเลย ตกลงเปนของหาในเมืองไม่ได้จริง ๆ สักร้านเดียว นอกจากหม้อที่ส่งมา ผ้าคลุมหัวแขกนั้น ถึงทำเมืองฝรั่งก็จริง แต่ลวดลายแลหน้าตามันก็เปนแขก จึงสมมตเอาว่าเปนของแขกทีหนึ่ง พ่อเข้าใจว่าไม่แพง แลคิดว่าถ้าใช้เปนผ้าห่มเห็นจะงาม หนักมากอยู่สักหน่อยหนึ่ง แต่มันแวววาวดี เลดี้ฝรั่งทำไมห่มได้ เลดี้แขกจะห่มเปนไรไป ไปเที่ยวอยู่ไม่ถึงครึ่งชั่วโมงกลับมา

โฮเตล พูดกันต่อไปใหม่ คราวนี้ไปไล่เลียงถึงเจ้าเขมร ๔ พวกข้าง แขกไม่ได้เกี่ยวข้องอันใดเลย กรมการอังกฤษซึ่งเปนผู้ให้การนั้นว่า ตัวได้เห็น แต่จำหน่ายเรื่องไม่ตก ซัดให้ถามนายคลองเปนฝรั่งเศส คนนั้นเปนผู้จัดการรับรองตลอด มาถึงขึ้นบกต้องเช่ารถหมดทั้งเมือง เพราะรถมีน้อย ว่าขึ้นบกเวลานั้นเจ้านายผู้หญิง ๖ องค์เจ้าจอม ๓๐ ขี่ รถรอบเมือง แล้วแวะที่ร้านซื้อขนมแจก แล้วกลับไปลงเรือ ว่าเมื่อเวลา มา รับสั่งกับกับตันว่าไม่เห็นแผ่นดินแผ่นทรายเลย จะแล่นให้เห็นฝั่ง เห็นฝาสักหน่อยไม่ได้ฤๅ กับตันว่าเปนพ้นวิไสยที่จะทำได้ อีก สามวันจึงจะเห็นฝั่ง ไม่ได้รับสั่งภาษาอะไรได้เลย อึดทีเดียว ครั้นจะซัก ไซ้แกเข้าไปหนักก็ออกเกรงใจแกจึงงดเรื่องแต่งตัวไว้เสียที

กลับลงมาเวลา ๔ ทุ่มเศษ หนาวเจียบทีเดียว เขาขนถ่านแล ล้างเรือสำเร็จแล้ว มีการลาลากันตามเคย ได้ออกเรือเวลา ๕ ทุ่มเศษ ได้นอนเข้าโปงแบลงเกตตั้งแต่วานนี้มา น่าต่างประตูต้องปิดหมดปรอด ในห้องรักษาไว้ได้เพียง ๗๐ เปนอย่างสูง บนดาดฟ้าถึง ๖๔

ได้รู้ข่าวกรมมหิศรตายที่เมืองสุเอส แต่ที่จริงก็ตายวันพอถึง เอเดนจริงตามที่คาดไว้นั้นเอง แต่หากเราเดินทางอยู่ เพ็ญเขารู้เสียแต่ วันที่ ๑๗ แรมบ่นว่า ถ้าออกไปด้วยกันก็จะไม่ตาย

---

๔ คือเรื่องสมเด็จพระศรีสวัสดิ พระเจ้ากรุงกัมพูชาไปยุโรป

คืนที่ ๒๗

วันจันทร์ที่ ๒๒ เมษายน

ที่เขียนเรื่องเมื่อคืนนี้ยังลืมเสียอีก ต่อไปกินเข้าจึงนึกได้ เพราะกับตันแกบอกว่าเมื่อคืนนี้เห็นเรือยอชออกจากท่า แกจะลงไปรับ คนวิ่งมาบอกว่าเจ้าแผ่นดินยังไม่เสด็จกลับ มีแต่พวกเตอรกทั้งนั้น แกส่งไล่ยดือลงไปจึงรู้ว่าพ่อมา ที่เปนเช่นนี้เพราะพ่อพูดถึงพวกหมวกแดงแล้วบ่นว่าลืมเอาหมวกที่เคดิฟให้คราวก่อนมาด้วย ใส่สบายดี ให้เรียกเขามาขายพ่อจะซื้อ ท่านเจ้าเมืองจัดการ พอกินเข้าแล้วลงมาก็ได้เลือกหมวก พ่อบอกให้เจ้านายขุนนางเลือกเอาคนฉะใบ แล้วสั่งให้บริพัตรใช้เงิน ตาเจ้าเมืองมาบอกว่าไม่ต้องใช้เดี๋ยวนี้ก็ได้ ข้างบริพัตรกลัวจะใช้ไม่ทัน เร่งให้มันส่งบิลเจ้าของรับว่าจะไปเขียน คอยอยู่ประเดี๋ยวมาบอกว่ายังเขียนไม่ได้ แล้วจึงจะเขียนส่งไปที่เรือ บ่นกันเสียพอแรงว่ามันช้าไม่ได้เรื่อง แต่หมวกนั้นเขาพากันใส่ลงมาทุกคน พวกคนดูก็ทิ้งกันตามเคย ครั้นมาถึงเรือทูลลาทูลลากันแล้ว บริพัตรไปวานท่านเจ้าเมืองใช้เงิน ให้เงินไว้เหลือเท่าไรจึงให้ส่งคืน แกจึงบอกว่าเคดิฟสั่งว่า ถ้าจะต้องประสงค์อะไรให้จัดถวายอย่าให้คิดราคา จะออดแอดว่าเปนของเล็กน้อย ขอใช้เงินเท่าใดแกก็ไม่ยอมรับ แล้วก็ตกินไปทีเดียว ไม่ได้ขอบอกขอบใจอะไร เพราะพึ่งรู้เมื่อเขาไปแล้ว ถ้านึกระแวงเช่นนี้ก็จะเอามาแต่คนเดียว

กับตันแกว่าเห็นเสียเมื่อวานนี้แล้ว ว่าความคิดที่พ่อจะไปไหนเงียบ ๆ นั้น น่าจะไม่สำเร็จ ทั้งที่จะไม่ให้ใครรู้จักก็ไม่ได้ ด้วยคน

เห็นรูปรู้จักเสียหมดแล้ว แต่ตัวแกเองยังเคยเห็นรูปพ่อมาเสียนมนาน เห็นตัวกรู้จักทันที วันนี้ให้ซองเงินลงยากับต้นใบหนึ่ง พ่อชอบแกมากขึ้นทุกที จนขากลับก็อยากให้แกมาอิก ตัวเองก็สมัคจะมา วันนี้คงหนาวเหมือนกัน แต่เห็นจะมากขึ้นสักหน่อย ในห้องปรอด ๖๘ เปิดประตู ปิดประตู ๗๐ พ่อได้เขียนโปสต์กาดโฮเตลไปให้หญิงน้อยดูใบหนึ่ง ออกจะค่อยสนุกขึ้นกว่าที่มา ๆ แล้ว เพราะมันแก้วซ้ำนักเหม็นเบื่อ วันนี้ตอนดึกค่อยคลายหนาวลง เห็นจะบังเกาะครีต เข้าไปซ้อนแบลงเกตแลผ้า รู้สึกหนักอยู่สักนิด

คืนที่ ๒๘

วันอังคารที่ ๒๓ เมษายน

ตอนเช้ากำลังนอนเรือโยนแลหนาวมากขึ้น ผ้าห่มเบาเท่ากับห่มผ้าส่าน ก็เข้าใจได้ว่าออกช่องเกาะครีต รศชาติตามเคยเช่นครั้งก่อน ปรอดเวลาเที่ยงในห้องนอน ๖๘ บนดาดฟ้า ๕๘

กินเข้าวันนี้มีคนน้อย เหลือบริพัตร (ไม่ตลอด) ดุ๊ก พระรัตนโกษา หม่อมนเรนทร์ นายมุ่ย กับพระยาบุรุษ นอกนั้นเมาคลื่นเปนพ่อสวิงพ่อสวายพ่อระทวยพ่อซ้ออ่อนนอนหมด จนตาส่อง (อั้น)[๕] ก็พลอยนอนทั้งเคย ๆ เช่นนั้น กินเข้าแล้วต้องกลับเข้ามาอุดห้อง เพราะเครื่องแต่งตัวที่ทำมาจากบางกอกมาปรากฏว่าไม่ได้กับตัวโดยมาก หาเครื่องแต่งกันหนาวได้ไม่พอที่จะขึ้นดาดฟ้าได้

๕ คือเจ้าหมื่นเสมอใจราช อั้น นรพัลลภ มักดำรัสเรียกว่าตาอั้น (เดี๋ยวนี้เปนพระยานิพัทธราชกิจ)

มาแปลออกว่าถ้วยยี่ปุ่นบางมันเลิกเสียด้วยอะไร มันใช้ไม่ได้ในเมืองหนาวจริง ๆ ถ้วยตัวนี้ญอักษรพระนามเวลานี้ ใส่น้ำร้อนทิ้งไว้ ๕ มินิตเย็น กินไม่ทันหมดถ้วย ในเรือนี้เขาใช้ถ้วยหนาเหมือนโกร่งบดยา ดึกหัวเราะเยาะแล้วร้องว่ากินไม่ได้แต่แรก เห็นว่าฝรั่งมันโง่ พ่อกับกรมสมมตเปนคนชอบถ้วยเช่นนั้น ถึงไม่กินถ้วยของเรา เพราะน้ำมันร้อนอยู่ได้นาน มาพักนี้ปรากฏชัด ถ้วยบางพอรินก็ต้องซดให้หมดถ้าตั้งทิ้งประเดี๋ยวก็เย็น ได้ปรารภถึงอยากกินน้ำร้อนด้วยถ้วยหนาในบางกอก เอออกันกับกรมสมมตมาในเรือ นั่งอยู่ในห้องก็ต้องใส่หมวก น่ากลัวหัวล้าน เพราะมันไม่มิดชิดเหมือนห้องเรือนบนบก บริพัตรเมาเพราะไม่สบายเปนหวัดมาแต่คืนนี้ ขึ้นบกไม่ได้เอาโอเวอโก๊ดไป เจ้าชายอุรุพงษ์นั้นอ้วนขึ้นจนแก้มพอง แต่น่ากลัวเรื่องดื้อไม่ยอมหนาว ต้องบ่าวร้องกันในพวกที่เคย ถ้าเห็นนอนเบิดประตูนอนไม่คลุมผ้าต้องจับคลุมเลบิดประตูเสีย ทั้งนี้เพราะมีพ่อจริตต่าง ๆ ในชาวเราที่หนาวไม่เปน จนปรอด ๗๐ ยังเก๋นุ่งกางเกงแพร ถอดถุงตีนเดินกันเรื่อย ไม่ใช่ไม่รู้ รู้แล้วแกล้งไม่รู้ เก๋ร่มต่าง ๆ อย่างกระลาสีเรือมหาจักรี คราวก่อนถึงต้องมียามตรวจ คงจะพบพวกที่อวดดีออกนอนกลางแจ้งไม่ห่มผ้าเสมอ ความจริงมันหลับได้จริง ๆ ด้วยความขี้เซานั้นเหลือล้น ทนได้ทั้งร้อนทั้งหนาว ต่อเขียวทั้งตัวจึงตื่น ตอนหลังนี้ต้องให้เบิดสติมมาในห้องจึงค่อยอุ่นขึ้น คลื่นก็ดูจะค่อยน้อยลงแต่ยังรู้สึกเมื่อยอยู่มาก นายมุยดีนักไม่เมาทำงานได้ พอให้เขียนห้องแคบินที่พ่ออยู่ยังไม่แล้ว วันนี้ก็เขียนได้ ได้เขียนวันละน้อยเพราะ

มีงานอื่นทำ ถ้าแล้วจะส่งล่วงน่าเข้าไปให้ดู จะได้นึกออกว่าพ่ออยู่อย่างไร

บ่าย ๔ โมงล่วงแล้วนี้มีแดด ทั้งอบห้องปรอดลดลงเปน ๖๘ ในห้อง รู้สึกบันเทาหนาวลงบ้าง ถ้าเปนบ้านเราเท่านี้จะบ่นกันอู้ไป ยังลืมบอกที่กินเข้าวันนี้ ต้องวางตารางไม้กันเลื่อนแลห่วงสำหรับขวดเลถ้วย เปนอย่างที่เรียกติดขื่อคาเต็มที่ ถ้าผู้หญิงมาเห็นจะไม่สนุกเลย กินเข้าแล้วลองเสื้อ เดชะบุญฟรอกโก๊ตใช้ได้ แต่มอนิงโก๊ตก็คับเหมือนกัน แต่เห็นจะพอแก้ไข แต่เสื้อเดินทางเปนอันเหลวหมด วันนี้เปิดท่อสตีมไว้ไม่ได้ปิด ตอนดึกจะออกปวดหัว หยุดเปนนานแล้วยังไม่หายร้อน ปรอดถึง ๗๘ นอนไม่สบาย

คืนที่ ๒๙

วันพุฒที่ ๒๔ เมษายน

วันนี้หนาวกำลังสบาย ในห้องแคบินปรอด ๖๕ กลางแจ้ง ๖๐ กินเข้าขาดคนอีก คือกรมสมมต เพ็ญ เจ้าพระยาสุรวงษ์ ทองต่อ พ่อส้อง ทับทรวงหมด เหลือแต่พระยาบุรุษกับนายสี[๖] ทหารเรือ นายมุ้ยเก่งทำงานได้ คลื่นมันโง่ไม่จ้าเสียให้ตลอด ๒๔ ชั่วโมง ถ้าเช่นนั้นรุ่งขึ้นก็หายหมด นี่เปนแต่ ๔ โมงเช้าไปจนบ่าย ๓ โมงหาย เปนเวลาสบาย กลางคืนกินเข้ากันเปนพยุบุแคม แต่เพ็ญขึ้นมาได้เร็วกว่าเพื่อน พระรัตนโกษากลับเจ็บผีไปใหม่ นั่งพูดกันบนดาดฟ้าจนบ่ายลงไปจะตัดผม

---

๖ นายเรือโท ศรี กมลนาวิน (เดี๋ยวนี้เปนพระยาราชวังสัน)

โกนหนวด พบกำลังพระยาบุรุษตัดอยู่เลยนั่งดูเสียก่อน ลูกเห็นจะอยากฟังเรื่องราวตัดผมบ้าง

ช่างตัดผมนี้ไม่ได้รับผลประโยชน์อันใดในเรือเลย นอกจากค่าจ้างคนมาตัดผม มีห้องอยู่ในแถวชั้นที่ ๑ สองหน้าต่างรวมเปนห้องเดียวกัน มีตู้แลหิ้งต่าง ๆ กับทั้งที่ล้างหน้าอยู่ริมฝา มีเก้าอี้ยาว ใครจะไปคอยตัดผมก็นั่งที่นั่น ตัวช่างเองก็นอนที่นั่น กลางห้องมีเก้าอี้ใหญ่พนักเอน ๆ มีราวสำหรับพาดตีน นั่งหงาย ๆ เอาหัวลงพาดหลังเก้าอี้ ตีนพาดราวสำหรับเวลาโกนหนวด ผู้ที่จะตัดผมต้องปลดคอเสื้อถอดเสื้อชั้นนอก แล้วสรวมเสื้อใบบัวผ้าขาวเบิดด้านหลังมีแขนสั้น ๆ สอดกันผมเปื้อนผ้า เอาสำลีอุดตามช่องซอกคอ กันผมร่วงเข้าไปในเสื้อ ตัดด้วยตะไกรขาเล็กสำหรับตัดผ้า มีหวีอันเล็กรองตัด ตะไกรนั้นซอยถี่มาก ไล่ตอนล่างเรียบแล้วจึงเอามือรีดผมตอนบน กริบปลายเอาเท่านั้น ไม่ได้ไล่ตะไกรแล้วเก็บผมต้นคอด้วยตะไกรอย่างตัดผมม้า เมื่อเสร็จแล้วเอาแปรงอ่อนปัดผมที่เสื้อ ถอดเสื้อออกสลัดเสียทีหนึ่งแล้วคลุมใหม่คราวนี้เอาสำลีสระหวีเสนียดขูดถี่ แล้วเอาแปรงอ่อนปัด คราวนี้เอาน้ำสระผมเขย่าลงแล้วขยี้จนทั่ว แล้วเอาผ้าเช็ดแห้งแล้วจึงใส่น้ำมันปนน้ำเช่นพ่อใส่ หวีหัวให้เสร็จทีเดียว ตัดผมนี้นั่งให้ประมาณ ๒๐ มินิตสำเร็จหมด ในการโกนหนวดนั้นต้องนั่งเอนหงายหน้าเอาสบู่ทาแล้วโกน ใช้มีดโกนถี่เหมือนกัน โกนหนวดสบายมากเหมือนเกา ๆ แล้วเอาน้ำหาที่โกน เอาผ้าเช็ดหน้าเล็ก ๆ กระพือให้หมาดจึงเช็ด คราวนี้เอาน้ำมันปนน้ำแตะหนวดทั้ง ๒ ข้าง แล้วหวีด้วยหวีเล็กโง้ง เปนสำเร็จกันเท่านั้น

เดิมพ่อคิดจะไปโกนแต่หนวดสำหรับพรุ่งนี้ ครั้นดู ๆ มันก็ว่องไวดี จะรอไปตัดต่อวันเสาร์ก็เปนวันขึ้นแยนั่ว เห็นจะไม่ได้ตัด จึงเลยอนุให้มันตัด แต่เอาหวีแลแปรงของเราไป เขาว่าคนหัวล้านมากเพราะมันใช้หวีแลแปรงอันเดียวกันหมด ตัวหัวล้านเลยเกาะติดกันได้ ถ้าที่เมืองเขาไปจองไว้ได้เฉภาะตัว แต่หวีเราโตไปมันตัดไม่ได้ มันมีใหม่ยังไม่ได้ใช้จึงเปนอันตกลง มันตัดสั้นมากพ่อก็ยอม เพราะออกจะชอบสั้น ๆ อยู่แล้ว รู้สึกสบายดีกว่าผมยาวมาก แต่ออกจะแปลกกว่าเดิม ในเรือนี้มันตัดเหมือนกันหมด ก็ไม่ขันอะไร ถ้าบางกอกเห็นจะแปลก เปนผมมหาดไทยรองทรงที่พ่อเคยตัดแต่ก่อนนั้นเอง ค่าจ้างพ่อตัดนั้นเปนพิเศษ แต่อัตราเขาตัดผมม้าก ๑ โกนหนวด ๕๐ เฟนิก ล้างหัวเท่านั้น หวีหัวเท่านั้น เพราะคนหวีหัวไม่เปนมาก มันว่าคราวนี้ผลประโยชน์น้อย เพราะคนโดยสานน้อย เซกันด์คลาศก็ไม่มีมาโกนหนวด ที่ขาดมากนั้นเพราะไม่มีผู้หญิง ๆ ฝรั่งต้องให้ช่างเกล้าผมเปนพื้น

กลับจากห้องตัดผมแล้วไปดูชั้นที่ ๓ อ้ายพวกอึงกาหลขึ้นที่ปอตเสดหมด เวลานี้มีมาไม่มากนัก ที่นั่งเล่นบนดาดฟ้า มีเพดานอยู่ตอนหัวเรือไม่มีอะไรบัง นั่งเล่นไพ่กันอยู่กลางแจ้งน่ากลัวหนาวเต็มที ยายแก่คนหนึ่งเอาเก้าอี้นอนตั้งเข้าอันหนึ่ง บรรดาผ้ามีกมากน้อยเอามารองเอามาห่อคลุมตัวจนคับเก้าอี้เหมือนกับตุ๊กตา เอนอยู่ไม่ได้กระดิกเลย ลืมตาปริบ ๆ เท่านั้น แกเห็นจะหนาวเต็มที ลงไปชั้นล่างที่เปนห้องนอนนั้น พอถึงก็โต๊ะกินเข้ากว้างเท่ากระดานอยู่ไฟ มีขอบสองข้างกัน

จานตก ปูผ้าดอกน้ำเงิน ในห้องมีร้านกั้นเปนล้นกลี่ ซ้อนกันสามชั้น แปลว่าห้องละ ๑๒ คนสองห้อง ห้องละ ๘ คน สองห้อง ห้องละ ๔ คน สองห้อง เขาว่ามั่นของหายอย่างยิ่ง มีห้องนอนสองคนห้องเดียวอยู่กลางกำลัง แต่เห็นจะเท่ากับอยู่ในตู้ผ้านุ่ง เกือบตายทีเดียว อาหารกินสี่เวลา มีซุปและขนมปัง อะไร ๆ ผักหญ้าที่พรรณาว่ามีนั้นมันอยู่ในซุปหมดแล้ว

กลับขึ้นมาเขียนหนังสือนบ่าย ๕ โมง เขามาบอกเดี๋ยวนี้ว่าเห็นเขาเมานต์เอตนาที่เปนเขาใหญ่ในเกาะซิซิลีเปนเขาไฟ แต่เก่า ๆ ไม่แรงแล้ว อยู่ในแสงแดดแดง เห็นลอยอยู่ครึ่งเขาเหนือเมฆ เวลาพอพลบกทุ่มหนึ่ง เพราะฉนั้นกินเข้ากันแต่พลบมาสองวันแล้ว กลางวันมีแต่จะมากขึ้นทุกที กินเข้าแล้วไปนั่งคอยดูเรือเข้าช่องหว่างเกาะซิซิลีกับฝั่งอิตาลี แต่จน ๔ ทุ่มเศษจึงถึงบ้านซันโยวานี ที่ข้างฝั่งมีไฟสว่าง ต่อลับไฟบ้านนี้แล้วเห็นเมืองเมซินาฟากข้างเกาะซ้ายมือเปนเมืองใหญ่มีไฟมากยาวมีไลต์เฮ้าส์ เรือเราจุดดอกไม้เมื่อผ่าน เมืองนี้ที่จะหยุดขึ้นบกไปปาเลอร์โมเมื่อขากลับ แลมาแต่ไกลเปนไฟสว่างริมทเลตรงกันข้ามทั้งสองฟาก

เรื่องหนาวนั้นมันเคยได้แน่ คราวก่อนตอนหลัง ๆ จนกลางคืนควันออกจากปากพลุ่ง ๆ ก็ไม่หนาวเท่าไร คราวนี้วันแรกหนาวเสียกระไรเลย ค่อยทนได้ขยับขึ้นไปทุกวัน แต่ก่อนในห้องปรอด ๗๐ กลางแจ้ง ๖๒ ครางแล้ว วันนี้ในห้อง ๖๕ กำลังสบาย ข้างนอก ๕๘ รู้สึกหนาวมาก การที่หนาวนี้เขาว่าฤดูล่าผิดที่เคย ควรจะหนาวน้อยกว่า

นี้แล้ว ถ้าลมเปนใต้ ในทเลนี้ร้อน เช่นขากลับคราวก่อนคลื่นจัดเต็มที่ แต่ไม่สู้หนาวมากเท่าใดนัก ตอนเย็นนี้ไม่มีคลื่นเลย เรื่องเสือเปนอันได้ความว่าเปลี่ยนกัน กับตุ๊กตำรับหนึ่ง แกใส่คับท้อง หลวมน่าอก บ่นเจอกันเข้ายืมกันลองได้พอดีกันทั้งสองข้าง ผเอิญได้ดุมสองแถวด้วย ปล้มเต็มที่ เสื้อกกันนี้บ่ว่ามีตัวเดียวเท่านี้ เสื้อดุมสองแถวกันนี้บ่ว่ามีตัวเดียวเท่านี้ ใส่สบายเสียนี่กระไรเลย จะแต่งตำรับนี้เปนนิจ

ขอจบไว้เพียงเท่านี้ เพราะรู้ว่าเรือเขาจะออกเวลาสองยามวันนี้ จะกลับมาเขียนต่อไปจะไม่ทัน คิดถึงเปนอันมาก จะลงมือวันใหม่เมื่อมาถึงทีเดียว

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๗

คืนที่ ๓๐

เรือซักเซน

วันพฤหัศบดีที่ ๒๕ เมษายน

หญิงน้อย

เรือมาถึงเวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง หมายว่าจะเขียนหนังสืออะไรก็เห็นเชิงจะไม่ทัน เพราะพอตื่นนอนขึ้นก็ได้ยินเสียงเรือรบอิตาลีสลูต ๓ ลำ ใครต่อใครมาคอยเฝ้า รีบแต่งตัวขึ้นไป แต่ก็เปล่า เขายังไม่อนุญาตให้ใครลงมาก่ามดหมอจะได้ตรวจแล้วตามแบบ เมื่อเรามาเรือของเราเองหมอขึ้นมาบนเรือ หมอในเรือบอกคำเดียวว่าไม่มีโรคอะไรก็พอ ใคร ๆ มาก็ถึงตัวทันที เพราะเคยเช่นนั้นจึงตกใจแต่งตัวเร็วเกินไป เปนนานจรูญ [๑] จึงได้ขึ้นเรือได้ มีกรมทหารเรือพวกอิตาลีแลพวกเรือรบใคร ๆ มาเปนหลายคน ทั้งหาดแมนกงสุลเยอรมันที่เคยเข้าไปอยู่ในบางกอก แลเอเยนต์ของเรือนี้ซึ่งเปนคนมั่งมีเปนนายทหารรีเซอฟของเยอรมันกับลูกชาย ได้ถ่ายรูปบนสพานแลข้างล่าง คนที่มาถ่ายนั้นว่าเปนช่างถ่ายรูปอย่างดีในเมืองนี้ แต่ท่าทางมันผลุบผลับอย่างไร เห็นพร้อมกันว่าเหมือนเกาวแมน น่ากลัวจะไม่ได้ เขามาบอกให้ขึ้นท่าอาสเนล ซึ่งเปนท่าไม่มีคนอื่นขึ้น มีเรือนำเรือหลวงมาคอยเสร็จ แต่รถของเราไม่มา ว่าสั่งแต่วานนี้แล้ว แต่ไปคอยอยู่ที่ท่าอื่น บอก

---

๑ หม่อมเจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เปนตำแหน่งอรรคราชทูตสำหรับประเทศอิตาลีและฝรั่งเศส (เดี๋ยวนี้เปนพระองค์เจ้า)

โทรศัพท์ไปให้มาท่านี้ คอยเท่าไร ๆ ก็ไม่มา สั่งเดิมว่าจะไปกินกลางวันบนบก จนเหลือคอยต้องกินในเรือ ขึ้นบกบ่ายสักสองโมง ขึ้นรถตรงไปแอคแควเรียมที่เลี้ยงปลาทีเดียว

แอคแควเรียมนี้ตั้งอยู่สุดของสวน ซึ่งต่อกับโฮเตลรอยัลใกล้ทเล ต้องผ่านน่าโฮเตลไป คราวก่อนได้เดินไปดูถึงสองครั้ง คราวนี้ก็ไม่มีอะไรแปลกขึ้นสักอย่างเดียว เหมือนกับอย่างเดิมเว้นแต่ดูไม่จืด ตั้งต้นเข้าทางด้านหุ้มกลอง ตึกนี้เขาก่อเปนผนังกั้นรอบ แล้วกั้นเปนห้อง ๆ เอากระจกบังด้านข้างในไว้เปนที่ขังน้ำ แสงสว่างลงทางข้างบนรอบผนังนอกชั้นหนึ่ง รอบผนังในประธานชั้นหนึ่ง จึงแลเห็นเปนน้ำไปทั้งสองข้าง เราเดินไปในหว่างกลางอยู่ในที่มืด ปลาอยู่ที่สว่างจึงไม่แลเห็นเรา ห้องที่บั้น ๆ ไว้นั้น ๒๖ ห้องด้วยกัน เขาเลือกเอาปลาที่อาหารเหมือนกันที่อยู่อย่างเดียวกันไว้ตามพวกที่ควรจะปนกันได้ อาหารนั้นปลาซาดินสด ๆ เปนพื้น นอกนั้นก็มีอาหารเลอียด ๆ บ้าง เช่นพวกปการังที่ไหวไปมาไม่ได้ ชั่วแต่กระดิกเมื่อเวลาจะกินอาหาร ฤๅตัวยุ่มย่าม จะเปนปลาก็ไม่ใช่หอยก็ไม่ใช่ ซึ่งพวกเราเรียกกันว่านกเค้าแมว เพราะเวลานั่งงอมืองอตีนอยู่ในน้ำเหมือนนกเค้าแมว ตัวเช่นนั้นกินปู พื้นที่อยู่นั้นเล่าก็ต่างกัน บางพวกชอบพื้นทรายหยาบ บางพวกชอบทรายเลอียด แลบางพวกก็เกาะอยู่ตามปการัง ที่ชอบอยู่ในภาชนะเช่นพวกเพศปลาไหลก็เอาหม้อแตก ๆ บิ่น ๆ ทิ้งลงไปไว้ให้ขดอยู่ ปลาบางพวกที่ชอบหมกอยู่ในใต้ทราย จนกระทั่งว่ายน้ำขึ้นมา ทรายยังเกาะอยู่บนหลังเต็มก็หมกอยู่ในทรายจนไม่แลเห็นว่าเปนปลา เมื่อไปถึงที่ห้องใดเขาก็ให้

อาหาร ดูอาการที่แย่งชิงอาหารสนุก ปลาบางพวกชอบซุก ๆ นอนซ้อน ๆ กันอยู่ ฤๅนอนอยู่บนต้นปการังในน้ำซึ่งอ่อนเยิ่น กระดิกตัวก็ไหวดูตัวมันจะเบาเต็มที่ ซ้อนกันลงไปสองสามตัวก็ไม่เห็นว่าไรกัน มีกุ้งทเลตัวใหญ่ตัวหนึ่ง น่าดูเต็มที่ สีกเปนสีน้ำเงินอ่อนงาม เจ้าพวกกุ้งทั้งปวงที่เดินถอยหลังกรูด ๆ ตะกลามมากกว่าเพื่อน ปลาซาดินทั้งตัวทิ้งลงไปกอดไว้ ตามไล่แย่งกันโดดโหยง ๆ ตพาบน้ำพึ่งได้แลเห็นว่ามันว่ายน้ำอย่างไร มันไม่ได้ว่ายแบน ๆ เช่นคเนว่าจะเปนเช่นนั้น ว่ายตัวตั้งเอาหัวขึ้นสองมือตกาย เวลาจะหยุดพักไม่ใช่ลงไปแบน ๆ อยู่กับพื้น เอาหลังแหมะเข้าไปกับฝาเผืองอะไรก็ได้ แล้วทิ้งเค้เก้ลอยอยู่เช่นนั้น ไม่เห็นลงถึงพื้น ตัวแมงยุ่มย่ามที่กินปูนั้น เวลาอาหารลงไปถึงคล้ายรูปนกเค้าแมวออกเปนมือเปนตีนรอบ ไปจับปูเข้าในช่องปากแล้วคลานยึดยาดไปหุบเข้าเปนนกเค้าแมวอย่างเก่า มีปลาหลายพวกที่ขี้เกียจ ต้องเอาไม้แหย่จึงจะกระดิก แต่ถึงกระดิกก็ยังทำท่าขี้เกียจอยู่เช่นนั้น ในพวกขี้เกียจนี้มีปลาหมึก ซึ่งมีเพิ่มเติมโทษะเข้าอยู่ในนั้นพอถูกตัวเข้าก็พ่นน้ำดำออกมาเปนหมึกจริง ๆ เต็มไปทั้งอ่าง อ้ายหมึกนั้นเองสำหรับถูกสัตว์อะไรจับเปนอาหารได้ ตรงกันข้ามกับเจ้าหมึกกล้วย อ้าปากว่ายเรื่อยไปไม่หยุดจนกว่าอะไรจะเข้าปาก คราวนี้แถวในเปนพวกสัตว์ที่จะมีวิญญาณฤๅไม่มีวิญญาณก็ใช่ งอกอยู่ตามก้อนศิลาเล็ก ๆ น้อย ๆ เขาจัดไว้งามจริง ๆ เหมือนต้นไม้ฤๅดอกไม้ แต่กลีบนั้นเปนมือ สำหรับกวาดอาหารเข้าปาก สีต่าง ๆ แดง น้ำเงิน เขียวบางอย่างก็รู้จักตกใจ เอาไม้แกว่งลงไปใกล้ ๆ หดใบเข้าไปเสียในก้านได้

สิ่งบังบเงียบกยื่นออกมาใหม่ เจ้าพวกนี้วางเรียงมาจนกระทั่งถึงพวกที่ไม่รู้กระดิกกระเดียเลย ไม่ต้องกินอาหารอะไรด้วย อาไศรยโอชะที่มีอยู่ในน้ำเปนอณูปรมาณูเลี้ยงชีวิตร เช่นคอรัลคือประพาฬนี้ก็เปนสิ่งหนึ่งในจำพวกนั้นเหมือนกัน บรรดาสัตว์น้ำที่เลี้ยงไว้ในที่นี้ อยู่ได้ด้วยเขาเปลี่ยนน้ำเสมอ คือสูบน้ำขึ้นมาจากทเลให้เข้าในท่อเล็ก ๆ เติมน้ำ มีท่อน้ำล้นสำหรับถ่ายน้ำเก่าออกไปทีละน้อย จนน้ำไม่กระเพื่อมเลย ได้ไปดูข้างบนแลดูที่เขาแช่สัตว์เหล่านี้ในเหล้าออลกอฮอลเล่ามาเลือยเจือย เพราะไม่มีอะไรทำ สำหรับอ่านเล่น

ออกจากแอคแควเรียมหมายว่าจะไปดูมิวเซียม แต่ได้ข่าวว่าเขาปิดเสียแล้ว จึงตกลงเปนไปซันต์มาติโน ซึ่งเปนวัดอยู่ยอดเขาเมืองนี้ ภูมิเทศของเมืองเนเปอลนั้น เปนพื้นเขาไปทั้งนั้น มีที่ราบน้อย ตั้งแต่ขึ้นท่าไปก็เปนอันตั้งหน้าจะขึ้นที่สูง ตัดเปนถนนคั่น ๆ ขึ้นไป ตัวถนนนั้นคงวงอ้อมไปให้ลาด ๆ พอรถขึ้นได้ โดยมากไม่ใคร่จะรู้สึกว่าขึ้นเขา รู้แต่ว่ามีแต่ขึ้น ในหว่างถนนต่อถนนนั้น เขาก่อตึกรามสูงกว่ากันขึ้นไปเปนชั้น ๆ ในตึกหลังเดียวข้างหนึ่งสูงข้างหนึ่งต่ำก็มี แต่หลังคาเสมอกันพื้นลดเปนชั้น ๆ ในหว่างตึกเหล่านี้มีทางลัดขึ้นถนน ชั้นบนโดยมากแต่เปนคั่นบันได ถนนปูด้วยศิลาหนา ๆ แต่งน่า แต่ด้านข้างบนให้ครุคระไม่เกลี้ยง สำหรับไม่ให้ลื่น ตอนล่างเปนตลาด คนจอแจเต็มไปทั้งนั้น ตอนกลาง ๆ เปนพวกคนจน มีสวนต้นมะเดื่อที่เขาผูกกิ่งชักติดกับไม้ค้าง ไว้กิ่งแต่สองข้างโยงถึงกันเหมือนรั้ว แลต้นแอบเปอลกำลังออกดอกบ้าง เพราะหนาวปีนี้ล่าสไนพึ่งจะหมดเมื่อเดือนเศษ ต้นไม้

จึงพึ่งจะผลิใบน้อยต้น ผู้หญิงยังใช้เฟอ (คือขนสัตว์คล้องคอเปนต้น) อยู่มาก ถัดขึ้นไปจวนจะถึงยอดถนนแคบลงจนถึงไม่มีทางคนเดินสองข้าง แล้วแคบหนักเข้าไปจนถึงรถหลีกกันไม่ได้ เมื่อไปถึงที่ราบก็ไปเปนสแควร์ (ลานกว้างปูศิลา) มีตึกใหญ่รอบแล้วก็กลับเข้าที่แคบไปอีกจนถึงวัด

คนที่นี่ไม่เห็นมีใครแต่งฟรอกโก๊ตแลหมวกตอปแฮตสักคนเดียว ใส่เสื้อธรรมดาทั้งนั้น พวกชั้นเลว ๆ ยายแก่ยายเถ้าพะรุงพะรังมาก เด็กเล่นกลางถนนมากเสียจริง ๆ นั่งซุกอยู่ตามมุม ๆ ซอก ๆ สี่ห้าคนวิ่งอยู่สามคนสี่คน เปนแห่ง ๆ ไป เสื้อผ้าขาดวิ่นร่องแร่งเปื้อนมอมเปนเด็กกลางถนนแท้ ได้ถามเขาว่ามันนั่งเล่นอะไรกัน เขาว่ามันนั่งเล่นปั่นอีแปะกันเปนพื้น ถามต่อไปว่าไปได้เงินที่ไหนมาเล่น จึงได้ความว่ามือไวอย่างยิ่ง ความลามกก็มาก แต่ดีที่มันยิ้มย่องผ่องใสยายแก่ยายเถ้าเห็นเราผ่านไปโบกโบยโมทนาเรื่อย เล็ก ๆ ก็ไม่จองหอง หัวเราะแหยล้อเล่นก็ได้ พ่อเอนดูเจ้าพวกเด็ก ๆ มาก เสียใจที่รู้ว่าขโมย ที่จริงมันเล่นของมันก็สนุก รถจ้างที่นี่สวยดี ล้อทาแดงตัวดำ แต่เกวียนเทียมม้าสามตัว เครื่องม้านั้นหรูมาก รถรางไฟฟ้าเดินต่อกันถึงสามหลังก็มี แต่มันเดินช้า ๆ แลการหลีกรถดีอย่างยิ่ง ถนนโดยมากกว้างเท่าถนนบำรุงเมือง รถหลีกกันเกือบจมูกคนบนรถจะโดนกัน แต่ไม่มีเหตุการณ์อันใด ไม่เอะอะ ดูเหมือนมันรู้ในใจว่าเปนน่าที่ที่จำจะต้องหลีกกัน ไม่อยากจะเถียงกันว่าใครเดินถูกเดินผิด คนเดินฤๅออกแน่น ดูรถไม่ต้องหยุดว่ากลัวใครจะมาโดน คนเดินก็ไม่มีกิริยา

ว่ากลัวรถจะมาโดน ด้วยมันชินมาเสียช้านาน ว่าถ้าโดนเข้าแล้วไม่มีผลคืออย่างใด ปลาดที่มีคนขอทานแต่คู่เดียว แต่โปลิศลับขึ้นรถไบสิเกิลตามติดรถพ่อขึ้นไปสองคนคอยไล่ อ้ายนี้ออกจะใช้ราชการได้ด้วย ที่ทำให้พ่อคิดถึงมากนั้นเรื่องดอกไม้ ไม่ว่าซอกไหนมุมไหน เต็มไปด้วยดอกไม้ทั้งนั้น งามงาม มันนั่งขายได้สบายกลางแดด มีตู้กระจกใส่บ้าง เอาร่มปักพอบังเงาบ้าง พวกผู้ใหญ่นั่งอยู่ที่ร้าน เด็ก ๆ วิ่งชูไปทุกหนทุกแห่ง ใครผ่านร้องเรียกให้ซื้อดอกไม้ ที่เห็นมากในเวลานี้คือดอกกำมหยี่ซ้อนสีชมภู ดอกเดียวมันโตเท่าดอกแก้วพวงทั้งช่อ อีกอย่างหนึ่งดอกคล้ายลั่นทมที่พึ่งแย้ม แต่มีอะไรแต้มข้างในงามหรูขึ้น อีกอย่างหนึ่งคล้ายดอกแต้ฮ่วย เบญมาศมีมาก กุหลาบสีครั่ง กุหลาบเหลือง กุหลาบขาว นี่เปนดอกไม้ที่สังเกตได้ แต่ที่ไม่รู้จักผ่านไปเร็ว ๆ ไม่ทันสังเกตมีมาก เอากระบุงมาใส่เอาได้ แต่ฝรั่งที่นี่มันตัดดอกไม้สั้น ๆ ไม่ใคร่มีก้านอย่างเราตัด แล้วผูกปลายไม้เหมือนกันแต่ไม้ที่สำหรับผูกนั้นมันเหลาเสียเกลี้ยงอย่างเอกผูกด้วยลวด

เวลาขึ้นไปตามทาง ผ่านคาเซอลแห่งหนึ่งว่าเปนคาเซอลโบราณก่อด้วยศิลาใหญ่โต หน้าตาร้าง ๆ แต่ทหารอยู่

วัดซันต์มาติโนนั้น เปนวัดร้างเหมือนกัน เดี๋ยวนี้เขาใช้เปนมิวเซียม ยังมีรูปเขียนดี ๆ แต่จะเล่าถึงรูปเขียนน่าจะโดนกับที่หม่อมนเรนทร์เล่าจึงของดเสีย เปนแต่จะกล่าวว่าได้เห็นเขียนเพดานรูปตั้งจริงตัวเดียวเท่านั้น มีของต่าง ๆ เก็บไว้หลายอย่าง จะข้ามเสียไม่เล่าเหมือนกัน มีที่ดูวิวดีสองแห่ง แต่วันนี้อยู่ข้างมีหมอกมาก ดูไปไม่ได้ไกล แต่ไม่พ้นเมืองเนเปอลเห็นได้หมด ได้ยินเสียงอึงทั้งเสียง

คนเสียงล้อเกวียนแลเสียงระฆังวัดต่าง ๆ ซึ่งกรมสมมตออกอุทานออกมาเอง ว่าได้ยินเสียงระฆังเพราะ กลับลงมาจากนั้นจะแวะที่มิวเซียมแต่ตาภารโรงแก่วุ่นเสียใหญ่ โทรศัพท์บอกเจ้ากรมให้มาเปิด จะเหนี่ยวเอาไว้คอยดูให้ได้ เวลาฤๅก็ห้าโมงเศษ จวนย่ำค่ำแล้ว ร้านเขาจะปิดลุกขึ้นเดินแก่ก็ชวนลากลู่ถูกังจะให้เข้าไป ตกลงต้องตีกันหนีแก่ซึ่ง ๆ หน้าจึงกลับลงมาร้านได้ การที่ลงมาร้านนั้นแปลว่าต้องขี่รถเดินรอบเมือง จนเกินกว่าบรรจบที่เก่า ก็วนมาที่หลังโฮเตลนั้นเอง เดินจากโฮเตลอึดใจเดียว มาคราวก่อนยังไม่ยักรู้ว่าร้านอยู่ที่นี่ ได้ซื้อของแล้วเสร็จในเวลาย่ำค่ำเศษ แต่ยังสว่าง จะไม่พรรณนาด้วยร้าน แต่ควรจะรู้นิดเดียวว่า ร้านที่นี่ไม่ใช่เช่นเมืองอังกฤษฤๅเมืองฝรั่งเศส ซึ่งรูปร่างเปนศาลายุทธนาธิการ [๒] แต่ในกลางสนามหญ้านั้นมีหลังคากระจก ตั้งของอะไรหรูไป มีแพรริบินแลพรมห้อยหรูอยู่ในกลาง ซึ่งถ้าเล่าถึงจะเข้าใจเช่นนั้นในแถบเมืองอังกฤษเมืองฝรั่งเศส แต่ร้านข้างอิตาลีนี้ถ้าจะเล่าถึง ควรจะเข้าใจว่าตึกถนนบำรุงเมือง เช่นห้างแบดแมนเก่า [๓] มีตู้ ๆ ตั้งของขายเท่านั้น จึงไม่น่าจะต้องเล่าอะไร

วันนี้ได้คิดอ่านกันในเรื่องกินเข้า เขาจัดไว้ที่โฮเตลรอยัล แต่พ่อขี้เกียจซ้ำซาก อยากจะไปกินเรสเตอรองต์ จึงได้จัดการใหม่กับมิสเตออาเซลเมเยอ จ้างรถมารับตอนข้างหลังตึก สำหรับที่จะได้หลบคนดู ตอนข้างในให้กรมประจักษ์แอกต์เปนพระราชา ขึ้นรถแลนดอตั้งกระบวนแห่ไปกินเลี้ยงที่โฮเตล ที่จริงหาไม่การจะเรียบร้อยดี แต่

๒ คือศาลาว่าการกระทรวงกลาโหมบัดนี้

๓ ห้างแบดแมนเก่าอยู่ตึกแถวถนนบำรุงเมืองฟากใต้ ต่อเชิงสะพานช้างโรงสี

บังเอินมีฝรั่งที่เคยไปอยู่เมืองไทยมาอยู่ที่นี่คน หนึ่งหบอนเปนที่สุด พูดภาษาอะไร ๆ กัน จนที่สุดภาษาไทยก็เข้าใจ ได้ยินแล้วกลั้นไว้ไม่ได้ ต้องสำแดงให้ปรากฎว่าข้าเจ้าเข้าใจ รู้อะไรแล้วก็นิ่งไม่ได้ อยากทำบุญคุณกับชาวเมือะของตัว จนชั้นคนกลางถนนมันก็แอบไปเล่นตาบอกให้รู้ว่าพ่อจะไปทางหลัง ได้แลเห็นแก่ตาทีเดียว มีคนไปคอยดูสัก ๒๐ ออกกลแตก แต่ต้องดันมันไปดื้อ ๆ ขึ้นรถได้ก็ให้ขับไป รถจ้างที่นี่มันนั่งสองคน พ่อกับมิสเตออาเซลเมเยล บริพัตรกับกับตันโวลเตมาสเยนตรากับพระยาบุรุษ พอขึ้นรถได้มันก็ตะบึงทีเดียว ขับเร็วเปนที่สุด แต่ไม่เร็วเรื่อยอย่างรูเซีย มันเร็วหวือ ๆ ถึงทีเลียวถึงรถเอียง อ้ายคนที่จะตามดูก็เหลือกำลังไปเอง ประเดี๋ยวเดียวรถที่ ๒ ขึ้นน่าไปแล้ว เลยสำเร็จกิจไม่มีใครรู้จัก ตรงไปเรสเตอรองต์ชื่อยารดิเน อินตานาเซียนาลี ซึ่งได้ส่งกิตคุณของเขาอันได้พิมพ์ไว้เข้ามาให้ในซองนี้ด้วย เรสเตอรองต์เช่นนี้มีมาก ที่เปนส่วนชาวเมืองแท้ เขาว่าออกจะสกปรก จึงเลือกเอาที่อินเตอแนแชนัลเช่นนี้ ที่นั้นอยู่ในถนน ซึ่งเปนที่ประชุมคนอย่างแฟชันเนเบอล แต่เลี้ยวเข้าไปลงจากรถในที่ของเขา ไม่ต้องลงกลางถนนหลวง ขึ้นกระไดแคบ ๆ หน้าตาออกไทย ๆ แรกถึงครัวทีเดียว ที่ครัวนี้สนุก มีเตาเหล็กตลอดจนผนังด้านหุ้มกลอง นอกนั้นก็ตั้งเตาอะไรต่าง ๆ คนทำงานที่เปนคนครัวประมาณสักสิบเอ็ด สิบสองคน แก่คร่ำ ๆ จนหัวขาวหนวดขาวก็มี ในห้องนั้นมีตู้กระจกตั้งของสดสารพัด กุ้งปูปลาเนื้อผักผลไม้ อยู่ใกล้ทางที่จะเดินเข้าไปข้างใน ใครอยากกิน

อะไรก็ไปยืนเลือกสั่งให้เอาสิ่งนั้นสิ่งนี้ทำ แล้วมีผู้มารับคำสั่งหาฤๅว่าจะทำเมนูอย่างไร เราก็เดินล่วงเข้าไปข้างใน ที่ข้างในก็ตึกแถวแต่คั่นเปนห้อง ห้องละสามโต๊ะ สี่โต๊ะ นั่ง ๘ คนก็มี ๔ คนก็มี ถึงที่จะมากเท่าไร จะนั่งสักสองคนก็ได้ นั่งทั้งพวกไม่ให้คนอื่นเห็นเลยก็ได้ เขาจัดไว้เช่นนั้นแต่พ่อไม่เอา ไปเลือกนั่งที่ในห้องกลางที่มีหลายโต๊ะ แลเปนห้องทางสำหรับคนเดินผ่าน จะได้แลเห็นคนแปลก ๆ เวลาไปถึงเข้าที่นั่น เห็นพระยาบุรุษกับเยนตราหายไปแล้ว นึกทอดธุระว่าช่างมันหมดตำราเข้าคงไปที่โฮเตลเอง เพราะเยนตราสันทัดโฮเตล อาเซลเมเยอจะมาตามก็ห้ามไว้ สักครู่หนึ่งเห็นพระยาบุรุษกับหม่อมนเรนทร์ขึ้นไป ผิดสังเกต ไม่ได้สั่งไว้ให้หม่อมนเรนทร์ตามเลย ทำไมถึงได้หม่อมนเรนทร์มา ได้ความว่าหม่อมนเรนทร์จำจะต้องมากับพระยาบุรุษเพราะพระยาบุรุษไม่มีปาก แต่เยนตรานั้นหายไปไม่มีใครรู้ ตกลงกระทำใจว่าคงกลับไปโฮเตล ให้เจ้าอาเซลเมเยอเปนผู้เลือกกับเข้าเพราะเขาเกิดที่นั่น แล้วนั่งคอยอยู่เปนนาน กว่าจะแล้วช้ามากหิวเต็มที เขาเอาขนมปังมาก่อน ว่าขนมปังเปล่ากันเสียเพลิน หม่อมนเรนทร์ตะกลามมากกว่าเพื่อน กดเข้าไปเสียหมดก่อน เนยมาก็กินกับเนยกันต่อไป ต้องมีเจรจาระหว่างกับเข้ายังไม่แล้ว ตาเจ้าของโรงรูปร่างอ้วนใหญ่คล้ายตาโอ แต่โตกว่ามาก พูดภาษาอื่นก็ไม่ได้ ต้องมีล่ามมาพรรณาถึงการทำกับเข้า ว่าทำเช่นนั้นถึงจะอร่อยจะดี จะทำให้วิเศษต่าง ๆ ที่จริงมันก็ยั่วความหิวของเราอยู่บ้าง เหมือนคนกำลังหิว ๆ ไปเล่าให้ฟังว่าทำอ้ายนั่นอ้ายนี่อร่อยชักให้อยากมากขึ้น แต่ที่นั่งอยู่ที่นั้น

ก็ไม่จืดอะไร ดูคนไปคนมา บ้างนั่งกิน บ้างเดินเข้าเดินออก บางพวกที่มาทีหลังเรา ได้ของกินก่อนเราเปนนาน ๆ ทอยกันอยู่เสมอ โต๊ะเราถึงไม่รู้ว่าใครก็รู้ว่าเศรษฐี เพราะสั่งกับเข้ากับปลามันหรูมาก มีดอกไม้กลางโต๊ะ เขาจึงได้ประจง ในเวลาเมื่อเคียวกันเพลินอยู่นั้นเยนตราทีหลังถึงตั้งขึ้นไปเสียงหิดขึ้นคอหน้าเขียว ด้วยแกไม่หยุดตามจนถึงเวลานั้น เกือบหวิดอดเข้า ตกลงเปนได้ความว่าพอออกจากร้านจะมาขึ้นรถ พระยาบุรุษบอกว่าลืมหวก วิ่งกลับเข้าไปเอาในร้านหม่อม นเรนทร์ก็วิ่ง ถลัน ออก มา เอา กระ เป๋า เครื่อง แป้ง ส่ง ให้ เยน ตราเยนตราก็อุ้มกระเป๋าเปนนางวิยดาตามเสด็จเรียบร้อยทีเดียว ไปก็ไม่ทันไม่รู้ว่าจะไปทางไหน พูดกับมันภาษาอะไรก็ไม่เข้าใจสักอย่างหนึ่ง ตามเรื่อยไป เยนตราก็ตั้งใจเสียว่าช่างเถิด วันนี้อดเข้าก็จะตามให้ได้ ตั้งใจเที่ยวมะงุมมะงาหรา มันก็พาเรื่อยขึ้นไปเขา ไปจนมืดเข้านึกหนักใจเรื่องวิยดาที่อุ้มไปด้วย จึงคิดจะกลับเอามาส่งไว้เสียที่โฮเตลก่อน พอนึกได้ก็ออกชื่อโฮเต็ลถูก อ้ายคนขับรถก็เข้าใจ มาถึงโฮเตล ได้ความจากผู้ที่อยู่โฮเตลว่าเสียงเอ็ดทีเดียว มาถามหาพระยาบุรุษสันนิษฐานกันว่าเยนตราถูกไล่ แต่แกก็จำเภาะมาเจอเจ้าตัวบอนที่ว่ามาแล้ว บอกถิ่นที่ที่เราจะไปให้รู้ตลอด บอกที่แลซ้ำจัดคนที่โฮเตลให้นำไปด้วย จึงได้ไปถึงโต๊ะเรากลายเปน ๗ คนขึ้น

เหล้าอิตาเลียนที่กินนี้ มีสองอย่างที่สำหรับกินต่างน้ำ เหล้าเหลืองรศเปรี้ยวอ่อนหน่อยหนึ่ง เหล้าแดงรศหวานดื่มง่ายแต่ฉุน แต่ถ้าเทียบกับเหล้าอื่นแล้วจะว่าอ่อนไม่ได้ ฉุนทั้งคู่ขึ้นตาทีเดียว เครื่องที่

จะรินต้องมีเครื่องโก้งเก้งคล้ายรางปืนใหญ่ เมื่อวางขวดแล้วเวลาจะริน ขันควงข้างหลังเหมือนยกปืน แต่เขามีน้ำกินมาก เปนน้ำลำธารอร่อย ของหวานมีแชมเปน์ชี นับว่าเปนแชมเปน์ชีอย่างอ่อนกว่าของชาติอื่น หมดหวานมาก กับเข้าตั้งต้นมักกะโรนีเส้นเล็ก ต้นเลียสุมจาน ดีที่ร้อนควันพลุ่ง ๆ ทุกอย่างกินยังไม่ใคร่จะอยู่ ถึงห้ามกันให้หยุด สิทธิการิยะ วิธีกินมักกะโรนีนั้น ท่านให้ถือซ่อมมือขวา ถือช้อนมือซ้าย เอาซ่อมหมุนม้วนเส้นมักกะโรนี แล้วเอาช้อนประคองจนกลมเปนคำแล้วจึงใส่ปากแล กับเข้าที่สองเข้าสุกกับตับไก่ หั่นชิ้นเล็ก ๆ ปรุงด้วยเนยแขงเจือมะนาวแต่เปนมะงั่วฤๅมะนาวนมยาน การที่จะบีบนั้นต้องมีเครื่องมืออร่อยอีก เพราะควันมันพลุ่งมาอีก ที่สามปลา ปลานั้นยาวกว่าปลาทูหน่อย พอพาดปากจาน ทอดหนังกรอบเนื้อในนุ่มไม่พบก้าง หว่างจานที่ว่างอยู่สองข้าง ข้างหนึ่งเปนกุ้งฝอย ข้างหนึ่งปลาหมึก ขันที่ปลาหมึกฝรั่งมันเรียกอิงก์ เหมือนอย่างกับเรา หวานดีทั้งสามอย่าง กับเข้าสามที่นี้อิ่มเกินต้องการอีกเสียแล้ว ที่สี่เนื้อโคย่าง หั่นชิ้นบาง ๆ ที่สุดจึงกินไม่ใคร่จะได้ พุงซื่อเต็มที่ ของหวานไข่เจียวหวานแลผลไม้ ผักที่สำหรับกินกับผลไม้อย่างหนึ่ง เรียกว่าเฟนอกคี หัวเงมือวจุ้ยเซียนจิ้มเกลือกิน หวานจริง ๆ กินลักษณะเซเลรีของอังกฤษ แต่เซเลรีมันออกเผ็ด ๆ นี่ไม่มีรศเผ็ดเลย ลืมกับเข้อเสียสิ่งหนึ่ง คืออาติโจ๊กที่นี่เขาไม่กินแต่ชั่วแว่น ซึ่งรูปร่างเปนตคัน ฤๅปลิดกลีบจิ้มเนยดูเขาตัดกลีบที่แขงออกเสียหมด แล้วผ่ากลางเปนรูปรี ๆ ทาบบนขนมปังทำเหมือนอย่างนก ผลไม้สีส้มลูกโตเท่าส้มเปลือกบาง รศเปลี้ยวเห็น

จะเกือบถึงล้มแก้ว แต่ชุ่มดี กับลูกแอบเปอลอเมริกา ตกลงเลิกไม่กินน้ำชา กินกาแฟ ตอนอิ่มเข้านั้นดูมันรู้กันมากขึ้น เจ้าของโรงจะขอให้เซนชื่อ พ่ออดกันไม่เซน เลยติกินออกจากโรงนั้น เดินตามถนนมาที่สลอนมากะริตา ซึ่งอยู่ไม่สู้ห่างกันนัก อิ่มเต็มที่ ได้เดินเสียค่อยยังชั่ว ที่นี่เปนเรือนหลังคากระจกจตุรมุข เปนถนนกว้างมีร้านสองข้าง แต่ที่พ่อไปไม่ได้เข้าไปในนั้น ไปเข้าข้างหนึ่งต่างหาก แล้วลงในใต้ดินมีโรงลครโตกว่าดึกดำบรรพ์มาก เปนรูปกลมดีทีเดียว สเตชที่ลครออกมาเล่นก็กลม ชักม่านวงอ้อมมาตามกลม พื้นกลางมีโต๊ะเล็ก ๆ สำหรับกินน้ำชาสูบบุหรี่ได้ พ่อไปนั่งในบอกส ไม่กล้าลงไปนั่งกลางเพราะหลบยาก ลงมือเล่นยามครึ่ง มีผู้หญิงออกมาร้องเปนพื้น แก่ ๆ คร่ำหวอด มันแต่งสำหรับดูไกล ๆ เท่านั้น มีอีนิโครปนฝรั่งแขนด่าง ๆ ออกมาหกคะเมน แลนิโครไต่ลวด พ่อกลับเสียในที่ ๗ ฤๅ ๘ ของโปรแครม มาลงเรือเหมือนอย่างเมื่อขาขึ้น เรือออกเวลา ๑๑ ทุ่ม ได้ให้ปี่นปั๊กคอมิสเตออาเซลเมเยออันหนึ่ง กับให้รางวัลนายโปลิศที่ตามกำกับ อันที่จริงก็ใช้เขาได้ เปนสิ้นชุดจบเรื่องเนเปอลกันเท่านี้

ได้ส่งเมนูที่เรสเตอรองต์ฉบับหนึ่ง แผนที่เดินเรือซึ่งเรือซักเซนมาครั้งนี้จนถึงเยนัว บรรจุมาในหีบของกับรูปปะโนรามาแลโปสต์กาดต่าง ๆ รูปเขียนเมืองปอมปีไอ ซึ่งจมอยู่ในขี้เถ้าขุดขึ้น ยังแลเห็นลายปรากฏเข้ามาพอดูเปนเค้า จะได้แลเห็นเรื่องได้ตลอด พ่อคิดถึงลูกจริง ๆ ถ้าได้มาเที่ยวจะสนุกนัก ขอจบตอนหนึ่งเพียงเท่านี้ จะแยกตั้งต้นเยนัว เปนเรื่องทางบกต่อไปต่างหาก

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

พระราชหัดถเลขาฉบับที่ ๘

คืนที่ ๓๑

เรือซักเซน

วันศุกรที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

หญิงน้อย

พ่อควรจะเขียนฉบับนี้เสียให้จบก่อนที่จะบอกตั้งต้นเมืองเยนัว แต่มันรู้สึกแล้วเร็วเกินไป ด้วยเห็นว่าฉบับนี้ไม่มีความอันใดจะเล่า แต่ที่จริงมีบ้าง

เมื่อคืนนี้ให้กรมสมมตเขียนหนังสือเติมจนจบ แต่พ่อเมาบุหรี่เต็มที่ กรมสมมตแกสูบอย่างพระสูบ คือดูดเข้าไปเหมือนเขาดูดกันชา แล้วปล่อยควันพลุ่งออกมายาวตั้งวา ไม่ใช่อย่างกรุ่น ๆ ออกมาเหมือนปล่องไฟที่ติดถ่านหินใหม่ ๆ ห้องมันเล็ก แกสูบคนเดียวควันเต็มทั้งห้อง ครั้นจะไม่ให้แกสูบก็สงสาร เห็นกำลังอร่อยเต็มที่ บุหรี่ทั้งตัวขีดไฟจุด ๓ ครั้งหมด เหลือสักองคุลีเดียว อดหัวเราะก็ไม่ได้ จะทักกลัวจะกระดาก พ่อเลยไม่ได้สูบตั้งแต่กลับลงมาจนนอน แต่ก็มีคุณอยู่บ้าง จะเปนด้วยฤทธิเมาบุหรี่ฤๅอย่างไรไม่รู้ เลยหลับสนิท ท้องไส้ก็พลอยเปนปรกติเรียบร้อย หลับพักใหญ่จนตื่นไม่ทันกินเข้ากลางวัน

ค่ำวันนี้ดินเนอเขาจัดโต๊ะแลแต่งห้องเรือด้วยดอกไม้สดหรูมาก บนโต๊ะทุก ๆ โต๊ะทั้งที่นั่งแลไม่ได้นั่ง แลตามน่าต่างประตู ผูกช่อดอกไม้ประดับธง เปนดอกไม้อิตาลีที่พ่อทำให้เอากระบุงตวงนั้น ถ้าเมืองเราจะแต่งให้เต็มห้องเช่นนี้ก็ไม่ใช่หาดอกไม้ง่าย แควนโคมเปนหนังสือภาษาเยอรมันอย่างไปดีมาดีด้านหนึ่ง พ่อยอมลงทุนแชมเปน์ให้เลี้ยง

ทุกคนด้วย เวลากินเข้าแล้วพ่อขอบใจแลให้พรกับตันดื่มแชมเปน์ แก ตอบทันที ครั้นเวลาไอส์กริมดับไฟหมด ยกถาดน้ำแขงที่เอาน้ำแขงเปนแก้วครอบไฟออกมา ตัวไอส์กริมทำเปนเจ๊กนั่งกางร่มกระดาษ ทุกคนมีซักเบี้ยะ เวลาเลิกโต๊ะแล้วไปให้ตราที่ห้องสูบบุหรี่ กับตันได้ ม,ม, ชีฟออฟฟีเซอ ชีฟอินเยอเนีย เปมาศเตอ ได้ตราตามลำดับ ชีฟกุ๊กชีฟสจ๊วด ได้เหรียญ กับกาลซิลเลอ ได้เหรียญเงิน ออฟฟีเซออีกคนหนึ่งสำหรับจดแผนที่ทุกวันนั้นให้ดุมมือทองคำสำรับหนึ่ง แล้วนั่งสนทนากะระยะทางกับจรูญต่อไปจนดึก

วันนี้ไม่หนาว ในห้องปรอดเพียง ๗๐ กลางแจ้งก็ไม่เย็นเฉียบ ไม่มีคลื่นฤๅลมอันใดเลย

คราวนี้เปนจบทางเรือแน่ ออกจะเสียดายที่อยู่ เคยอยู่ชินสบายเปนบ้านเปนเรือนแล้วจะขึ้นบกไป ย้ายที่เปลี่ยนที่นอนมันจะขาดโน่นขาดนี่ ต้องจัดห้องใหม่ร่ำไป ที่เปนข้อสำคัญนั้นเรื่องที่นอน อ่อนบ้างแขงบ้าง แคบบ้างกว้างบ้าง กลัวจะเกิดนอนไม่หลับ บริพัตรคิดอ่านจะหอบเอาเตียงนอนแลที่นอนไปด้วยทุกหนทุกแห่ง เพราะอะไร ๆ ยังหอบไปได้ ที่นอนเปนสำคัญ คิดจะไม่ให้แปลกที่ ออกจะเปนการรุงรังอยู่ แต่มันก็ชอบกลดี

รูปห้องแคบินในเรือลำนี้ที่นายมุ่ยเขียนเปนอันแล้วสำเร็จ ลงได้ในวันนี้ ให้รางวัล ๑๐ ปอนด์ จะไปหากรอบใส่ที่เยนัว แล้วจะรีบส่งเข้าไป จะได้เห็นว่าที่อยู่ของพ่อเปนอย่างไร

ขอลาอีกครั้งหนึ่งในการที่จะขึ้นบก นับว่าเปนไกลออกไปอีก ขอฝากความคิดถึงแก่บรรดาผู้ที่พ่อมีความรักใคร่ทุกคน ขอให้มั่นใจว่าพ่อมีความสบายขึ้นกว่าแต่ก่อน

จุฬาลงกรณ์ ป.ร.

ชุมนุมโคลงสุภาษิตพระราชนิพนธ์

ในรัชกาลที่ ๕

ชุมนุมโคลงสุภาษิต พระราชนิพนธ์
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

วชิรญาณสุภาษิต

(ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒)

๏ สุจริตรวบยอดสิ้น สรรพมง คลเฮย
ห่อนยักอย่างยืนยง ยิ่งฟ้า
โดยกลายฝ่ายโทษคง เจือทุ จริตแฮ
หยั่งสติตริค้นคว้า คู่ร้ายคงเห็น ฯ

๏ จำเปนประกอบเกื้อ การเพียร ด้วยนา
จักทราบดีร้ายเรียน จึ่งรู้
เฉกเต้าไต่ทางเตียน ตลอดดุ เร็วแฮ
คลำมืดผิดมากผู้ เสาะพลั้งพ้นครา ฯ

๏ ปัญญาความรอบรู้ เปนทุน เดิมเฮย
ค้าคิดสุจริตหนุน ประเสริฐ
ไผ่ค้าทุจริตรุน ตนตก เข็ญแฮ
แสดงเทียบคุณโทษเยื้อง เยี่ยงอ้างทางสอง ฯ

โคลงพระราชปรารภความสุขทุกข

(ทรงพระราชนิพนธ์ ขณะกำลังทรงประชวรเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒)

ความรักจักว่าให้ เห็นชัด เจนฤๅ
รักสิ่งทรัพย์สมบัติ มากล้ำ
ชล่าหลากจากชีพพลัด เพราะทรัพย์ แลเฮย
รักเช่นนี้มีกล้ำ เกลื่อนกลุ้มประชุมชน ฯ

อีกกลหนึ่งนั่นนั้น รักสุข สบายนอ
เห็นที่ไหนดลทุกข์ เร่รั้ง
เวียงสวรรค์บ่สนุก เพราะปราศ สุขแฮ
แสวงสุขเมื่อสร้างข้าง น่าให้ใจสบาย ฯ

ชีวิตมนุษย์นี้ เปลี่ยนแปลง จริงนอ
ทุกข์และสุขพลิกแพลง มากครั้ง
โบราณท่านจึงแสดง เปนเยี่ยง อย่างนา
ชั่วนับเจ็ดทีทั้ง เจ็ดข้างฝ่ายดี ฯ

เป็นเด็กมีสุขคล้าย ดิรฉาน
รู้สุขรู้ทุกข์หาญ ขลาดด้วย
ละอย่างละอย่างพาล หย่อนเพราะ เผลอแฮ
คล้ายกับผู้จวนม้วย ชีพสิ้นสติสูญ ฯ

สุภาษิตพิพิธธรรม

ความสุภาพ

มีบุญหนุนแต่ครั้ง หนึ่งคราวหนึ่งแฮ
ห่อนยั่งห่อนยืนยาว เกลือกแคล้ว
กำเริบจักเป็นราว รอยติ ฉินพ่อ
เรียบราบสุภาพแล้ว กลับได้ส่องกาล ฯ

ความรู้

ยามรู้เรียนร่ำไว้ หวังผล
ใช้ชอบจะชูตน เลิศล้ำ
ใช้ผิดจะกลับผจญ ตนมอด ม้วยแฮ
ดีชั่วจงชั่งซ้ำ สนิทแล้วจึงขยาย ฯ

ความฉลาด

ฉลาดหัดเลี้ยงชีพด้วย ความชอบ ธรรมนา
ฉลาดหลีกความผิดประกอบ ชอบแก้
ฉลาดพูดผิดระบอบ มากชีพ ตนแฮ
ฉลาดคิดจะผิดแพ้ พ่ายผู้ฉลาดใด ฯ

ปัญญา

ปัญญาการจัดใช้ สามสถาน
หนึ่งฉลาดสงครามการ ศึกสู้
หนึ่งไวว่องโวหาร ควรที่ ทูตนา
หนึ่งฉลาดการเมืองรู้ ชอบใช้ผดุงแดน ฯ

สติ

ปัญญาดั่งม้าเทียบ รถยาน
แม้ขาดหัดถาจารย์ ชักใช้
จักควบคนองหาญ เห็นผิด ผันแฮ
ชอบสติตริตรองให้ ถ่องแท้จึ่งทำ ฯ

ความสงสัย

สงสัยสบสิ่งสิ้น ทุกประการ
ค่อยนิ่งค่อยพังนาน จึ่งรู้
แม้นหวนด่วนว่าขาน เขาเกลื่อน กลายแฮ
ถึงทราบจะสอบสู้ สลัดเลี้ยวเลยเลือน ฯ

นินทา

ต่อหน้าไม่ว่าถ้อย เตือนตัก
โดยชื่นฉันเพื่อนรัก พี่น้อง
ลับหลังแต่ตั้งปรัก ปรำติ เตียนแฮ
ถึงรักก็จักต้อง แตกร้าวรานกัน ฯ

สรรเสริญ

สรรเสริญสมเหตุด้วย การดี จริงเฮย
มักยิ่งยืนไป่มี กลับร้าย
สรรเสริญแต่วาที คนตื่น เต้นนา
มักจะกลับยักย้าย ห่อนยั้งยืนคำ ฯ

ศรัทธา

แสวงหาที่พึ่งให้ เต็มใจ เทอญพ่อ
เห็นสาสนธรรมใด เลิศแล้ว
จงหมั่นประพฤติใน สาสน์ท่าน สอนนา
จักเกิดผลผ่องแผ้ว เพื่อหมั้นใจจริง ฯ

ทิษฐิ

จักถือทิษฐิให้ รู้ทัน การนา
กล่าวผิดจงคิดขัน ต่อสู้
กล่าวชอบตอบควรผัน ผโอนอ่อน ตามแฮ
แม้นมาดบอาจรู้ อ่อนไว้ร้ายเบา ฯ

ความทเยอทยาน

ผู้อื่นประกอบเกื้อ การใด ก็ดี
พลอยอยากทยานใจ จับบ้าง
เห็นใหม่เปลี่ยนใหม่ไฉน จักเสร็จ ลงฤๅ
ทุกสิ่งสรรพคั่งค้าง สุดค้นจนตาย ฯ

ความเกิด

ยามเกิดเกิดยากพ้น ประมาณ นักแฮ
ควรส่งวนชีพนาน เนิ่นไว้
สิ่งชั่วประจักษ์การ ว่าจะ ม้วยแฮ
จงหลีกรักชีพให้ มอดด้วยกาลเอง ฯ

ความประมาณตัว

ห้ามกายกายแก่แล้ว หนอเรา
อย่าเยี่ยงเขาเพราะเขา หนุ่มพ้อ
สาวแส้ส่งบเมา นิ่งนิ่ง เสียนา
ขืนคนองบ่องบ้อ จักได้ความอาย ฯ

ยอ

ทำขยายขยับเข้า เกาสกิด
ยอที่คั้นบทันคิด เชื่อถ้อย
พลาดข้อก็กลับขวิด กล่าวโทษ
พึงเข็ดเกิดเชื่อข้อย คบค้าพาตาย ฯ

ประจบ

เป็นคนรอบรู้ที่ ควรประจบ
คือท่านผู้ปรารภ ชอบนั้น
คิดผิดไป่ควรคบ พาผิด พัวแฮ
ผิบ่รู้เลือกพั้น อย่าได้ประจบใคร ฯ

หนักแน่น

การใดได้คิดแล้ว ฤๅจะ ก็ดี
อย่าด่วนพูดเอะอะ อวดโอ้
เกลือกพลาดจะพลอยปะ เป็นปด ไปแฮ
เขาติจะตอบโต้ ต่ออ้างอันใด ฯ

ความรฤก

รฦกความตามเหตุได้ มีแด ตนเฮย
แต่ก่อนจิรกาลแล บัดนี้
สุขทุกข์ย่อมปรวนแปร ผลัดเปลี่ยน กันนา
เห็นเที่ยงเยี่ยงอย่างชี้ รฤกได้ใจสบาย ฯ

มายา

ทำเจ็บจักมักให้ ตนเจ็บ จริงนา
นอนนักชักเมื่อยเหน็บ หนักด้วย
สมบัติศัตรูเก็บ กินบ่น บ๊ิแฮ
เลยเจ็บจริงจำม้วย เพราะแสร้งแสดงลวง ฯ

ยั้งใจ

หนักจิตรคิดขัดข้อง กับใจ จริงนอ
ความลับปรับทุกข์ใคร จักได้
จะนิ่งฤๅจะไข ควรคิด ไฉนนา
พูดก็เสียสงบไว้ คล่องแล้วจึงขยาย ฯ

สุภาษิตสอนผู้เปนข้าราชการ

(ทรงพระราชนิพนธ์ในเรื่องนิทราชาคริต)

มารดรจะแจ้งแจก นิติสาร
ตามคติโบราณ กล่าวไว้
วุฒิสี่ประการ ควรประกอบ ยศแฮ
สำหรับขัติยราชได้ เลือกเลี้ยงมนตรี ฯ

หนึ่งมีชาติพันเนื่อง เสนา นานฤๅ
หนึ่งเจริญชนมา ยุแล้ว
หนึ่งเรียนรอบวิทยา ยลทราบ เสร็จแฮ
หนึ่งยิ่งปัญญาแผ้ว ผ่องพ้นโฉดเขลา ฯ

ควรเนาตำแหน่งได้ ฐานัน ดรเฮย
ฤๅบ่ครบสี่สรรพ์ แต่ได้
สองสามสิ่งสำคัญ ควรปลูก เลี้ยงแฮ
วายว่างห่างวุฒิไท้ ท่านเว้นไป่ผดุง ฯ

เจ้าจงดำริห์รู้ ประมาณ ตนเทอญ
พระโปรดชุบเลี้ยงปาน ดั่งนี้
เพราะเหตุวุฒิสถาน ใดซึ่ง มีแฮ
เห็นตระหนักจักลี้ หลีกพ้นเห่อเหิม ฯ

จักเติมจตุรแบบเบื้อง อธิบดี
พระราชกำหนดมี กล่าวอ้าง

สำหรับมาตย์มนตรี ประพฤติ ตนนา
เจนจบขนบขนาดสร้าง สิ่งล้วนควรแสวง ฯ
อย่าแพลงอย่าพลิกเค้า คุณภู ธรเฮย
มั่นจิตรคิดกตัญญู ต่อท้าว
ใดดีช่วยช้อนชู เชิดเกียรติ ท่านนา
พระประสงค์สุดด้าว จุ่งสู้อาสา ฯ
เวลาเช้าค่ำตั้ง ความเพียร เทอญพ่อ
ราชกิจอย่าพาเหียร อย่าคร้าน
ไป่รู้จุ่งสอบเรียน ทราบผิด ชอบนา
ประมาทมักพลาดด้าน เดาะด้วยคิดทนง ฯ
สงครามมาเหยียบด้าว แดนไกล ใกล้ฤๅ
ทอดชีพอาสาไป อย่าคร้าม
สงวนราชรักษาไผท ที่เกิด ตนแฮ
ผิวเหตุเขตรขัณฑ์ข้าม ขอบฟ้าจุ่งไป ฯ
การในนครเรศรู้ พิจารณ์ ความฤๅ
โดยแบบบทอัยการ เที่ยงแท้
เหินห่างอคติสถาน ทัณฑ์เที่ยง ตรงแฮ
มละวิหิงสาแปล้ ปลดเปลื้องเดียดฉัน ฯ
รำพรรณยังไป่สิ้น สุดความ
สอนแต่พอจำยาม แรกนี้
จงหมั่นตริตรองตาม คำแม่ สอนนา
ทราบชัดจึ่งจักชี้ อื่นเอื้อนอรรถสอน ฯ

โคลงสุภาษิตบางปะอิน

(ทรพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐)

ความรัก

รักเมียรักญาติสิ้น รักผิด กันนอ
รักญาติ ญาติรักสนิท ห่อน ร้าว
ขาดจิตรปลิด ได้
รักเมียดังชีวิต ฉุนเฉียบ
ยามเกลียด กลต่างด้าว แด่นด้าน ศัตรู ฯ
ไม่อยากไกล้ กลับแม้น

พี่รักนุชนาฏด้วย เห็นใจ จริงแฮ
ใช่รักรูปวิไลย เลิศล้ำ
ชื่นจิตรแต่หล่อนไข คำซื่อ
อีกสิ่งปฏิบัติซ้ำ ส่งให้รักแรง ฯ

รักลูกผูกจิตรเพี้ยง รักตน
อยากแต่ให้ดีดล ดับร้าย
จำจักระวังผจญ จิตรลูก ตนแฮ
แม้ปล่อยเปนชั่วคล้าย กับเลี้ยงรักงู ฯ

ความรัก (ต่อ)

รักตนควรให้คิด ส่งวนตน
อย่าประมาทกระมล หมื่นคลั้ง
ภัยนอกและในกล ใดเกิด มีแฮ
บำบัดเร็วอย่ารั้ง รอดได้ชนม์ยืน ฯ

ความเกลียดชัง

ชังชอบประกอบใกล้ กลายกลับ
ชั่วเมื่อดียังนับ ว่าร้าย
เมื่อตัวชั่วตาหลับ ลืมหมด
ดีดังหมึกมอมป้าย ปีดป้องชวนชัง ฯ

น่าชังตั้งแต่เผ้า หวงหึงษ์
ดูดุทำถมึงทึง กราดเกรี้ยว
เถอะเถอะอย่าออึ้ง ไปอีก
รู้เท่าเจ้าดอกเปรี้ยว บูดแล้วจึงชัง ฯ

ความอาลัย

ลงกระไดสามคั่นแล้ว ไบ่เปน สุขแฮ
มีแต่ข้อลำเค็ญ ชุ่นข้อง
โบราณท่านเล็งเห็น หากกล่าว ไว้แฮ
เพราะห่วงหนแห่งห้อง หับให้อาลัย ฯ

อาลัยในถิ่นดั้ง เดิมเรา
เคยอยู่เคยนอนเนา เนิ่นช้า
อาลัยยิ่งในเยา วมาลย์มิ่ง มิตรแฮ
เคยอยู่เคยเห็นหน้า แนบเนื้อเรียมนอน ฯ

อาลัยใจจอดน้อง นอนจ๋อย
ชลเนตรเหยาะเผาะผอย ผ่าวร้อน
เสียแรงที่ติดสอย สวมสื่อ
ใยจึ่งริรักซ้อน ซ่อนชู้ชายชม ฯ

ความฤษยา

ใครดีไป่นิ่งได้ ใจนึก หึงษ์เฮย
เกรงจักหาญห้าวฮึก ต่อสู้
วิตกอกทึกทึก คอยทิ่ม แทงแฮ
กว่าจะล่มจมอู้ อ่อนแล้วจึงสบาย ฯ

ฤษยาพาเกิดด้วย โลภนัก
โลภทรัพย์โลภยศศักดิ์ สุขล้น
จะดีแต่เดียวตัก เต็มอิ่ม ตนแฮ
ชนเช่นนี้ชอบค้น ผิดผู้อื่นเผย ฯ

เป็นหญิงหึงษ์เหตุด้วย ความรัก
ดูไม่น่าชังนัก เช่นนั้น
เพราะกลัวว่าชายจัก จางจืด ตนแฮ
หากว่าแก่ถึงกั้น กักแล้วเกินดี ฯ

ความอาย

สิ่งใดทำผิดต้อง จำอาย
ถึงบ่อายบ่มลาย ชั่วล้าง
ทำชอบไป่ควรหมาย อายอับ
ชอบจะชูชอบอ้าง ออกให้หายอาย ฯ

อายบาปบ่อาจเอื้อน มารษา
อีกรักร่วมภรรยา ท่านห้าม
ลักทรัพย์เสพย์สุรา ผลาญสัตว์
สิ่งชั่วกลัวอายคร้าม อยู่แล้วไปสวรรค์ ฯ

ความอายอาจป้องปีด การประทุษฐ์
แม้บ่อายจักรุด เร่งร้าย
คติโลกและธรรมยุติ อยู่แต่ อายแฮ
แม้บ่มิอายสม้าย แม่นแม้นเดียรฉาน ฯ

ความขลาด

กลัวตายหมายต่อต้าน มฤตยู
กลัวแก่กลัวเจ็บดู ดั่งบ้า
กลัวบาปบ่าบวงบู ชาพร่ำ วอนแฮ
กลัวดั่งนี้ฤๅกล้า คลาศพ้นมัจจุภัย ฯ

กลัวคำคนพูดโป้ ปดสนิท
กลัวเล่ห์กลนงูพิษ พ่นร้าย
เป็นช่องฉกชีวิต วายชีพ
จำปลาดหวาดหวั่นย้าย ยักเยื้องตนหนี ฯ

กลัวผีมีเพื่อนแล้ว ไม่หลอน หลอกเลย
กลัวสัตว์ร้ายอย่าจร ป่ากว้าง
กลัวน้ำอย่าลงคอน เรือค่าม สมุทแฮ
กลัวแต่ตนหลอกล้าง หลีกลี้หนีไฉน ฯ

ความเพียร

หมั่นเพียรเรียนรู้แต่ ยังเยาว์
เมื่อเติบต่อตามเลา เล่ห์รู้
หากินกอบการเอา ประโยชน์ ตนเฮย
เพียรชอบประกอบกู้ ก่อสร้างตนเกษม ๆ

มีเพียรประดุจได้ ขุมทรัพย์
มากประมาณโกฏินับ ไป่ถ้วน
เป็นพื้นภาคภูมรับ การร่ำ เรียนนา
ความสุขสมบัติล้วน เสร็จได้โดยเพียร ๆ

ผู้ดีมีชาติเลี้ยง กูลวงศ์
ประมาทจิตรคิดทนง เชื่อหน้า
ไป่เพียรกลับพาพงศ์ ตนเลื่อม สูญแฮ
นานหน่อยค่อยตกช้า หมดเชื้อมีชุม ๆ

ยุติธรรม

ยุติธรรมคำออกอ้าง เอาจริง ไฉนฤๅ
ใช่เพราะพล่อยพล่อยพิง พาดอ้าง
ธรรมจริงจะต้องอิง คำอวด ไยเฮย
เห็นทั่วบต้องจ้าง จ่ายให้ใครฤๅ ฯ

ยุติธรรมสำหรับผู้ อิ่มหนำ
อิ่มยศอิ่มทรัพย์สำ เร็จแล้ว
อคติห่อนชักนำ จิตรหนัก นักแฮ
จึ่งอาจจะรู้แผ้ว ผ่องแท้ยุติธรรม ฯ

ผู้ใหญ่ไร้เลิศร้าง ยุติธรรม์
ห่อนใหญ่อยู่นานวัน มักล้ม
ผู้น้อยประพฤติผัน ผิดจาก ธรรมแฮ
มักจะไม่พ้นก้ม เกศเข้าคายาว ฯ

ความโทมนัส

การใดใจสัตย์ตั้ง สุจริต
ฤๅกรลับเป็นผิด แผกข้อง
โทมนัสอัดอั้นจิตร จักเปรียบ ใดเอย
เจ็บเพราะผิดบีดบ้อง ปกข้อดีสูญ ฯ

บุตรสิ้นชนม์ชีพเศร้า เสียใจ จริงนอ
เมียรักร่วมหฤทัย ท่าวซ้ำ
มารดาบิดรไป ปรโลก ลับแฮ
สามโศกไป่สุขล้ำ เล่ห์แม้นถึงตน ฯ

โทมนัสจักเทียบข้อ ทางธรรม
เหตุเพราะอวิชานำ เกิดพร้อม
แม้ได้นิโรธลำ ดับดับ ทุกข์แฮ
จึงรงับจิตรน้อม แน่วน้าวนฤพาน ฯ

ความซื่อ

เป็นหญิงสัตย์ซื่อด้วย สวามี
สิ่งขัดแคลงราคี ห่อนข้อง
ความลับรับวาที บแพร่ง พรายนา
กายชั่วช่วยปัดป้อง ปกเหย้างำเรือน ฯ

สมณนับว่าเชื้อ ชินบุตร
ประพฤติซื่อศีลบริสุทธิ์ สบต้อง
จำแนกแจกธรรมพุท โธวาท สอนแฮ
แก่หมู่สาธุชนพร้อง สดับสู่อมัตธรรม ฯ

เป็นข้าราชกิจตั้ง กตัญญู
สัตย์ซื่อถือเจ้าชู เชิดไว้
บเป็นแต่ปากคู คำอวด อ้างแฮ
ตลอดชีพชั่วดีได้ ห่อนกลงกลับกลาย ฯ

สุภาษิตโสพศไตรยางค์

(ทรงพระราชนิพนธ์ แปลจากภาษาอังกฤษ)

ปราชญ์แสดงดำริห์ด้วย ไตรยางค์
โสพดหมดหมวดปาง ก่อนอ้าง
เปนมาติกาทาง บัณฑิต แสวงเอย
หวังสวัสดิ์ขจัดทุกข์สร้าง สืบสร้างกุศล ฯ

สามสิ่งควรรัก

ความกล้า, ความสุภาพ, ความรักใคร่,

ควรกล้ากล้ากล่าวถ้อย ทั้งหทัย แท้แฮ
สุวภาพพจนภายใน จิตรพร้อม
ความรักประจักษ์ใจ จริงแน่ นอนฤๅ
สามสิ่งควรรักน้อม จิตรให้สนิทจริง ฯ

สามสิ่งควรชม

อำนาจปัญญา, เกียรติยศ, มีมารยาทดี

ปัญญาสติล้ำ เลิศญาณ
อำนาจศักดิ์คฤงคาร มั่งขั้ง
มารยาทเรียบเสี่ยมสาร เสงี่ยมเงื่อน งามนอ
สามสิ่งควรจักตั้ง แต่ซ้องสรรเสริญ ฯ

สามสิ่งควรเกลียด

ความดุร้าย, ความหยิ่งกำเริบ, อกตัญญู

ใจบาปจิตรหยาบร้าย ทารุณ
กำเริบเอิบเกินสกุล หยิ่งก้อ
อีกหนึ่งห่อนรู้คุณ ใครปลูก ฝังแฮ
สามสิ่งควรเกลียดท้อ จิตรแท้อย่าสมาน ฯ

สามสิ่งควรรังเกียจติเตียน

ชั่วเลวทราม, มารยา, ฤษยา

ใช่ชั่วชาติต่ำช้า ทรชน
ทุจริตมารยาปน ปกไว้
หึงจิตรคิดเกลียดคน ดีกว่า ตัวแฮ
สามส่วนควรเกลียดใกล้ เกลียดซ้องสมาคม ฯ

สามสิ่งควรเคารพ

ศาสนา, ยุติธรรม, ความประพฤติเป็นประโยชน์ทั่วไป,

ศาสนาสอนสั่งให้ ประพฤติดี
หนึ่งยุติธรรมไป่มี เลือกผู้
ประพฤติเพื่อประโยชน์ศรี สวัสดิ์ทั่ว กันแฮ
สามสิ่งควรรงบรู้ เคารพเรืองเจริญคุณ ฯ

สามสิ่งควรยินดี

งาม, ตรงตรง, ไทยแก่ตน

สรรพางค์โสภาคย์พร้อม ธัญลักษณ์
ภาษิตจิตรประจักษ์ ซื่อพร้อม
เป็นสุขโสตตนรัก การชอบ ธรรมนา
สามสิ่งควรชักน้อม จิตรให้ยินดี ฯ

สามสิ่งควรปรารถนา

ความสุขสบาย, มิตรสหายที่ดี, ใจสบายปรุโปร่ง,

สุขกายวายโรคร้อน รำคาญ
มากเพื่อนผู้วานการ ชีพได้
จิตรแผ้วผ่องสำราญ รมย์สุข เกษมแฮ
สามสิ่งควรจัดให้ รีบร้อนปราถนา ฯ

สามสิ่งควรอ้อนวอนขอ

ความเชื่อถือ, ความสงบ, ใจบริสุทธิ

ศรัทธาทำจิตรหมั้น คงตรง
สงบรงับดับประสงค์ สิ่งเศร้า
จิตรสอาดปราศสิ่งพะวง วุ่นขุ่น หมองแฮ
สามส่วนควรใฝ่เฝ้า แต่ตั้งอธิฐาน ฯ

สามสิ่งควรนับถือ

ปัญญา, ฉลาด, มั่นคง,

ปัญญาตรองตริล้ำ　　ฦกหลาย
ฉลาดยิ่งสิ่งแยบคาย　　คาดรู้
มั่นคงไม่คืนคลาย　　คลอนกลับ กลายแฮ
สามสิ่งควรกอบกู้　　กับผู้นับถือ ฯ

สามสิ่งควรชอบ

ใจอารีสุจริต,　ใจดี,　ความสนุกเบิกบาน

สุจริตจิตรโอบอ้อม　　อารี
ใจโปร่งปราศราคี　　ขุ่นข้อง
สิ่งเกษมสุขเปรมปรี　　ดาพรั่ง พร้อมแฮ
สามสิ่งสมควรต้อง　　ชอบต้องยินดี ฯ

สามสิ่งควรสงสัย

ยอ,　หน้าเนื้อใจเสือ,　กลับกลอก,

คำยอยกย่องเทียร　　ทุกประการ
พักตร์จิตผิดกันประมาณ　　ยากรู้
เร็วรักผลักพลันขาน　　คำกลับ พลันฤๅ
สามส่วนควรแล้วผู้　　พะพ้องพึงแคลง ฯ

สามสิ่งควรละ

เกียจคร้าน, วาจาพ้นเผื่อ, หยอกหยาบและแสลงฤๅขัดคอ

เกียจคร้านการท่านทั้ง การตน ก็ดี
พูดมากเปล่าเปลืองปน ปดเหล้น
คำแสลงเสียดแทงระคน คำหยาบ หยอกฤๅ
สามสิ่งควรทิ้งเว้น ขาดสิ้นสันดาน ฯ

สามสิ่งควรกระทำให้มี

หนังสือ, เพื่อนดี, ใจเย็น,

หนังสือสอนสั่งข้อ วิทยา
เว้นบาปเสาะกัลยาณ์ มิตรไว้
หนึ่งขาดปราศโทษา คติห่อ ใจแฮ
สามสิ่งควรมีให้ มากยั่งยืนเจริญ ฯ

สามสิ่งควรเตรียมเผื่อ

อนิจจัง, ชรา, มรณะ,

สิ่งใดในโลกล้วน เปลี่ยนแปลง
หนึ่งชราหย่อนแรง เร่งรั้น
ความตายติดตามแสวง ทำชีพ ประลัยเฮย
สามส่วนควรคิดค้น คติรู้เตรียมคอย ฯ

สุภาษิตนฤทุมนาการ

(ทรงพระราชนิพนธ์แปลจากภาษาอังกฤษ)

กิจ ๑๐ ประการที่ผู้ประพฤติยังไม่เคยเสียใจ

บัณฑิตวินิจแล้ว แถลงสาร สอนเอย
ทศนฤทุมนาการ ชื่อชี้
เหตุผู้ประพฤติปาน ดังกล่าว นั้นนอ
โทมนัสเพราะกิจนี้ ห่อนได้เคยมี ฯ

๑. เพราะความดีทั่วไป

ทำดีไม่เลือกเว้น ผู้ใด ใดเฮย
แต่ผูกไมตรีไป รอบข้าง
ทำคุณอุดหนุนใน การชอบ ธรรมนา
ไร้ศัตรูปองมล้าง กลับซ้องสรรเสริญ ฯ

๒. เพราะไม่พูดร้ายต่อใครเลย

เหินห่างโมหะร้อน ฤษยา
สละส่อเสียดมารษา ใส่ร้าย

คำหยาบจาบจ้วงอา ฆาฏขู่ เข็ญเฮย
ไป่หมิ่นนินทาบ้าย โทษให้ผู้ใด ฯ

๓. เพราะถามฟังความก่อนตัดสิน

ยินคดีมีเรื่องน้อย ใหญ่ไฉน ก็ดี
ยังบ่ลงเห็นไป เด็ดด้วน
ฟังตอบขอบคำไข คิดไคร่ ครวญนา
ห่อนตัดสินห้วนห้วน เหตุด้วยเบาความ ฯ

๔. เพราะคิดเสียก่อนจึงพูด

พาทีมีสติรั้ง รอคิด
รอบคอบชอบแลผิด ก่อนพร้อง
คำพูดพ่างลิขิต เขียนร่าง เรียงแฮ
ฟังเพราะเสนาะต้อง โสตทั้งห่างภัย ฯ

๕. เพราะอดพูดในเวลาโกรธ

สามารถอาจห้ามงด วาจา ตนเฮย
ปางเมื่อยังโกรธา ขุ่นแค้น
หยุดคิดพิจารณา แพ้ชนะ ก่อนนา
ชอบผิดคิดเห็นแม้น ไป่ยั้งเสียความ ฯ

๖. เพราะได้กรุณาต่อคนที่ถึงอับจน

กรุณานรชาติผู้ พ้องภัย พิบัติเฮย
ช่วยรอดปลอดความกษัย สว่างร้อน
ผลจักเพิ่มพูนใน อนาคต กาลแฮ
ชนจักชูชื่อช้อน ป่างเบื้องประจุบัน ฯ

๗. เพราะขอโทษบรรดาที่ได้ผิด

ใดกิจผิดพลาดแล้ว ไป่ละ ลืมเลย
หย่อนทฤษฐีมานะ อ่อนน้อม
ขอโทษเพื่อคารวะ วายบาด หมางแฮ
ดีกว่าปดอ้อมค้อม คิดแก้โดยโกง ฯ

๘. เพราะอดกลั้นต่อผู้อื่น

ขันตีมีมากหมั้น สันดาน
ใครเกะกะระราน อดกลั้น
ไป่ฉุนเฉียบเฉกพาล พาเดือด ร้อนพ่อ
ผู้ประพฤติดั่งนั้น จักได้ใจเย็น ฯ

๙. เพราะไม่ฟังคำพูดเพศนิทาน

ไป่ฟังคนพูดฟุ้ง ฟั่นเฝือ
เท็จและจริงจานเจือ คละเคล้า

คือมีดเที่ยวกรีดเถือ ท่านทั่ว ไปนา
พึ่งจะพาพลอยเข้า พวกเพ้อรังควาน ฯ

๑๐. เพราะไม่หลงเชื่อข่าวร้าย

อีกหนึ่งไป่เชื่อถ้อย คำคน ฤๅแฮ
บอกเล่าข่าวเหตุผล เรื่องร้าย
สืบสอบประกอบจน แจ่มเท็จ จริงนา
ยังบ่ด่วนยักย้าย ตื่นเต้นก่อนกาล ฯ

ข้อความตามกล่าวแก้ สิบประการ นี้นอ
ควรแก่ความพิจารณ์ ทั่วผู้
แม้ละไป่ขาดปาน โคลงกล่าว ก็ดี
ควรระงับดับสู้ สงบบ้างยังดี ฯ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์กรุงศิลป์ 32–34–34/1 จุฬาซอย ๓ ถนนบรรทัดทอง ข้างสถานีตำรวจนครบาลปทุมวัน พระนคร โทร. 38521 นายสุชาติ ศิริเทพวัฒนา ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2507